AZƏRBAYCAN ELMLƏR AKADEMİYASI

AZƏRBAYCAN TARİXİ MUZEYİ

AZƏRBAYCANDA DÖVLƏTÇİLİK VƏ ONUN RƏMZLƏRİ

Bakı - 2000

Tərtib edəni və mətnin müəllifi **Nailə Vəlixanlı**, tarix elmləri doktoru

Составитель и автор текста **Наиля Велиханлы**, доктор исторических наук

Nəşrin hazırlanmasında Azərbaycan Tarixi Muzeyinin elmi əməkdaşları M.Ne`mətova, Ə.Rəcəbli, F.Əhmədova, M.Bağırova, Z.Dulayeva, V.Kvacidze. M.Əliyarova, S.Cahangirova iştirak etmişlər. Bayraqların və şəhər darvazalarının açarlarının fotosu M.Karelaşvilinindir. Mətnin kompüter yığıcısı A.Babayevadır.

В подготовке издания участвовали научные сотрудники Музея Истории Азербайджана М.Нейматова, А.Раджабли, Ф.Ахмедова, М.Багирова, З.Дулаева, В.Квачидзе, М.Алиярова, С.Джахангирова. Фото знамён и ключей городских ворот М.Карелашвили. Компьютерный набор текста А.Бабаевой

Azərbaycanda dövlətçilik və onun rəmzləri. B.: Elm, 2000, 96 səh.
Государственность в Азербайджане и её символы. Б.: Элм, 2000, 96 стр.
Statehood and state symbols in Azerbaijan, B., Elm, 2000, 96 p.

Oxuculara təqdim olunan "Azərbaycanda dövlətçilik və onun rəmzləri" kitab-albomu Azərbaycan Elmlər Akademiyası Azərbaycan Tarixi Muzeyinin Elmi Şurasının qərarı ilə nəşr edilir. Burada toplanılan və e.ə. III minillikdən başlayaraq 5 min illik tarixi dövrü əhatə edən materiallar Azərbaycan ərazisində dövlətçiliyin tarixinin tədqiqi ilə yanaşı Azərbaycan dövlətçiliyi tarixinin də daha dərindən öyrənilməsinə kömək ola biləcək ilk addımdır. Azərbaycan dövlətçiliyinin rəmzləri olan sərhədlər, hökmdarlar, dövlət xadimləri, şəhərlər, qalalar, saraylar, pul nişanları, bayraqlar, gerblər və s. haqqında mə'lumat əsərdə öz əksini tapmışdır.

Qeyd və təkliflərinizi Azərbaycan Tarixi Muzeyinə göndərməyiniz xahiş olunur. Ünvan: Bakı, H.Z.Tağıyev küçəsi, 4

Ваши замечания и пожелания просим прислать в Музей Истории Азербайджана. Адрес: Баку, ул. Тагиева 4

Please send comments and suggestions to the Azerbaijan History Museum
Address: 4 Taghiyev street, Baku, Azerbaijan

Azərbaycan Respublikasının dövlət rəmzləri
Государственные символы Азербайджанской Республики

Dövlət bayrağımız - Наш государственный флаг

Göy rəng - türkliyi bildirir
Qırmızı rəng - çağdaşlığın rəmzidir
Yaşıl rəng - islamın simvoludur
Aypara - hakimiyyət rəmzidir
Ulduz - parlaqlıq, yüksəliş simvoludur

Голубой - цвет тюрков
Красный -цвет современности
Зеленый - символ ислама
Полумесяц - символ власти
Звезда - символ блеска, прогресса
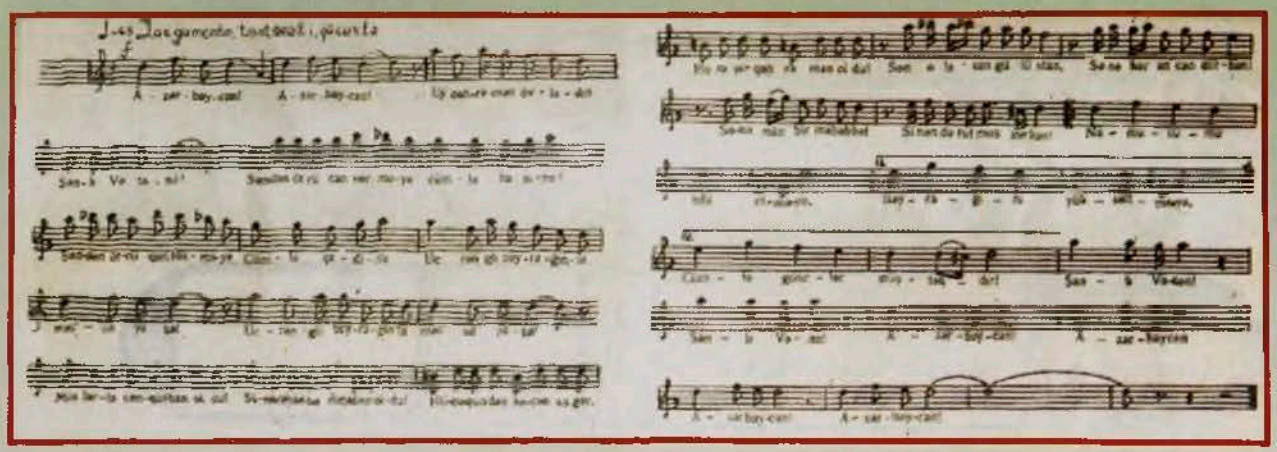
Dövlət qerbimiz - Наш государственный герб

Göy rəng - türkliyi bildirir
Qırmızı rəng - çağdaşlığın rəmzidir
Yaşıl rəng - islamın simvoludur
Alov - Azərbaycanın rəmzidir
Sünbül - bolluğun, rifahın rəmzidir
Palıd - sülhün simvoludur
Qalxan - qorumağın rəmzidir

Голубой - цвет тюрков
Красный -цвет современности
Зеленый - символ ислама
Пламя - символ Азербайджана
Колос - символ плодородия и благополучня
Дуб - символ мира
Щит - символ защиты

Dövlət himnimiz - Наш государственный гимн

Azərbaycan Resrublikasının kosmosdan görünüşü
Вид Азербайджанской Республики с космоса

Azərbaycan dünyanın ən qədim mədəniyyət mərkəzlərindən biridir. Onun tarixi ərazisi Cənubi Qafqazın şərq, İranın şimal-qərb hissələrini əhatə edir. Arxeoloji araşdırmalar Azərbaycan ərazisində hələ ən azı 1,5 milyon il, bəlkə ondan da əvvəl, insan yaşadığını iddia etməyə imkan verir. Keçmiş Sovetlər birliyi ərazisində on qədim arxeoloji mədəniyyət hesab edilən, Afrikanın Olduvay mədəniyyəti ilə eyniləşdirilən Quruçay mədəniyyətinin öyrənilməsi bəşər tarixinin Azərbaycan ərazisində məhz bu dövrdən başlamasını sübuta yetirmişdir. Quruçayın sol sahilində yerləşən Azıx mağarasının orta aşel təbəqəsində 350 min il əvvəl yaşamış qədim insanın-azıxantropun çənə parçası tapılmışdır. Azıxda aşkar edilmiş dünyanın ilk ocaqlarından biri hələ 6-7 yüz min il əvvəl qədim Azərbaycan sakinlərinin sün"i oddan istifadə etdiklərini təsdiq edir. Bakı yaxınlığında, Qobustanın mezolit-neolit düşərgələrində yaşamış insanların 12 min il əvvəldən başlayaraq yaratdıqları qayaüstü təsvirlər Yer üzündə açıq səma altında yerləşən ən qədim şəkil qalereyalarındandır. Eramızdan əvvəl IV minilliyin ortalarından III minilliyin son rübünədək xronoloji çərçivəni əhatə edən ilk tunc dövrü Kür-Araz mədəniyyətinin əhatə dairəsi Kür-Araz çayları arasından çıxaraq daha geniş ərazilərə yayılmış, Qafqazdan tutmuş Şərqi Anadoluyadək uzanmışdır. Bu dövrün son mərhələsində qədim Azərbaycan sakinlərinin sosial-iqtisadi həyatında mühüm dəyişikliklər baş verir, hakimiyyət və mülkiyyət qəbilə başçılarının əlində cəmləşir.

Eramızdan əvvəl III minilliyin son rübündə Kür-Araz mədəniyyətinin süqutu nəticəsində bu mədəniyyətin daşıyıcılarının, o cümlədən qədim azərbaycanlıların tarixində yeni mərhələ başlandı. Arxeoloji materiallar bu dövrdə maldarlıq və əkinçiliyin inkişafı ilə yanaşı hərbi toqquşma və müharibələrin də artdığını, Cənubi Qafqazın hər yerində yaşayış məskənlərinin və qalaların sayının çoxaldığını göstərir. Məhz bü dövrdən, daha dəqiqi e.ə. XXIII əsrdən. Azərbaycan ərazisinin bir hissəsi (Urmiyayanı hövzə) öz sakinləri-kutilər, lullubilər, hurrilər və s. adlanan tayfalarla birlikdə Şumer-Akkad yazılı mənbələri orbitinə düşür. İlk böyük tayfa ittifaqlarının yaranması və onların dövlət qurumu halında birləşməsi cəhdləri də bu dövrə aiddir. Şumer-Akkad mixi yazılarında Mesopotamiya (İkiçayarası) ilə qədim Azərbaycan tayfaları arasında baş verən siyasi münaqişələr və iqtisadi əlaqələr əks olunmuşdur. Bu yazılara görə, Urmiya gölünün qərb və cənub-qərb hissəsində yaşayan kutilər, Akkad hökmdarlarının işğalçılıq siyasətinə cavab olaraq başçıları (hökmdarları) Enridavazirin (e.ə. təqr. 2225-2205) rəhbərliyi ilə Akkad hökmdarı Naram-Suenin (e.ə. 2236-2200) ordusunu darmadağın etmiş, şumerlərin dini mərkəzi olan Nippur şəhərinədək irəliləmiş, burada kuti hökmdarının şərəfinə akkad dilində kitabə qoydurmuşlar. Bu kitabədə Enridavazir özünü "qüdrətli Kutium və dünyanın dörd ölkəsinin hökmdarı" e"lan edir. Tədqiqatlara əsasən, Mesopotamiyada təqribən 100 il davam edən hökmranlıqları ərzində kutilərin iyirmi hökmdarı hakimiyyət başında olmuşdur. Lakin onlar Mesopotamiyada mövcud idarə sistemini dəyişməmiş, ölkəni canişinlər vasitəsilə idarə etmişdilər. Umma şəhərindən tapılan kitabədəki mətnə görə on doqquzuncu Kuti hökmdarı Siumul dövründə Azərbaycanın qədim sakinlərinin Mesopotamiyanın cənubundakı mövqeləri hələ də möhkəm idi. Lakin artıq son Kuti hökmdarı, hakimiyyətdə cəmi 40 gün qalmış Tirikanın dövründə, Uruk şəhəri hökmdarı Utuhenqalın adına çıxılan kitabədə "dağ əjdahaları" adlandırılmış kutilər həmin hökmdar tərəfindən məğlub edildilər. Bundan sonra Urmiyayanı ərazıyə qayıdan kutilər burada yaşamağa davam etsələr də həmin ərazi "kuti torpaqları" adını artıq etnik və ya dövlət quruluşu adı kimi yox, ən"ənəvi coğrafi termin kimi saxlayırdı.

E.ə. III minilliyin sonlarına aid akkad mənbələrində Urmiya gölündən cənubda və cənub-şərqdə yerləşən Lullubilər (Lullubum) ölkəsinin adı çəkilir. Akkad hökmdarı Naram-Suenin kitabəsində "Lullubum dağlılarını öz ətrafına toplamış Sidurri" üzərində qələbə ilə öyünülür.

Lullubi hökmdarlarının özlərinin ilkin yazılı mənbələri e.ə. XXIII əsrə aiddir. Bunlardan lullubi hökmdarı Anubanininin əski akkad dilində olan qayaüstü yazısı (Sarıpulda, Zöhab şəhəri yaxınlığında) xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Kitabədə deyilirdi: "Anubanini, qüdrətli hökmdar, Lullubum hökmdarı, öz təsvirimi və İştar ilahəsinin təsvirini Batır dağında qoydurdum." Barelyefdə yazı ilə yanaşı ilahə İştarın önündə əsirləri tapdalayan hökmdarın özünün də təsviri verilmişdir.

Anubanininin kitabəsinə istinadən ehtimal etmək olar ki, ona tabe olan ərazi Urmiya gölündən İran körfəzinədək uzanırdı. Ən qədim dövrlərdən Mesopotamiya ilə sıx əlaqə

saxlayan lullubilər Azərbaycan və ona qonşu olan vilayətlərin tarixində mühüm mövqelərini e.ə. I minilliyin əvvəllərinə qədər qoruya bilmişlər. Güman olunur ki, e.ə. II minilliyin əvvəllərində Aşşur (Assuriya) taxtına lullubi sülaləsi sahib olmuşdur. Hett mənbələri də lullubilərin qərbə doğru irəliləməsini təsdiq edir.

Qədim Azərbaycan sakinlərindən olan hurrilərin adı e.ə. III minilliyin sonlarından başlayaraq mənbələrdə çəkilir. Onlar Mesopotamiyanın şimalından və Suriyadan tutmuş Urmiya gölünədək Ön Asiyanın geniş bir ərazisində yayılmışdılar. E.ə. II minilliyin II rübünün əvvəllərində hurrilər Şimali Mesopotamiya ərazisində ən böyük dövlətlərdən birini, Mitannini (hett mənbələrində; aşşur mənbələrində Hanıqalbat) yaratmışlar. Tədqiqatçıların fikrincə, Mitanni adı Urmiyayanı Matiena vilayətinin adında da öz əksini tapmışdır.

Mixi yazılı mənbələrin mə"lumatına əsasən e.ə. II minilliyin sonu, I minilliyin lap başlanğıcında Cənubi Azərbaycan ərazisində adlarını çəkdiyimiz qədim Azərbaycan tayfalarından başqa turukkilər, nikimxilər, uruatrilər və b. yaşayırdılar. II minilliyin ikinci yarısına aid mənbələrdə Aşşur hökmdarının Turukki və Nikimxi ölkələrini tamamilə fəth etməsindən, "kutilərin geniş torpaqlarındakı bütün dağların və təpələrin hakimlərinin ram olunması"ndan danışılır.

Aşşur mənbələri Azərbaycanın yalnız Urmi-yayanı tayfaları haqqında mə"lumat versələr də, çoxsaylı arxeoloji materiallar tarixi Azərbaycan ərazisinin şimalında da yüksək inkişaf səviyyəli cəmiyyətlərin olduğunu təsdiq edir. Bu mənbələrə görə e.ə. II minilliyin sonundan e"tibarən əvvəlki nəsli-tayfa prinsipinin əvəzində dövlət hakimiyyətinin ilk fərqləndirici cəhəti olan ərazi bölgüsü meydana gəlmişdir. Naxçıvan, Dağlıq Qarabağ, Mingəçevir, Talış, Xurvin, Marlik, Həsənli zonasında aşkar olunmuş arxeoloji materialların tədqiqi bə"zi fərqlərə baxmayaraq bölgənin hər iki hissəsinin ərazisinin bu dövrdə təxminən eyni inkişaf səviyyəsində olduğunu təsdiq edir. Maraqlıdır ki, Aşşur mənbələrində Urmiyayanı ərazinin bə"zi vilayətlərinin hökmdarlarını "sarrani", yəni "çarlar" adlandırırlar. Mənbələrdə bu zonaya aid "yanzu" titulu da qeydə alınmışdır ki, bu da kaşşu (kassi) dilində "çar" deməkdir.

Mixi yazılardan görünür ki, e.ə. I minilliyin əvvəlində Cənubi Azərbaycan ərazisində aşşurlarla mübarizə aparan bir neçə "çarlıq" vardı, burada ayrı-ayrı çarlıqların birləşməsi prosesi gedirdi. Həmin birləşmələrin meydana gəlməsi müəyyən dərəcədə xarici təhlükə, aşşur işğalçılarına müqavimətlə bağlı idi.Aşşur qaynaqlarında Urmiyaboyu ərazinin cənub hissəsi hələ e.ə. X əsrin sonunda Zamua ölkəsi adlanır. Artıq e.ə. IX əsrin əvvəlində burada bütün Zamuanı, yaxud onun xeyli hissəsini əhatə edən dövlət quruluşu əmələ gəlir. E.ə. 880-ci ildə Zamua əhalisi başda hökmdar Ameka olmaqla aşşurlara qarşı mübarizə aparırdı. Qaynaqlar onu "çar" adlandırır, ölkənin paytaxtı Zamri, möhtəşəm şəhər-qalalar, yüksək dərəcədə inkişaf etmiş bədii sənətkarlıq haqqında mə"lumat verir.

Aşşurlara qarşı mübarizə aparan Urmiyayanı ölkələri içərisində mənbələr Allabria, Karalla, Kirruri, Gilzan, Gizilbunda, Andia və b. dövlət qurumlarının adlarını çəkir. Bunlardan, e.ə. IX əsrdə Urmiyayanı ərazinin qərbində mühüm siyasi qurum kimi qeyd olunmuş Gilzan dövlətini idarə edən hökmdarlar şübhəsiz, artıq tayfa başçısı deyil, aşşur qaynaqlarının "çar" adlandığı suveren irsi hökmdarlar idi. Maraqlıdır ki, gilzanlılar öz müstəqilliklərini qoruyub saxlayaraq aşşurlulara yalnız bə"zi hallarda bac verir və beləliklə, ölkəni müdaxilədən qurtara bilirdilər.

Urmiyadan şərqə doğru, Qızılüzən çayı hövzə-sində yerləşən Gizilbundada aşşur mənbələrində "çar" adlandırılan hökmdar Pirişatinin istilaçılara qarşı müqavimət əzminə baxmayaraq ölkədə daxili birlik yox idi. Elə bu səbəbdən də aşşurlular "möhkəmləndirilmiş şəhər" Uraşı işğal etdilər. Bu münasibətlə yazılmış aşşur kitabəsində deyilirdi: "...Aşşur qoşunu şəhərin (Uraşın) küçələrini onun döyüşçülərinin qanına boyadı...6000 döyüşçünü qırdı, çar Pirişatini 1200 döyüşçüsü ilə birlikdə diri-diri tutdu. Əsirlər apardı, onların əmlakını, var-dövlətini, qaramalını, davarını, atlarını, gümüşdən, saf qızıldan və tuncdan qayrılmış saysız-hesabsız əşyalarını qarət etdi, dağıtdı, viran qoydu, od vurub yandırdı..."

E.ə. VIII əsrdə, təqribən indiki Marağa ilə Ərdəbil arasında yerləşən Zikertu dövrün qaynaqlarında Saqartiya ilə eyniləşdirilir. Ərazisi demək olar, gələcək Atropatenaya uyğun olan, Cənubi Azərbaycan vilayətlərinin həyatında uzun müddət mühüm rol oynayan bu dövlət qurumu haqqında da aşşur mənbələrində mə"lumat vardır.

Mixi yazılı mənbələrlə yanaşı arxeoloji araşdırmalar da Urmiyayanı ərazidə erkən

dövlət qurumlarının hələ çox əvvəllər təşəkkül tapdığını təsdiq edir. Məhz bu dövlət qurumları burada ilk iri siyasi birləşmənin-Manna çarlığının meydana gəlməsi üçün zəmin hazırlayır. E.ə. I minilliyin başlanğıcına aid olan mənbələr Lullume, Zamua və Manna anlayışları arasındakı varisliyi izləməyə imkan verir. Aşşur hökmdarı II Sarqon isə Manna çarlığının meydana gəldiyi Zamua vilayətini "Zamua adlanan Lullume ölkəsi" kimi təqdim edir. Cənubi Azərbaycan ərazisində ilk dövlət qurumu olan, mixi yazıda ilk dəfə e.ə. 843-cü ildə III Salmanasarın kitabəsində adı çəkilən Mannanın siyasi cəhətdən birləşməsinə təkan verən ən güclü amil Aşşur və Urartu dövlətlərinin yaratdıqları təhlükə idi. Mənbələr Manna dövlətinin formal da olsa ağsaqqallar şurası tərəfindən qismən məhdudlaşdırılmış irsi hakimiyyətə malik olan hökmdar tərəfindən idarə edildiyini təsdiq edir. Tədqiqatçıların fikrincə, ölkədə hökmdar hakimiyyəti qeyri-məhdudluğa doğru gedir, çarlar sərbəst hökmranlığa can atırdı. Dövlətin ərazisi hökmdarın tə"yin və ya təsdiq etdiyi canişinlər tərəfindən idarə olunan əyalətlərə bölünürdü. Hökmdarın tabeliyindən azad olmağa çalışan canişinlərin müqavimətinə baxmayaraq çar hakimiyyətinin möhkəmlənməsi, onun ə"yanlar tərəfindən müdafiə olunması, inkişaf etmiş iqtisadiyyat Mannanın Yaxın Şərqin iri dövlətlərindən birinə çevrilməsinə imkan verdi. Onun güclənməsi və genişlənməsi, görünür, VIII əsrin 20-ci illərinin sonunadək davam etmişdi. Bu dövrdə yarımmüstəqil ucqar hakimlərin torpaqları da (Uişdiş, Messi, Andia və b.) Mannaya tabe idi. Asılı vilayətlər də daxil olmaqla Manna Urmiya gölünün bütün cənub hövzəsini, Urmiya ilə Araz arasındakı su ayrıcınadək gölün şərq sahilini, habelə Qızılüzən çayı hövzəsinin xeyli hissəsini və ondan cənubda yerləşən rayonları əhatə edirdi. Mənbələrdən görünür ki, Manna ərazisi gələcək Mada Atropatenası-Aturpatakana, yə"ni Cənubi Azərbaycana təxminən uyğun gəlirdi. Bununla yanaşı, Naxçıvan və Manna ərazilərində aşkar edilmiş arxeoloji materiallarda izlənilən sıx mədəni əlaqələr Manna sərhədlərinin müəyyən dövrlərdə Araz çayından şimala uzandığını təsdiq etməklə yanaşı bu dövlətin qüdrətli çağlarında geniş ərazini əhatə etdiyini göstərir.

III Salmanasarın dövründən başlayaraq mixi yazılı mənbələrdə ardıcıl olaraq Manna hökmdarlarının və onların paytaxtı Zirta (İzirtu) şəhərinin adı çəkilir. Mannanın tərəqqisi hökmdar İranzunun (e.ə. 740-719) sələlərinin hökmranlığı və onun hakimiyyətinin başlanğıcı dövrlərinə təsadüf edir. Bu dövrdə sarayları və zəngin müxəlləfatlı binaları olan yaxşı möhkəmləndirilmiş iri şəhərlər salınır.

Lakin Mannanın çiçəklənməsi uzun sürmədi. Aşşurluların ağır işğalçılıq yürüşü mannalıları onların vassalı etdi, Manna böyük dövlət kimi öz mövqeyini itirdi. Zikertu, Uişdiş, Messi, Andia və başqa vilayətlər ondan ayrıldılar.

E.ə. VIII əsrin lap sonunda tarix meydanına yeni bir qüvvə-şimaldan gələn köçəri kimmerlər çıxır. Onların adı Manna ilə əlaqədar olaraq e.ə. VIII əsrin son rübündə, VII əsrin ilk onilliklərində çəkilir. Kimmerlərdən bir qədər sonra e.ə. VII əsrin 70-ci illərində Manna ərazisində mənbələrdə işquzay, aşquzay adlandırılan skiflərin olması sübut edilmişdir. Mənbələr onların Manna ilə ittifaqda aşşurlulara qarşı mübarizələri haqqında mə"lumat verir. Azərbaycanda "Skif çarlığı"nın yaranması da təqribən bu dövrə aiddir. Kür çayının orta axarı ilə Urmiya gölü ətrafındakı Manna ərazisi arasında yerləşən vilayətləri əhatə edən Skif çarlığı təqribən 80 il yaşamışdır. Madanın hakimiyyəti dövründə (VII əsrin 30-20-ci illəri) bu çarlıq böyük imperiyaya çevrilmiş, Ön Asiyada Skif hegemonluğu dövrü başlamışdır.

E.ə. VII əsrin sonunda və ya VI əsrin əvvəlində yeni təşəkkül tapmış Mada dövləti Aşşurun üzərində qələbə çaldı, Mannanı, Urartunu və Skif çarlığını tabe etdi. Lakin, hələ bir müddət özünüidarə sistemini saxlaya bilmiş bu siyasi qurumlar, o cümlədən Manna, madalıların "kiçik" müttəfiqləri rolunda çıxış etmişlər. Mənbələrdə Mannanın adı sonuncu dəfə 593-cü ilə aid hadisələrlə əlaqədar çəkilmişdir. Mada işğalı Azərbaycanda yerli dövlətçiliyin mövcudluğuna bir neçə əsr ərzində ara verdi.

E.ə. VI əsrin sonunda Midiya dövlətinin süqutu ilə tarixi Azərbaycan ərazisi yeni yaranmış Əhəmənilər (Haxamanişilər) imperiyası tərkibinə daxil edildi.

E.ə. IV əsrin 30-cu illərində Makedoniyalı Aleksandrın başçılıq etdiyi yunan-Makedoniya qoşunları İran-Əhəmənilər dövlətinə son qoyduqdan sonra Azərbaycanın dövlətçiliyi tarixində yeni mərhələ başlanır; həmin əsrin 20-ci illərinin sonunda əvvəllər rəsmi olaraq Mada (Midiya) adlansa da, çox keçmədən Atropatena (Atrpatakan, Adurbadaqan, bundan da Azərbaycan) adlandırılan yeni müstəqil dövlət yaranır. Manna dövlətinin süqutundan iki əsr yarımdan çox keçdikdən sonra meyda-

na gəlmiş bu dövlət yunan-Makedoniya işğalçılarından siyasi müstəqillik əldə edə bilmiş ilk Şərq dövləti oldu. Strabonun "Coğrafiya"sında deyilir: "Midiya iki hissəyə bölünür. Bir hissəsi Böyük Midiya adlanır. O biri hissə Atropat Midiyasıdır. O öz adını sərkərdə Atropatdan götürmüşdür; o Atropatdan ki, Böyük Midiyanın bir hissəsi olan bu ölkənin də makedoniyalıların hakimiyyəti altına düşməsinə yol verməmişdi. Çar e"lan edilən Atropat doğrudan da bu ölkəni öz qərarı ilə müstəqil bir ölkəyə çevirmişdi və onun ailəsində varislik hələ də davam edir... Atropatena hərbi qüvvə mə"nasında çox sanballı ölkədir, çünki o 10 min süvari və 40 min piyada meydana çıxara bilir".

Atropatena dövlətinin meydana gəlməsinə kömək edən əsas səbəblərdən biri bütün tarix ərzində xeyli dərəcədə aparıcı region olan bu bölgənin özünün iqtisadi, sosial, mədəni və siyasi inkişaf səviyyəsinin çox yüksək olması, digəri – regiondakı ümumi siyasi durum idi.

Cənubi Azərbaycanın bütün ərazisi və Şimali Azərbaycan torpaqlarının xeyli hissəsi bu və ya digər dərəcədə Atropatın hakimiyyəti altında idi. Dövlətin paytaxtı, Miandop şəhərindən şərqdə, Leylan kəndi yaxınlığında yerləşən Qazaka (Qanzaka) şəhəri idi.

Atropatena dövlətinin təşəkkülü və inkişafı Qərb və Şərq quldarlıq cəmiyyətlərinin inkişafında yeni mərhələ olan hellinizm dövrünə təsadüf etmişdir. Tədqiqatçıların fikrincə, həmin dövrün başqa dövlətlərində olduğu kimi Atropatenada da görünür, o zamanlar üçün kifayət qədər tipik olan müstəqil monarxiya siyasi quruluşu yaradılmışdı. Sonralar Atropatenanın siyasi quruluşu ola bilsin, müəyyən dərəcədə dəyişir və o Mada maqlarının dövlətdə çox böyük rol oynaması ilə əlaqədar teokratik dövlətə çevrilir. Atropat və onun varislərinin dövründə baş verən hadisələrin təhlili göstərir ki, Atropatena monarxiyası banisinin hökmranlıq etdiyi illər gənc dövlətin möhkəmləndiyi və qüvvətləndiyi bir dövr idi. E.ə. IV əsrin son onilliyində köhnə İran satraplıqlarının hamısına sahib olan Selevkin (302-281) mərkəzləşdirmə siyasətinə qarşı çıxan Atropatilər bu mübarizəni uzun müddət davam etdirməli oldular. E.ə. III əsrin 20-ci illərində, Polibinin sözləri ilə desək "Atropatilər və onlarla həmsərhəd xalqlar üzərində" "ən qüdrətli və ən müdrik hökmdar" Artabazanın adı çəkilir. Həmin müəllifə istinadən demək olar ki, Artabazanın dövləti görünür, Ermənistan və İberiyanın müəyyən hissəsi də daxil olmaqla Kaspi dənizindən Rioni çayının yuxarılarınadək uzanırdı.

E.ə. II əsrin 60-cı illərində, bəlkə də ondan əvvəl, Selevkilər dövlətinin parçalanması ilə əlaqədar Atropatena yenidən müstəqil dövlətə çevrildi.

E.ə. II əsrin sonuna, I əsrin əvvəlinə yaxın çoxdan bəri Selevkilərlə mübarizə aparan, dünyanın Roma ilə birlikdə iki qüdrətli, lakin rəqib dövlətindən biri olan Parfiya zəhmli qüvvəyə çevrildi. Eramızın 20-ci ilinə yaxın Atropatenada ölkəni təqribən üç əsr yarım idarə etmiş yerli Atropatilər sülaləsinə son qoyuldu; hakimiyyət parfiyalı Arşaqilərin kiçik qolunun ixtiyarına keçdi.

Antik dövrdə Şimali Azərbaycan torpaqlarında albanlar və onlara qohum tayfalar yaşayırdı. Artıq e. ə. I minilliyin ortalarında sosial-iqtisadi münasibətlərdə baş vermiş böyük dəyişikliklər nəticəsində Albaniya şəhərlərində də əmlak bərabərsizliyi yaranmış, cəmiyyət sosial cəhətdən təbəqələşmişdi. Sosial-iqtisadi inkişafın nisbətən yüksək səviyyədə olması, sənətin əkinçilikdən ayrılması, pul tədavülünün, zərbxanaların, ə"yanların, tacirlərin, qulların, şəhərlərin, şəhər həyatının olması-bütün bunlar hellinizm dövrü Albaniyasında sinifli cəmiyyətin, dövlətin mövcud olduğuna parlaq sübutdur.

E.ə. III əsrdən gec olmayaraq meydana gələn və eramızın hüdudundan başlayaraq uzaq Romada Albaniyanın "birinci şəhəri" kimi tanınan, kifayət qədər möhkəmləndirilmiş böyük və zəngin şəhərin-Qəbələnin mövcud olması faktının özü ölkədə dövlətin və çar hakimiyyətinin olduğunu göstərir. Antik müəlliflərə əsasən də Albaniyanın öz basilevsləri - çarları vardı. Pompeyin yürüşü zamanından tanınan Oroysun və otuz il sonra hökmdarlıq edən Zoberin adları mə"lumdur. Bə"zi antik müəlliflər (məs. Plutarx, Tasit və b.) albanlarda bir neçə hökmdarın olduğunu göstərsələr də, Strabon, İosif Flavi, Dion Kassi, Appian və b. artıq Albaniyada çarın təkhakimiyyətliyindən bəhs edirlər. Strabonun albanlarda "indi bütün tayfaları bir hökmdar idarə edir" sözləri tədqiqatçıların fikrincə, ən geci e.ə. III əsrə aid edilməlidir.

Antik Albaniyada basilevslərdən əlavə hegemonlar və prefektlər də qeyd edilir. Hegemon başlıca olaraq başçı, rəhbər, habelə sərkərdə, canişin deməkdir. Ayrı-ayrı hallarda şəhərin ərzaq tə"minatı rəisi, donanma komandanı, canişin, müttəfiqlərin süvari dəstəsinin komandanı da prefekt adlandırıla bilər.

Antik müəlliflər albanların piyada qoşunu və süvarilərdən ibarət ordusundan bəhs edirlər. Strabona görə, albanlarda "nizəatanlar və oxatanlar vardır"; onlar döyüş üçün "iberlərə nisbətən daha çox qoşun düzürlər. Onlar 60 min piyada qoşun və 22 min süvari silahlandırır. Pompey ilə döyüşə albanlar belə bir qoşunla getmişlər".

Antik Azərbaycan dövlətçiliyini sübut edən ən mühüm amillərdən biri Albaniyada və Atropatenada zərb edilən yerli sikkələrin aşkar edilməsidir. Azərbaycan ərazisində tapılan ilk pullar Makedoniyalı Aleksandrın dövrünə aiddir. Artıq e.ə. III əsrin II yarısından beynəlxalq ticarətə qoşulmuş albanlar və atropatenalılar daxili bazarın ehtiyaclarını ödəmək məqsədilə Aleksandrın gətirilmə sikkələrinə bənzər pullar zərb etməyə başladılar. Bu və sonrakı dövrlərə aid AT və ATR monoqrammalı (numizmatlar bunu Atropat və ya Atropatena kimi oxuyurlar) gümüş dirhəmlər (draxmalar) Azərbaycan, Gürcüstan, Dağıstan ərazilərində geniş aşkar edilmişdir. Alimlər həmin sikkələrin Qəbələdə, Ərdəbildə və başqa yerlərdə olan zərbxanalarda basıldığını güman edirlər. Eramızın I əsrinin başlanğıcında Atropatenada yerli Atropatilər sülaləsini əvəz etmiş Arşaqilər, çox keçmədən (həmin əsrin II yarısında) Albaniyada da yerli Arranşahilər sülaləsini yıxaraq hakimiyyəti ələ keçirirlər.

Eramızın ilk əsrlərində quldarlıq quruluşunun böhranı ilə əlaqədar bütün Aralıq dənizi sahili və Ön Asiya ölkələrində daha mütərəqqi ictimai-iqtisadi formasiyanın-feodalizmin rüşeymləri yaranırdı. Bu proseslər tarixi Azərbaycan vilayətlərini də əhatə etmiş, lakin quldarlıq quruluşu ən"ənələrinin kök saldığı cəmiyyətlərə nisbətən burada feodal münasibətləri əvvəla, daha erkən formalaşa bilmiş, ikincisi isə daha intensiv olmuşdur.

Azərbaycanın siyasi tarixində orta çağın başlanğıcı şimalda Dərbənddən cənubda Zəncanadək, şərqdə Xəzər dənizindən qərbdə Kiçik Qafqaz dağlarınadək geniş bir ərazini əhatə edən tarixi torpaqlarımızın III əsrin ikinci yarısında Cənubi Qafqazın digər vilayətləri ilə birlikdə yeni yaranmış Sasani imperiyasının tərkibinə daxil edilməsi ilə əlamətdardır. Sasani işğalı nəticəsində Atropatenada hakimiyyət başında olan Parfiya Arşaqilərinin kiçik sülaləsi aradan götürülür; pəhləvi mənbələrində Adurbadaqan adlandırılan bu yer yeni imperiyanın artıq heç bir dövlət statusu qalmayan adi vilayətinə- dastakertinə çevrilir. Tarixi Azərbaycan ərazisinin şimal torpaqlarını özündə birləşdirən Albaniya isə Sasanilərin vassal asılılığına düşsə də Arşaqilər sülaləsindən olan hökmdarlarını qoruyub saxlayır. Bu dövrdə burada mülkiyyətin dövlət (hökmdarın şəxsində) forması onunla yanaşı mövcud olan xüsusi feodal mülkiyyəti formasına nisbətən üstünlük təşkil edir. Feodal münasibətlərinin inkişafı, feodal sinfinin və torpaq üzərində xüsusi feodal mülkiyyətinin formalaşması ilə əlaqədar əsas torpaq fondunun dövlətin əlindən tədricən kübar nəsillərin əlinə keçməsi prosesi baş verir. Öz dövlətçiliyini saxlaya bilmiş Albaniyada hökmdar ölkənin qanunverici və ali hakimi idi, o, dünyəvi və dini hakimiyyətin məşvərətçi və qanunverici orqanı olan məclisə-məhkəməyə başçılıq edirdi. Ölkənin bütün hərbi qüvvələrinin baş komandanı da o idi.

Alban dövləti Alban Arşaqiləri dövründə antik Albaniyanın ən"ənələrini davam etdirərək heç kəsdən asılı olmayan müstəqil daxili, bəzən də xarici siyasət yürütməyə cəhd etsə də, Sasanilərdən vassal asılılıqda olmuşdur. Arşaqilərin separatçılıq meyllərini amansızlıqla qarşılayan İran üsul-idarəsi 510-cu ildə Albaniyada onlara məxsus hökmdar sülaləsini ləğv etdi. Ölkə 628-ci ilədək mərzbanlər (canişinlər) tərəfindən idarə olundu. VII əsrin I yarısında Albaniyada Girdiman vilayətinin sahibləri olan feodal Mihranilər nəsli üstünlük əldə etdi. Bu nəslin ən görkəmli nümayəndəsi Cavanşirin dövründə (642-681) Albaniya 643-cü ildən başlamış ərəb yürüşlərinə və Azərbaycanın cənub hissəsinin-Adurbadaqanın başdan-başa işğalına baxmayaraq, hələ bir müddət özünün nisbi müstəqilliyini saxladı. Lakin üçtərəfli (Xəzər, ərəb, Bizans) xarici hücumların tə"siri nəticəsində Albaniya 705-ci ildə hətta vassallıq mövqeyini də əldən verdi və şimallı-cənublu bütün Azərbaycan qəti şəkildə böyük Ərəb Xilafətinin tabeliyinə keçdi.

IX əsrin II yarısında Xilafət daxilində gedən parçalanma prosesi tarixi Azərbaycan ərazisində də yeni feodal dövlət qurumlarının təşəkkül tapması üçün mühüm amil oldu. Çox vaxt xəlifənin yerlərdəki canişinlərinin, bə"zən isə yerli hakimlərin yaratdıqları bu qurumlar quruluş e"tibarı ilə bənzəsələr də təşəkkül və inkişaf baxımından özünəməxsus xüsusiyyətlərə malik idilər.

Hələ VI yüzilin əvvəllərində alban Arşaqilər sülaləsinin Sasanilər tərəfindən ləğvi qədim Şirvan torpağında, Şabrançay və Gilgilçay hövzələri ərazisində "şirvanşah" titullu ha-

kimlərin idarə etdiyi yeni qurumun təşəkkülü üçün zəmin yaratdı. Ərəb işğalı Sasanilərdən vassal asılılıqda olan Şirvanşahları hakimiyyətdən uzaqlaşdırsa da onların bir çoxu ərəblərə tabeliyi qəbul edib, öz malikanəsində yaşamağı, öz mülkünü qorumağı davam etdirirdi. 861-ci ildə hələ VIII əsrin sonlarında "Şirvan məliki" titulunu daşıyan Yəzid ibn Məzyəd əş-Şeybanının (mənşəcə ərəb rəbiə qəbiləsinin şeyban nəslindən) nəvəsi Şirvan hakimi Heysəm mərkəzdəki qarışıqlıqdan istifadə edərək "Şirvan işlərində müstəqilləşdi" və artıq yerliləşmiş Məzyədilər arasında ilk dəfə "şirvanşah" titulunu qəbul etdi.

İlk vaxtlar ərəblərin Azərbaycandakı canişininə tabe olan Məzyədilər müstəqil siyasət yürütməyə çalışmış , bu və ya digər işğalçının hakimiyyəti altına düşdükdə vassal asılılıqda olmuş, öz süzerenlərinə vergilər ödəmişlər. Bununla yanaşı onlar Şirvanın iqtisadi və siyasi qüdrətinin artması, dövlət sərhədlərinin möhkəmləndirilməsi üçün tədbirlər görmüş, qədim bütpərəstlik inamını mühafizə edən "kafir qonşular"ın ərazilərinə yürüşlər təşkil etmişlər.

Şirvanın şəhərlərində o dövrdə inkişaf etmiş feodal cəmiyyətinə məxsus mürəkkəb sosial struktur mövcud olmuşdur. Dövlət başçısının iqamətgahı əvvəllər Şamaxıda, 1192-ci il zəlzələsindən sonra isə Bakıda yerləşmişdi. Dövrün mənbələrində, eləcə də epiqrafik abidə və sikkələrdə Şirvanşahların adlarının dəbdəbəli ləqəblərlə müşayiət olunması onların iri feodal dövlətinin məşhur hökmdarı kimi müstəqilliyini göstərir. Şirvanşahlar bu və ya digər hökmdardan vassal asılılıqda olduqda isə, adətən, sikkədə süzerenin adı da göstərilirdi. XI əsrdən başlayaraq Şirvanşahların zərb etdikləri sikkələrin bir üzündə dini başçı olan Abbasi xəlifəsi ilə yanaşı süzeren kimi Səlcuq sultanının, digər üzündə isə Şirvanşahın adları yazılırdı. Öz dövlətində qeyri-məhdud hakimiyyətə malik olan Şirvanşah feodal qayda-qanunlarının rəmzi və dayağı, əmirlərin mərkəzə itaət etməmək cəhdlərinin qarşısını alan qüvvə idi. On əsr ərzində öz müstəqilliyi uğrunda fədakarlıqla mübarizə aparan Şirvanşahlar 1538-ci ildə Səfəvi dövləti tərəfindən süquta yetirildi.

869-cu ildə, hələ VIII əsrin I yarısında Dərbənd şəhərinin siyasi həyatında fəal rol oynamış Haşimilərin (mənşəcə ərəb idilər) nəslindən olan Haşim əs-Suləmi bu şəhər-dövləti müstəqil e"lan etdi və bununla Dərbənd əmirliyinin əsasını qoydu. Uzun müddət ərəb hərbi sərkərdələrinin idarə etdiyi bu şəhər Xilafətin şimal hüdudlarını qoruyan mühüm müdafiə qalası idi. İrsi hakimiyyətə malik olan və iqamətgahları şəhər qalasında yerləşən əmirlər ictimai işlərin həllində şəhər ağsaqqalları və Dərbənd cəmiyyətində xüsusi rol oynayan şəhər rəisləri ilə hesablaşırdılar. Ayrı-ayrı vaxtlarda Sacilərin, Salarilərin, Səlcuqilərin tə"sir dairəsində olan Dərbənd əmirliyi XI əsrin sonunadək siyasi müstəqilliyini saxlaya bilmiş, ondan sonrakı dövrdə isə Şirvanşahların siyasi-iqtisadi asılılığını qəbul etmişdir.

IX yüzilin son rübündə "dağılmış Alban padşahlığını bərpa edən" Qriqor Hamam Arranın bir hissəsində, tarixi Albaniyanın vilayətlərindən olan Şəkidə hakimiyyəti ələ alır. Elə bu dövrdə Xaçın hakimi Atrnersehlə Mihranilərdən olan son Alban hökmdarı Varaz Tiridatın qızı Sparamanın oğul nəvəsi Səvada ləqəbli Səhək Girdimanı və Arsaxla Şirakın bir hissəsini ələ keçirir. Səhəkin nəvəsi İşxanunun oğlu, xristian adı İohann olan Sənəkərim X əsrdə yenidən Alban padşahlığını bərpa edir. Yerli sülaləyə mənsub irsi hakimiyyətli hökmdarların idarə etdiyi Şəki məlikliyi qonşu gürcülərin və Şəddadi hökmdarlarının hücumlarına mə"ruz qalırdı. Şəki məlikliyinin sonrakı dövr tarixi bilavasitə Səlcuqilər və Şirvanşahlarla bağlıdır.

Xilafətin zəifləməyə və parçalanmağa başladığı dövrdə Azərbaycanın cənubunda mənşəcə türk olan Sacilər sülaləsinin yaratdığı yeni dövlət meydana gəldi. Bu dövlətin siyasi vəziyyətlə bağlı olaraq Xilafətdən tam təcrid ola bilməyən nümayəndəsi Məhəmməd ibn Əbu-s-Sac mərkəzin Cənubi Qafqazdakı dayağına çevrildi (898-ci il). Sacilər sülaləsinin ən görkəmli nümayəndəsi, bütün Azərbaycan torpaqlarını ilk dəfə vahid müstəqil dövlət çərçivəsində birləşdirən Yusif ibn Əbu-s-Sac olmuşdur. 913-cü ildə o, Ermənistanı da tutub, qərbdə Ani və Dvindən şərqdə Xəzər dənizinədək, şimalda Dərbənddən cənubda Zəncanadək olan torpaqları paytaxtı Ərdəbil olan Sacilər dövlətinə tabe etdi. Bu geniş ərazidə olan vilayətlərin yerli və yerliləşmiş hakimləri (Şirvan, Şəki, Xaçın, Sünik və s.) Sacilərə vergi verirdilər.

X əsr Azərbaycanın siyasi tarixində mövcud dövlətlərin möhkəmlənməsi və yenilərinin yaranması dövrü olub. Burada hakimlik edən sülalələr müsəlmanların mə"nəvi-siyasi başçısı Abbasi xəlifəsinin zahiri itaətini saxlayır, siyasi baxımdan isə müstəqilliyə can atırdılar.

941-ci ildə Deyləm hakiminin oğlu Salar Mərzban ibn Məhəmməd Sacilərin hakimiyyətinə son qoydu. Sacilərə vergi verən yerli hakimlər indi də Salarilərə tabe oldular. X əsrin II yarısında mənşəcə kürd olan Şəddadilər sülaləsinin (banisi Məhəmməd ibn Şəddad) nümayəndələri Salarilərin tabeliyində olan torpaqlar uğrunda mübarizəyə başladılar. 971-ci ildə Gəncə, az sonra Arranın xeyli hissəsi, eləcə də Salarilərə tabe olan Ermənistan torpaqları Şəddadilərin əlinə keçdi. 983-cü ildə Salarilərin son sığınacağı Dvinin hələ VIII əsrin sonlarında Yəməndən Təbrizə köçmüş ərəb əzd qəbiləsi nümayəndəsi Rəvvad ibn Musannanın nəslindən olan Rəvvadilər sülaləsinin əlinə keçməsi ilə 40 ildən artıq hakimiyyətdə qalmış Salarilər dövlətinə son qoyulur. Paytaxtı Təbriz olan Rəvvadilər dövləti X əsrin sonlarında Azərbaycanın cənubunda yüksəliş və ərazilərini genişləndirmə dövrünə qədəm qoyur. Azərbaycanın şimal-qərb torpaqları isə bu dövrdə Gəncə-Naxçıvan (Arran) və Dvin-Ani əmirliklərində hakimiyyət başında olan Şəddadilərin tabeliyində olmuşdur.

XI əsrin I yarısında Səlcuq yürüşlərinin başlanması ilə Azərbaycan və ona qonşu ölkələrin siyasi həyatında mühüm dəyişikliklər baş verir.Daxili mübarizə və ara müharibələri nəticəsində zəifləmiş Azərbaycan feodal dövlətləri (Şirvanşahlar, Şəddadilər və Rəvvadilər) Səlcuqilərin hücumuna mə"ruz qalır. Əvvəllər Səlcuqi təbəəliyini qəbul etmiş, mənbələrdə *Azərbaycanşah* titulu ilə qeyd olunan Rəvvadilər və *Arranşah* adlandırılan Şəddadilər, nəhayət, XI əsrin 70-ci illərində siyasi tarix səhnəsindən çıxır, onların torpaqları isə Səlcuq dövləti tərkibinə daxil edilir. Yalnız Şirvanşah Fəriburzun siyasi çevikliyi Səlcuqilərdən vassal asılılıqda olan Şirvanın dövlət müstəqilliyini saxlaya bildi.Dövlətçilik tariximizdə böyük əhəmiyyəti olan bu dövlətlərin dağılması nəticəsində Azərbaycan Orta Asiyadan Aralıq dənizinədək, Qafqazdan İran körfəzinədək olan torpaqları birləşdirən Böyük Səlcuq imperiyası tərkibinə daxil edilir.

XII əsrin I yarısı Azərbaycan dövlətçiliyi tarixində yeni bir mərhələnin başlanğıcı oldu. Səlcuq dövlətinin tənəzzülü (1092-1157) dövründə yaranmış İraq sultanlığı (Azərbaycan bu sultanlığa daxil idi) və başqa sultanlıqların daxilində davam edən sülaləvi hakimiyyət çəkişmələri yeni növ dövlət birləşmələrinin-atabəyliklərin təşkili üçün zəmin yaratdı. 1136-cı ildə ilk əvvəl Bərdəni iqamətgah etmiş Arran valisi Şəmsəddin Eldəniz tədricən, demək olar, bütün Azərbaycanı tabe edə bilir.1146-cı ildə o, Naxçıvan vilayətini də mülklərinə qataraq öz paytaxtını Naxçıvana köçürür.1161-ci ildə Eldənizin himayəsində olan Arslan şahın sultan e"lan edilməsilə Eldəniz, "əzəmətli atabəy" titulunu alaraq İraq sultanlığının həqiqi başçısına çevrilir. Əmirlərin, "iqta" sahiblərinin,valilərin süzereni olan atabəy feodal iyerarxiyasında daha yüksək pillə tutur, formal olaraq sultandan sonra ikinci adam hesab edilirdi. Tarixçi Sədrəddin əl-Hüseyninin mə"lumatına görə, Şəmsəddin "Azərbaycana,Arrana, Şirvana, Cibolə, Həmədana, Gilana, Mazandarana, İsfahana və Reyə sahib olur". Xəlifə və sultanın adından sonra Şəmsəddinin adını cümə xütbələrində yad edən Mosul, Kirman, Fars atabəyləri, Şirvanın, Xüzistanın, Xilatın,Ərzincanın, Ərzən ər-Rumun və Marağanın hakimləri onun vassalı olurlar.

Eldənizin oğlu Cahan Pəhləvanın dövründən başlayaraq, Azərbaycan Atabəyləri dövlətinin idarə edilməsi məqsədilə başda vəzir olmaqla ali idarə (*divan əl-alə*) yaradıldı. Bu idarənin nəzdində dövlət dəftərxanası,maliyyə idarəsi və ya xəzinədarlıq vardı.Dövlətin əsas idarələrindən olan hərbi idarəyə *sahib divan əl-ərz* başçılıq edirdi.

1191-ci ildə Eldənizlər nəslinin üçüncü hökmdarı Qızıl Arslan sonuncu Səlcuq sultanı III Toğrulu hakimiyyətdən salaraq xəlifənin razılığı ilə özünü sultan e"lan edir və İraq sultanlığının mütləq hakiminə çevrilir.Lakin son Eldənizlər dövründə yaranmış həm daxili,həm xarici vəziyyət dövlətin tənəzzülünə,1225-ci ildə isə süqutuna gətirib çıxarır.

Atabəylər dövlətinin tənəzzülünün güclləndiyi dövrdə Mihranilər nəslindən olan Həsən Cəlal (1215-1261) Xaçınçay və qismən də Tərtərçay hövzələrində "qədim Albaniyanın bir hissəsi olan" Arsax-Xaçın knyazlığını bərpa edir.Mənbələrdə,habelə epiqrafik yazılarda ali titullarla qeyd olunan Həsən Cəlal "knyazlar knyazı","əzəmətli parlaq hökmdar","Xaçın və Arsax ölkələrinin əzəmətli knyazı","Albaniya hökmdarı","Albaniyanın əzəmətli sahibi", "mütləq hökmdar" adlandırılmışdır. Həsən Cəlal nəsli XV əsrədək Xaçında dünyəvi hakimiyyətə malik olmuş, həmin dövrdən Alban kilsəsinin 1836-cı ildə ləğvinədək Qanzasarda yerləşən Alban müstəqil apostol kilsəsinə başçılıq etmişdir.

XIII əsrin 20-ci və 30-cu illərində baş verən dağıdıcı monqol yürüşləri bütün Cənubi Qaf-

qazda olduğu kimi Azərbaycanda da bir çox sülalələrin hakimiyyətinə son qoydu.1239-1256-cı illərdə Ali Monqol xaqanlığının tə"yin etdiyi canişinlər bu vilayətləri idarə edirdi.1258-ci ildə beşinci monqol ulusu hesab edilən Hülakülər (Elxanilər) dövlətinin yaradılması ilə Azərbaycan Misirdən Amudəryaya,Hörmüz körfəzindən Dərbəndədək geniş bir ərazini tutan Hülakülər dövlətinin tərkibinə daxil edildi.Lakın Azərbaycanın Hülakülərin tabeliyində olan başqa ölkələrdən fərqi onun imperiyanın siyasi-inzibati mərkəzi olması, Marağa, sonra isə Təbriz və Sultaniyyə şəhərlərinin Hülakülərin paytaxtına çevrilməsi idi. Artıq XIV əsrdə burada türk dili dövlət dili mövqeyi qazanmışdı; mənbələrin mə"lumatına görə mühüm dövlət sənədləri üç dildə-turkcə, ərəbcə, farsca yazılırdı.Həmin əsrin 40-cı illərinə yaxın daxili çəkişmələr və xarici hücumlar nəticəsində Hülakülər dövləti vahidliyini itirərək parçalandı. Azərbaycanda və ona qonşu ərazilərdə Hülakülər dövlətini bir müddət (1338-1357) Çobani feodalları idarə etdi.Lakin əməli olaraq hakimiyyəti ələ alan Çobanilər müstəqil dövlət ola bilmədilər; Şərqdə bu dövrdə dövlət rəmzi hesab olunan sikkə zərbi və xütbə oxunuşu mərasimi onların adından deyil Hülakü şahzadələrinin adından həyata keçirilirdi.

Hülakülər dövlətinin süqutundan sonra (1357) Çobani əmirləri daha güclü rəqib olan, XIV əsrin I rübündən Rumda hakimlik edən Cəlairilərə qarşı dura bilmədilər.1359-cu ildə Azərbaycan Cəlairilər dövlətinin tərkibinə daxil oldu; Azərbaycan şəhəri Təbriz İraqi Ərəbi və İraqi Əcəmi, eləcə də Ermənistanı və Gürcüstanı da əhatə edən bu dövlətin paytaxtı oldu.

XIV əsrin son 15 ilində Azərbaycan ərazisi Qızıl Orda və Teymuri dövlətlərinin biri-digərini əvəz edən hücumlarına mə"ruz qaldı.Nəticədə Azərbaycanın əsas ərazisi Cəlairilər dövlətinin nüfuz dairəsindən çıxdı,müxtəlif zamanlarda Teymurilərin, bir sıra yerli feodalların və diyarbəkrli Qaraqoyunlu türk tayfalarının nəzarəti altında oldu. Cəlairilərin cəhdinə baxmayaraq 1386-cı ildən 1405-ci ilədək (Teymurun ölümünədək) onlar Azərbaycanda öz siyasi qurumlarını bərpa edə bilmədilər.

Dövrün dövlətçilik tarixində əhəmiyyətli hadisələrdən biri Şirvanşah I İbrahimin (1382-1417) birləşdirici siyasəti oldu. Teymuri dövləti ilə bağlanılan və Şirvanın daxili müstəqilliyini təsdiq edən sülh sazişindən sonra o, Azərbaycanın digər yerli feodallarının (Qarabağın hakimi Qaramanlı tayfasından olan Yarəhmədin,Şəki hakimi Seydi Əhmədin,Ərdəbilin əmiri Cəgirli tayfasından olan Bistamın) və müttəfiqi olan gürcü çarının köməyi ilə ölkənin xeyli hissəsini düşməndən təmizlədi,öz qoşunu ilə Təbrizə daxil oldu (1406). Lakin yerli feodallar arasında birliyin olmaması,Qaraqoyunluların Teymurilərə, eləcə də Cəlairilərə qalib gəlmələri I İbrahimin birləşdirici siyasətini uğursuzluqla nəticələndirdi.

1410-cu ildə Qaraqoyunlu dövləti Azərbaycandan (Kürdən cənubdakı ərazi) başqa Ermənistanı, Şərqi Anadolunu və Bağdadla birlikdə Ərəb İraqını əhatə edirdi.Təbrizi paytaxt etmiş hökmdar Qara Yusif özü bilavasitə Azərbaycanı, onun oğlanları isə digər vilayətləri idarə edirdi. Qara Yusifin oğlu Cahanşah dövründə (1435-1467) Qaraqoyunlular dövləti özünün qüdrətli dövrünü yaşayırdı.

1468-ci ildə Qaraqoyunlu dövləti zəminində Azərbaycanla birlikdə Ermənistanı, Şərqi Anadolunu, Ərəb İraqını və demək olar bütün İranı özündə birləşdirən Ağqoyunlular dövləti yarandı. Mərkəzi vilayəti Azərbaycan, paytaxtı isə Təbriz olan bu dövlətin yaradıcısı və ən görkəmli nümayəndəsi tanınmış dövlət xadimi və sərkərdə Uzun Həsən olmuşdur.Onun hakimiyyəti dövründə Azərbaycan ilk dəfə olaraq dünya siyasəti sisteminə daxil oldu. Həm Şərqdə, həm də Qərbdə onunla hesablaşırdılar.Uzun Həsən özünün *padşah* titulu daşıyan Qaraqoyunlu sələflərindən fərqli olaraq Osmanlı və Teymuri sultanları səviyyəsində hökmdar olduğunu qeyd etmək məqsədilə *sultan* titulunu qəbul etmişdi. Bu dövlətin aparatında ikinci şəxsiyyət bütün müsəlman ruhanilərinə rəhbərlik edən *sədr əzəm* (baş sədr) idi.Dövlət gəlirlərini və maliyyə sistemini idarə edən baş vəzir ali divana rəhbərlik edir və buna görə də *sahib divan* adlanırdı. Qoşunun alı rəislərinə *əmir*, kiçik başçılara isə *qibtəul* deyilirdi. Ehtimala görə Qaraqoyunlu qoşununda 50 min, Ağqoyunlu qoşununda 100 min nəfər döyüşçü vardı.

Uzun Həsənin ölümündən sonra varislər arasında hakimiyyət uğrunda başlanan amansız mübarizə Ağqoyunlu dövlətinin dağılması ilə nəticələndi.

XV əsrin II yarısında Azərbaycanın siyasi həyatında mövcud Ağqoyunlu və Şirvanşahlar dövlətləri ilə yanaşı adı Şeyx Səfiəddinlə (1252-1334) bağlı olan Səfəvi xanədanına mənsub Ərdəbil şeyxləri də mühüm rol oynamağa başladılar. O vaxtlar Ərdəbil rəsmən

əvvəlcə Qaraqoyunlu, sonra isə Ağqoyunlu dövlətlərinin tərkibində olsa da Səfəvi şeyxləri Ərdəbil və onun ətraf torpaqlarını müstəqil idarə edirdilər. Sünniliyin rəsmi dövlət ideologiyası olduğu həmin dövrdə onlar hakim dairələrin bid"ətçi məzhəb adı ilə tə"qib etdiyi şiəlikdən ideoloji bayraq kimi faydalanırdılar. Ağqoyunlu Uzun Həsənlə qohum olmuş Şeyx Cüneydin və onun oğlu Şeyx Heydərin tərigət rəhbərliyi dövründə (1447-1488) Səfəvilərin Azərbaycanda dövlət qurmaq cəhdləri boşa çıxdı.Yalnız Azərbaycan vilayətlərini birləşdirmək məqsədini güdən sələflərindən fərqli olaraq onların varisi Şeyx İsmayıl babası Uzun Həsənin torpaqlarını əhatə edən şiə məzhəbli dövlət yaratmaq fikrində idi. Məhz onun siyasi və hərbi fəallığı nəticəsində Azərbaycanın birləşdirilməsi və mərkəzləşdirilmiş dövlətin yaradılması uğrunda Səfəvilərin apardığı mübarizə 1501-ci ildə İsmayılın tomtəraqla Təbrizə daxil olması, adına xütbə oxunaraq sikkə zərb edilməsi, Azərbaycan taxt-tacına sahib olması ilə nəticələndi. Beləliklə, ilk əvvəl yalnız Azərbaycan torpaqlarını (Şirvan, Qarabağ, Naxçıvan, Muğan və Qızılüzən çayınadək Cənubi Azərbaycan) əhatə edən Səfəvilər dövləti yarandı.Şirvanşah Şeyxşah və Şəki hakimi Həsən bəy I Şah İsmayılın xərac ödəyən vassalları oldular. Artıq 1510-cu ildə I Şah İsmayılın uğurlu yürüşləri nəticəsində İranın bütün vilayətləri (Xorasan istisna olmaqla), Ermənistan və Ərəb İraqı Səfəvilər dövlətinə birləşdirilmişdi.

Yeni yaranmış Azərbaycan Səfəvi dövləti quruluş c"tibarilə Qaraqoyunlu və Ağqoyunlu dövlətlərinin ən"ənələrini davam etdirirdi.Dövlətin başında ali dünyəvi və eləcə də dini hakimiyyəti özündə təcəssüm etdirən şah dururdu.Şahın yanında məşvərətçi səslə dövlət aparatında yüksək mövqe tutan şəxslərdən və Azərbaycan tayfalarının ən nüfuzlu əmirlərindən ibarət olan Dövlət şurası-Alı məclis fəaliyyət göstərirdi.Şahdan sonra ikinci şəxs olan vəkil həm dünyəvi, həm də dini işlərdə onun tam hüquqlu müavini idi.Azərbaycan dilinin ilk dəfə dövlət dili səviyyəsinə qalxması, fərmanlarda, diplomatik yazışmalarda işlədilməsi məhz Səfəvilər dövrünə aiddir.Sarayda, ordu içərisində Azərbaycan dili hakim idi. Bu dildə ümümdünya şöhrəti qazanmış əsərlər yaradılmışdı.Tədqiqatçılar Səfəvilər dövrünü Azərbaycan mədəniyyətinin yeni intibah dövrü hesab edirlər.

XVI əsr ərzində Osmanlı hökmdarlarının Azərbaycanı fəth etmək cəhdləri, Azərbaycan ərazisinin onlar tərəfindən viran və istila edilməsi, Səfəvi hökmdarı I Şah Abbasın (1587-1629) daxili siyasəti və Osmanlıları Azərbaycandan və istila edilmiş digər vilayətlərdən çıxarmaq üçün apardığı islahatlar, xüsusilə paytaxtın İsfahana köçürülməsi Azərbaycanın Səfəvilər dövlətində tutduğu aparıcı rolunun itirilməsinə səbəb oldu; qızılbaş ə"yanlarının farslar və digər İran etnik ünsürləri tərəfindən sıxışdırılması başlandı. Beləliklə, Azərbaycan Səfəvilər dövlətinin İran dövlətinə çevrilməsinin əsası qoyuldu.

XVII əsrin sonu XVIII əsrin əvvəllərində Səfəvilər dövlətini bürüyən siyasi-iqtisadi böhran hələ də onun tərkibində olan Azərbaycanı da zəiflətdi. Bundan istifadə edən Osmanlılar Cənubi Qafqazı və Qərbi İranı, çar Rusiyası isə Ənzəliyədək Xəzərsahili ərazini ələ keçirdilər.1736-cı ildə istedadlı sərkərdə, türk əfşar tayfasından olan Nadir Qulu xan Muğan qurultayında özünü şah e"lan edərək Səfəvilər sülaləsinin hakimiyyətinə son qoydu.İstilaçı müharibələr nəticəsində böyük dövlət yaratmış Nadir şahın dövründə Azərbaycan ərazisi də İran dövlətinə daxil edilmişdi. Səfəvilər dövrü bəylərbəyiliklərini (Şirvan, Qarabağ, Cənubi Azərbaycan-Təbriz və Çuxur-Sə"d) ləğv edən Nadir şah İrəvandan Dərbəndədək torpaqları əhatə edən Azərbaycan adlı vilayət təşkil etdi.

Nadir şahın ölümündən (1747) sonra onun dövləti əslində dağılır; şah hakimiyyəti uğrunda qanlı müharibələr başlayır.Zor gücünə İran dövləti tərkibinə qatılmış ölkələr özlərinin keçmiş müstəqilliyini bərpa etməyə çalışırlar. Bu tarixi şəraitdə Azərbaycanda da müstəqil dövlət olan xanlıqların yaranması prosesi gedirdi.Zəngəzur dağlarından Araz çayınadək olan ərazidə Naxçıvan xanlığı, Azərbaycanın şimal-qərb torpaqlarında İrəvan xanlığı, Muğanda Qarabağ xanlığı, Şirvan yaylasında Şamaxı xanlığı, Azərbaycanın şimal-şərqində Şəki xanlığı, Xəzər dənizinin qərb sahilində Quba xanlığı, Abşeron yarımadasında Bakı xanlığı, ondan cənubda Salyan, Cavad və Talış xanlıqları yarandı.Azərbaycanın cənubunda Təbriz, Urmiya, Ərdəbil, Xoy,Qaradağ, Marağa,Maku və Sərab xanlıqları meydana gəldi. Daha kiçik olan Qutqaşın, Qəbələ, Ərəş, Qazax,Şəmşədil və İlisuda sultanlıqlar yarandı.Azərbaycanın şimal-şərqində, İlisudan şimalda Car-Balakən camaatı yerləşirdi.Qara-

bağ xanlığının dağlıq hissəsində Vərəndo, Xaçın, Gülüstan, Dizaq, Caraberd məlikliklərı mövcud idi.

Azərbaycanda yaranmış bu müstəqil və yarımmüstəqil dövlət qurumları İranda hakimiyyət uğrunda vuruşan feodal qrupları ilə mübarizədə meydana gəldi.Azərbaycan feodallarını öz tərəflərinə çəkməyə çalışan həmin qruplar bu yolla mövqelərini möhkəmləndirməyə, şah taxt-tacına yiyələnməyə çalışırdılar.Bunlardan özünü Səfəvi şahzadələri kimi qələmə verən və Səfəvilər dövlətini bərpa etmək şüarı ilə mübarizə aparan III Sam Mirzənin, Nadir şahın əmisi oğlu Əmiraslan xanın, qardaşı oğlu Adilşah adını qəbul etmiş Əliqulu Mirzə Əfşarın, onun qardaşı İbrahim şahın Azərbaycan xanlarını ram etmək cəhdləri xanların İran əleyhinə ittifaqı ilə qarşılandı.

Əsasən qapalı həyat sürən, müstəqil dövlət qurumu olan xanlıqların siyasi tarixi arasıkəsilməz müharibə və qanlı saray çevrilişləri ilə dolu idi. Xanlıqlarda ali hakimiyyət xana məxsus idi. Başqa müsəlman dövlətlərində olduğu kimi Azərbaycan xanları da şəriət qanunlarına tabe olur, əsasən təsərrüfat, hərbi və polis məsələlərinə aid forman və sərəncamlar verirdilər. Xanlıqların çoxunda divan-şura mövcud idi; divan üzvləri divanbəyi adlanırdılar. Belə divanlar dövlətin idarə olunmasında xanlara kömək, həm də onların işlərinə nəzarət edirdi. İnzibati baxımdan xanlıqlar mahallara bölünür, onlar da naiblər tərəfindən idarə edilirdi, şəhər mə"murları-canişinlər də naib vəzifəsini daşıyırdılar.Bununla yanaşı qalabəyi (qalanın komendantı), darğa (şəhər daxilində qayda-qanuna nəzarət edən), əsas başı (şəhərin gecə mühafizəsinə cavabdeh olan) da şəhər mə"murlarına aid idilər.

Xanlıqların silahlı qüvvələri əsasən çəriklərdən (süvarilərdən) və piyadalardan ibarət idi.Xan muzdlu qoşundan da istifadə edirdi.Şəki xanlığında 2000, Şamaxı xanlığında 7000, İrəvan xanlığında 5000, Bakı xanlığında 500, Naxçıvan xanlığında 1000, Təbriz xanlığında 10000 nəfərlik qoşun vardı.

Bu dövrdə ayrı-ayrı xanlıqlardan ibarət Azərbaycanda təbii ki, vahid pul sistemi yox idi.Demək olar bütün böyük şəhərlərdə hər xanın xüsusi mis və gümüş pulu zərb olunurdu. Bu pulların sabit qiyməti də yox idi; hər bir xanlığın pulu demək olar yalnız öz ərazisində əsas pul kimi işlədilirdi;başqa ərazidə o öz dəyərini xeyli itirirdi.

Xanlıqların idarə edilməsində çox şey xanın özünün şəxsi keyfiyyətindən asılı idi. Qarabağ, Şəki, Quba və Urmiya xanlıqları öz qüdrətləri ilə fərqlənirdi.Onların bir-birlərinin torpaqları hesabına öz ərazilərini genişləndirmək cəhdləri obyektiv olaraq Azərbaycan torpaqlarının birləşdirilməsi prosesinə çevrilirdi. Lakin şəkili Hacı Çələbi xanın, urmiyalı Fətəli xan Əfşarın, qubalı Fətəli xanın, qarabağlı İbrahim xanın pərakəndə Azərbaycan torpaqlarını birləşdirmək sahəsindəki təşəbbüsləri uğursuzluqla nəticələnmişdi. Ayrı-ayrı xanların öz şəxsi mənafelərindən əl çəkmək istəməməsi, xanlığı qoruyub saxlamaq naminə bir-birilərinə güzəştə getməməsi, vahid qüvvə şəklində birləşə bilməməsi bu işə əsaslı surətdə mane oldu.

XVIII əsrin 80-ci illərinin sonunda Xorasan istisna olmaqla İranda hər yerdə hakimiyyəti ələ alan Qacar sülaləsinin banisi Ağa Məhəmməd xan Səfəvilərin sərhədlərini bərpa etmək adı ilə iki dəfə (1795,1797) Cənubi Qafqaza viranedici yürüşlər edərək, xanlıqları tabe etməyə cəhd göstərir. Azərbaycanı tutmaq planlarından əl çəkməyən çar Rusiyası da ölkəyə qoşun göndərir. Nəticədə, Cənubi Qafqaz, o cümlədən Azərbaycan uğrunda birinci Rusiya-İran müharibəsinin başlanması üçün lazım olan tarixi şərtlər meydana çıxır.

1801-ci ildə Şərqi Gürcüstanın Rusiyaya ilhaqı ilə əlaqədar birincidən asılı olan Qazax və Şəmşədil sultanlıqları da Rusiyaya qatıldı. Bununla Azərbaycan torpaqlarının işğalı başlandı. 1803-cü ildə Car-Balakən camaatı, 1804-cü ildə Gəncə xanlığı qanlı döyüşlərdən sonra çar Rusiyası tərəfindən zəbt edildi. 1805-ci il mayın 14-də Qarabağ xanlığının Rusiyanın hakimiyyətini qəbul etməsi haqqında Kürəkçay müqaviləsi imzalandı. 1805-1806-cı illərdə Şəki, Şirvan, Bakı, Quba xanlıqları da Rusiyaya tabe edildi. 1813-cü il oktyabrın 13-də 1804-cü ildən başlayan Rusiya-İran müharibəsinə son qoyan Gülüstan müqaviləsi imzalandı. Bu müqaviləyə görə İrəvan və Naxçıvan xanlıqlarından başqa Araz çayının şimalında olan Azərbaycan xanlıqlarının ərazisi Rusiyanın tərkibinə qatıldı. Çox keçmədən bu xanlıqlar ləğv edilərək, onların yerində eyni adlı əyalətlər yaradıldı. Əyalət başında çar zabiti-mütləq hakim olan komendant durduğu üçün yaranmış sistem komendant üsul-idarəsi adlanırdı. 1828-ci ildə Rusiya ilə İran arasında bağlanılan Türkmənçay sülh müqaviləsinə görə rus qoşunları Azərbaycanın cənub torpaqlarını tərk edərək, həmin orazini İran dövlətinin ixtiyarına verdilər; yenicə tutulmuş İrəvan və Naxçıvan xanlıqları Rusiyanın tərkibinə qatıl-

dı. Şimal torpaqlarının Rusiya tərəfindən zəbti ilə Azərbaycan xanlıqlarının müstəqilliyi tamam itirildi. Vahid xalq ikiyə bölündü. Azərbaycanın şimal hissəsi Çar Rusiyasının müstəmləkəsinə, onun xammal mənbəyinə çevrildi.

1840-cı ildə komendant üsul-idarəsi ləğv edildi; Azərbaycan torpaqlarının çox hissəsi baş şəhəri Şamaxı olan Kaspi vilayətinə daxil edildi. Bu vilayətə Şamaxı, Şuşa, Nuxa, Lənkəran, Bakı, Dərbənd, Quba qəzaları daxil idi. Yelizavetpol (Gəncə), Balakən və Ordubad da daxil olmaqla Naxçıvan isə baş şəhəri Tiflis olan Gürcüstan-İmeretiya quberniyasına aid edildi. Sonrakı illərdə artıq Rusiya imperiyasının tərkibinə qatılmış Şimali Azərbaycan ərazisində çarizmin müstəmləkə siyasətinə uyğun yeni inzibati dəyişikliklər baş verdi. Başqa müstəmləkə ucqarlarında olduğu kimi Azərbaycanda da dövlət hakimiyyət orqanlarını yaratmağa yol verməyən çarizm Qafqazdakı ali hakimiyyəti buradakı canişininə həvalə etdi. 1883-cü ildə canişinlik ləğv edildiyi üçün Qafqazın idarəsi baş hərbi rəisə tapşırıldı.

Rusiyanın istilasından sonra Azərbaycanda dövlətçiliyin ləğvinə baxmayaraq XIX yüzilin ikinci yarısında istər iqtisadiyyatda, istərsə də mədəniyyətdə baş verən inkişaf, milli burjuaziyanın yaranması, fəhlə sinfinin formalaşması-bütün bunlar Azərbaycan burjua millətinin təşəkkülünə səbəb oldu. Başqa millətlər kimi azərbaycanlıların da bir millət kimi formalaşması iqtisadi həyatın ümumiliyi zəminində, dilin, dinin, ərazinin, mədəniyyətin, şüur və psixologiyanın birliyi nəticəsində baş verdi. Rus və dünya mədəniyyətinin tə"siri ilə Azərbaycanın şimalında müxtəlif elm sahələrinin inkişafı başladı, mədəni həyat canlandı, milli teatr yarandı, qəzetlər nəşr edildi, mütərəqqi, demokratik ideyalar meydana çıxdı.

XX əsrin əvvəlində Rusiya imperiyasında yetişməkdə olan sənaye böhranı müstəmləkə zülmünün, burjua-mülkədar istismarının artması şəraitində baş verirdi. İmperiyanın hər yerində olduğu kimi Azərbaycanda da radikal dəyişikliklərin labüdliyi hiss olunurdu. Qafqazda "əmin-amanlıq yaratmağa" can atan çarizm burada canişinliyi yenidən bərpa edir, Azərbaycanın bir çox quberniyalarında (Bakı, Yelizavetpol və b.) hərbi vəziyyət e"lan edir, sün"i surətdə erməni-azərbaycanlı qırğınları törədir.

Azərbaycanın cənubunda da İran istibdadına qarşı çıxışlar, demokratik dövlət yaratmaq cəhdləri inqilaba çevrilir. Türkmənçay müqaviləsinə (1828) əsasən İranın hakimiyyəti altında qalan Azərbaycanın cənubunda monarxiyaya qarşı, milli hüququn müdafiəsi uğrunda mübarizə olmuşdur. Şah rejiminə, feodal-mülkədar zülmünə qarşı yönəldilmiş 1905-11-ci illər İran inqilabı dövründə Cənubi Azərbaycan və onun paytaxtı Təbriz inqilabın mərkəzinə çevrilmiş, Səttar xanın başçılıq etdiyi inqilabi qüvvələr Təbrizi, o cümlədən Cənubi Azərbaycanın bir çox vilayətlərini on bir ay əllərində saxlamışdılar. Lakin inqilabın cənubdan şimala keçərək bütün Azərbaycana yayılmasının qarşısını almaq üçün çar qoşun hissələrinin müdaxiləsi inqilabi hərəkatı yatırtdı.

1917-ci ilin fevralında çarizmin devrilməsi və onun müstəmləkə sisteminin dağılması ilə Azər-baycanda da siyasi durum dəyişir. Fevral inqilabından dərhal sonra Müvəqqəti hökümət Zaqafqaziyada yerli dövlətçiliyin təşəkkülünün qarşısını almaq məqsədilə Xüsusi Zaqafqaziya Komitəsini təşkil edir. Bu Komitənin azərbaycanlı üzvü vaxtilə Rusiya Dövlət Dumasının deputatı olmuş M.Y.Cəfərov idi.

Rusiyadakı Müvəqqəti hökümətin bolşeviklər tərəfindən devrilməsi ilə Bakı bolşevikləri Bakı Sovetinin İcra Komitəsində hakimiyyəti ələ keçirdilər. Noyabrın 11-ndə ləğv edilmiş Xüsusi Zaqafqaziya Komitəsi əvəzinə Zaqafqaziya Komissarlığı yaradıldı. 1918-ci ilin fevralında isə ilk ümumqafqaz qanunverici orqanı olan Zaqafqaziya Seymi təşkil edildi. Buradakı müsəlman fraksiyasının başında Məmməd Əmin Rəsulzadə dururdu. Azərbaycana muxtariyyət verilməsi ideyasına qarşı çıxan bolşeviklər Bakıda, Şamaxıda, Qubada, Qarabağda, Zəngəzurda və Azərbaycanın başqa yerlərində yeni qanlı erməni-azərbaycanlı qırğınının başlanmasına səbəb oldular.

1918-ci ilin 22 aprelində Zaqafqaziya Seyminin geniş iclasında müstəqil Zaqafqaziya Demokratik Federativ Respublikası e"lan edildi. A.İ.Çxenkelinin başçılıq etdiyi hökümətin tərkibindəki on iki nazirdən beşi azərbaycanlı idi. Eyni vaxtda Bakı Sovetinin başçılığı ilə Azərbaycanın Şərq qəzalarında (Lənkəranda, Qubada, Səlyanda və b.) Sovet hakimiyyəti qurulması prosesi gedirdi. Bu bölgələri idarə etmək üçün əslində Sovet Rusiyası hökümətinin bu yerdəki orqanı olan Bakı Xalq Komissarları Şurası (BXKŞ) yaradıldı. İlk növbədə neft sənayesini və Xəzər ticarət donanmasını milliləşdirən BXKŞ yalnız 1918-ci ilin aprel-

iyun aylarında V.İ.Leninin tapşırığı və S.Şaumyanın əli ilə Bakıdan Sovet Rusiyasına təqribən 1,3 milyon ton neft və neft məhsulları göndərdi. Beləliklə, Zaqafqaziya Seyminin yaranması da Zaqafqaziyada vahid dövlət hakimiyyətini qura bilmədi. Mayın 26-da Gürcüstan Respublikasının özünü müstəqil e'lan etməsi ilə Zaqafqaziya Seyminə son qoyuldu; mayın 28-ndə M.Ə.Rəsulzadənin sədri olduğu Azərbaycan Müvəqqəti Milli Şurası müstəqil Azərbaycan cumhuriyyətinin yaradılması haqqında qərar qəbul etdi. Təqribən yüz illik fasilədən sonra Şimali Azərbaycan ərazisində dövlətçilik bərpa olundu, müsəlman Şərqində ilk respublika yaradıldı. Tiflisdə keçirilən ilk iclasda yeni demokratik dövlətin yaranması faktını hüquqi baxımdan təsdiq edən "Azərbaycan istiqlalı bəyannaməsi" qəbul edildi. İlk Azərbaycan hökümətinin Nazirlər Şurasının sədri Fətəli xan Xoyski oldu. Azərbaycan hökuməti hakimiyyətin dövlət strukturlarını yaratmağa başladı; Azərbaycan-türk dili dövlət dili e"lan olundu, dövlət bayrağı təsdiq edildi, Azərbaycan vətəndaşlığı haqqında qərar qəbul olundu, nizami ordu yaradıldı və ona çağırış e"lan edildi.

Azərbaycanın şimalında müstəqil dövlətin yaranması da Azərbaycan ərazisində ikihakimiyyətliyə son qoymadı. Bakı və onun ətrafını Rusiyanın tərkibinə daxil etmək planını həyata keçirməyə çalışan və bu dövrdə Bakıda hakimiyyəti əlində saxlayan Bakı Kommunasının başçısı S.Şaumyan Azərbaycan cumhuriyyətinin müvəqqəti paytaxtı e'lan olunmuş Gəncə üzərinə hərbi yürüş təşkil etdi. Birləşmiş Türkiyə-Azərbaycan qoşunu tərəfindən məğlubiyyətə uğradılmış bolşeviklər çox keçmədən Bakıdakı hakimiyyətlərini itirirlər. Hakimiyyət eser və daşnaklardan ibarət Sentrokaspi diktaturasının əlinə keçir. 1918-ci il sentyabrın 15-ndə Azərbaycan cumhuriyyəti qoşunları Bakını azad edir. Sentyabrın 17-də Azərbaycan cumhuriyyəti hökuməti Gəncədən Bakıya köçür. Noyabrın 19-da Azərbaycan hökuməti Milli Şuranın əvəzinə parlament yaradılması haqqında qərar qəbul edir. Dekabrın 7-ndə Azərbaycan parlamentinin açılışı olur.

Yarandığı ilk gündən bəri qonşu Ermənistanın hərbi təcavüzünə məruz qalan Azərbaycanın dövlət müstəqilliyi, nəhayət, 1920-ci ilin yanvarında Paris sülh konfransında de-fakto tanındı. Lakin Azərbaycanın dövlət suverenitetini tanımaq istəməyən Sovet Rusiyası XI Qızıl Ordu hissələrini Bakıya göndərdi. Azərbaycan parlamentinin fövqəl"adə iclası 1920-ci ilin 27 aprelində hakimiyyətin Müvəqqəti Hərbi İnqilab Komitəsinə verilməsi haqqında qərar qəbul etdi. Beləliklə, Rusiyanın hərbi müdaxiləsi nəticəsində milli Azərbaycan hökümətinin hakimiyyəti devrildi.

Azərbaycanın cənubunda da şah hakimiyyətinin devrilməsi, respublika yaradılması, Cənubi Azərbaycana muxtariyyət verilməsi və s. uğrunda başlanan çıxışlar 1920-ci ilin yazında Təbrizdə əsas dövlət idarələrinin tutulması, Marağa, Xoy, Ərdəbil və başqa şəhərləri də əhatə edən Azadistan (Azadlıq ölkəsi) adlı dövlətin yaradılması ilə nəticələnir. Lakin artıq sentyabr ayında ingilislərin köməyindən istifadə edən şah üsul-idarəsi Şeyx Məhəmməd Xiyabaninin başçılıq etdiyi hökuməti devirir, özünü isə qətlə yetirir.

1920-ci ilin aprelin 28-ndə Azərbaycanın şimalında hakimiyyəti ələ alan Müvəqqəti Hərbi İnqilab Komitəsi (sədri N.Nərimanov) burada müstəqil dövlət olan İctimai Şura Cümhuriyyətini (İŞC) -Sovet Sosialist Respublikasını e"lan etdi. Azərbaycan İŞC Xalq Komissarları Şurası yaradılmasına baxmayaraq real hakimiyyət Rusiya Kommunist (bolşeviklər) partiyasına məxsus idi. 1921-ci ilin mayın 6-nda Bakıda açılan I Sovetlər Qurultayında Azərbaycan İŞC Konstitusiyası qəbul olundu. Proletar diktaturası, Moskvaya tabe olan bolşevik rəhbərliyinin hakimiyyəti, yeni siyasi və iqtisadi sistem qanuniləşdirildi. Azərbaycan Hərbi İnqilab Komitəsi ləğv edildi. Qurultay qanunverici orqan-Azərbaycan İŞC Mərkəzi İcraiyyə Komitəsini və icraedici orqan-Xalq Komissarları Şurasını seçdi. Azərbaycan İctimai Şura Cümhuriyyəti MİK-nin sədri vəzifəsinə M.Hacıyev, Azərbaycan Xalq Komissarları Şurasının sədri vəzifəsinə N.Nərimanov seçildilər.

Azərbaycanda (eləcə də Gürcüstanda və Ermənistanda) milli hökumət devrildikdən və onunla bərabər hərbi və iqtisadi müstəqillik itirildikdən sonra hələ bir müddət yeni yaranmış Sovet Respublikası formal da olsa siyasi müstəqilliyini saxladı. Azərbaycanın özünün milli pulu, poçt markaları buraxıldı, orden və medalları tə"sis edildi. 1921-ci il noyabrın 3-ndə Rusiya Kommunist (bolşeviklər) Partiyası Mərkəzi Komitəsinin Qafqaz bürosu Azərbaycanı, Gürcüstanı və Ermənistanı özündə birləşdirən Zaqafqaziya Respublikaları Federativ İttifaqı yaranması haqqında qərar qəbul etdi. 1922-ci ilin martın 12-ndə isə Zaqafqaziya Sovet Sosialist Respublikaları federativ

ittifaqı təşkil olundu. Həmin ilin dekabrın 10-nda Bakıda keçirilən I Zaqafqaziya Sovetlər qurultayı ZSFSR-nin yaranması haqqında qərar qəbul etdi. ZSFSR Konstitusiyası qəbul olundu. Ali orqan-Zaqafqaziya Mərkəzi İcraiyyə Komitəsi seçildi. Azərbaycandan Səməd Ağamalı oğlu MİK Rəyasət hey"ətinin üç sədrindən biri oldu.

1921-ci martın 16-nda Moskvada RSFSR və Türkiyə arasında imzalanmış xüsusi müqavilə ilə Azərbaycanın qədim torpağı olan Naxçıvanın statusu müəyyənləşdirildi. Azərbaycanın tərkibində Naxçıvan Sosialist Şura Cümhuriyyəti təşkil edilməsi haqqında razılıq yarandı. Həmin ilin oktyabrın 13-ndə Rusiyanın iştirakı ilə Qarsda (bir tərəfdən Türkiyə, o biri tərəfdən Azərbaycan, Gürcüstan və Ermənistan respublikaları birlikdə) imzalanmış müqavilənin 5-ci maddəsinə görə Naxçıvan vilayətinin Azərbaycanın himayəsi altında muxtar orazi təşkil etməsi haqqında razılıq əldə edildi. 1923-cü ilin əvvəllərində Naxçıvan respublikasının muxtariyyəti ləğv olundu, ona ölkə muxtariyyəti verildi. Naxçıvan Ölkə İcraiyyə Komitəsi yaradıldı. 1924-cü il fevralın 9-nda Azərbaycan MİK Naxçıvan ölkəsinin Azərbaycan SSR tərkibində Naxçıvan Muxtar SSR-ə çevrilməsi haqqında qərar qəbul etdi. 1923-cü il iyulun 7-ndə Azərbaycan MİK Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayəti yaradılması haqqında dekret verdi və beləliklə, Ermənistanın Dağlıq Qarabağ və Naxçıvan torpaqlarına olan iddialarına son qoyuldu. Bununla belə, Rusiyanın bilavasitə köməyi ilə, hələ 1921-ci ilin II yarısında, Yuxarı Zəngəzur-Gorus Ermənistanın əlinə keçdi.

Azərbaycanda sovet hakimiyyəti qurulduqdan sonra Moskvanın təzyiqi ilə Azərbaycanın qədim Borçalı orazisi də Gürcüstana güzəştə edildi.

1923-cü ilin yanvarında Zaqafqaziya vahid pul sisteminə keçdi, vahid büdcə tərtib olundu. 1922-ci ilin dekabrın 30-nda RSFSR, Ukrayna SSR, ZSFSR və Belorusiya SSR Sovet Sosialist Respublikaları İttifaqında (SSRİ) "könüllü surətdə " birləşdilər. N.Nərimanov SSRİ MİK dörd sədrindən biri seçildi. Beləliklə, Kommunist Partiyasının rəhbərlik etdiyi Sovet İmperiyasının əyalətlərindən birinə çevrilən Azərbaycan bu vaxtacan formal da olsa saxladığı dövlət müstəqilliyini tam itirdi.

1936-cı ilin dekabrında qəbul edilmiş yeni SSRİ Konstitusiyasına müvafiq olaraq ZSFSR ləğv edildi. Azərbaycan SSRİ tərkibinə "suveren" respublika kimi daxil olundu. SSRİ Konstitusiyasına uyğun Azərbaycan SSR Konstitusiyası qəbul edildi.ZSFSR-nin ləğvindən sonra yeni yaradılmış yerli Azərbaycan hökuməti mərkəzin tə'yin etdiyi Azərbaycan SSR KP MK-nin birinci katibləri tərəfindən idarə olunurdu (Mircəfər Bağırov 1953-cü ilədək, İmam Mustafayev 1954- 1959, Vəli Axundov 1959-1969, Heydər Əliyev 1969-1982, Kamran Bağırov 1982-1988, Əbdürrəhman Vəzirov 1988-1990). Iləmin müddət ərzində ictimai-siyasi, sosial-iqtisadi və elmi-mədəni sahələrdə böyük nailiyyətlər qazanıldı. Bu irəliləyiş özünün ən yüksək həddinə xüsusilə 70-80-ci illərin birinci yarısında çatdı. Lakin həddən artıq mərkəzləşmə, planlaşma və idarəetmənin imperiyanın əlində cəmləşməsi, Konstitusiyaya zidd olaraq, zahirən demək olar bütün dövlətçilik atributlarına malik olan Azərbaycanın da başqa sovet respublikaları kimi suverenliyini heçə endirmişdi.

Sovet-İran müqaviləsinə (1921) əsasən 1941-ci ildə Sovet qoşunlarının İrana daxil olması Cənubi Azərbaycanda milli azadlıq hərəkatına yeni vüs"ət verdi. Azərbaycan Demokratik Firqəsinin başçılıq etdiyi bu hərəkat 1945-ci ilin dekabrın 12-ndə Azərbaycan Milli hökümətinin qurulması ilə nəticələndi. Seyid Cəfər Pişəvərinin başçılıq etdiyi Milli hökümətin (1946-cı ilin iyunun 13-ndən Azərbaycan Əyalət Əncüməninə tabe olan Azərbaycan İdarə Şurasının) fəaliyyət göstərdiyi bir il ərzində Cənubi Azərbaycanın siyasi, ictimai və mədəni həyatında mühüm dəyişikliklər baş verdi. Azərbaycan Milli hökuməti daxili işlər, xalq qoşunları, kənd təsərrüfatı, maarif, səhiyyə, ədliyyə, poçt-teleqraf və telefon, ticarət və iqtisadiyyat, iş və zəhmət nazirliklərindən ibarət idi. Azərbaycan dilində dərsliklər tərtib olundu. Təbrizdə Azərbaycan Dövlət Darülfünunu, Azərbaycan Dövlət Teatrı, Filarmoniya, İncəsənət Muzeyi, Musiqi məktəbi, Radiostansiya, Hərbi məktəb və Baş Qərargah yaradıldı. İran hökuməti Azərbaycan Milli Hökümətini tanımağa məcbur oldu. Azərbaycanda Xalq Hakimiyyəti Azərbaycan Əyalət Əncuməni və Azərbaycan İdarə Şurası adı ilə 1946-cı ilin dekabrınadək fəaliyyət göstərdi. 1946-cı il noyabr ayının axırında İran hökuməti müqavilələri pozaraq Azərbaycana hücum etdi. Dekabrda Cənubi Azərbaycanda şah hakimiyyəti bərpa olundu.

80-ci illərin sonlarına yaxın Sovetlər bir-

liyində daxili parçalanma və dağılma prosesləri başlandı. 1988-ci ildə Azərbaycana qarşı əsassız torpaq iddiası ilə çıxış edən, mərkəzin dəstəklədiyi Ermənistan çox keçmədən Dağlıq Qarabağla birlikdə Azərbaycanın Ağdam, Füzuli, Cəbrayıl, Zəngilan, Qubadlı, Laçın və Kəlbəcər rayonlarını işğal edərək, bir milyon əhalini yurdundan didərgin saldı.

Azərbaycanın suveren hüquqlarının tapdanması demokratiya uğrunda hərəkatın güclənməsinə,bu isə öz növbəsində imperiyanın müqavimətinə, hərəkatı boğmaq üçün tədbirlər görməsinə səbəb oldu. 1990-cı il yanvarın 19-dan 20-nə keçən gecə imperiya öz qanlı planını həyata keçirdi: Bakıya və respublikanın digər yaşayış yerlərinə sovet qoşun hissələri göndərildi. 20 yanvar faciəsi baş verdi. Qanlı yanvardan dərs alan Azərbaycan xalqı milli demokratik hərəkatını yeni vüs"ətlərə qaldırdı.

Azərbaycan SSR Ali Sovetinin 1990-cı il 19 may tarixli sessiyasında prezident vəzifəsi tə'sis edildi və Ayaz Mütəllibov bu vəzifəyə seçildi. 21 may tarixli fərmanla 28 may 1918-ci ildə Azərbaycan cumhuriyyətinin yarandığı gün Azərbaycan dövlətçiliyinin bərpası günü e"lan edildi. Həmin gün demokratik qüvvələr Azərbaycan Respublikasının üçrəngli bayrağını keçmiş Azərbaycan parlamenti binası üzərində yenidən qaldırdılar. 1990-cı il noyabrın 17-də Naxçıvan parlamentində Heydər Əliyevin sədrliyi ilə keçirilən sessiya Muxtar Respublikanın adından "sovet sosialist" sözlərinin götürülməsi, Azərbaycan Respublikasının aypara və səkkizguşəli ulduz nişanlı üçrəngli bayrağının dövlət bayrağı kimi qəbul edilməsi və bu barədə Azərbaycan Parlamenti qarşısında qanunvericilik təşəbbüsü qaydasında məsələ qaldırılması haqqında tarixi qərarlar qəbul etdi. Respublika Ali Sovetinin 1991-ci il fevralın 5-də keçirilən sessiyasında dövlətimizin adının Azərbaycan Respublikası olması haqqında qərar qəbul olunmuş, 1918-1920-ci illər dövrünün üçrəngli bayrağı dövlət bayrağı kimi və gerb təsdiq edilmişdir. Azərbaycanın orden və medallarının, milli pul nişanlarının tə'sis olunması haqqında qərar qəbul edilmişdir. 1991-ci il oktyabr ayının 18-də Azərbaycan Respublikası Ali Soveti "Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyi haqqında" konstitusiya aktını qəbul etdi. 29 dekabr 1991-ci ildə bu konstitusiya aktına münasibət məsələsi ilə bağlı referendum keçirilmiş, respublika əhalisinin böyük əksəriyyəti Azərbaycanın dövlət müstəqilliyi lehinə çıxış etmişlər.

Azərbaycan Respublikası Ümumavropa təhlü-kəsizlik və əməkdaşlıq prosesini tənzimləyən Helsinki müqaviləsinin yekun aktına, yeni Avropa üçün Paris xartiyasında irəli sürülən prinsiplərə tərəfdar oldu və Avropa Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Müqaviləsinin (ATƏM) tamhüquqlu üzvləri sırasına qəbul edildi.1992-ci il yanvarın 30-da Azərbaycan dövlətçiliyi tarixində ilk dəfə olaraq müstəqil dövlət quruculuğunun əsas atributlarından olan və onun iqtisadi dayaqlarının möhkəmləndirilməsi, həmçinin təhlükəsizliyinin tə'min edilməsinə xidmət edəcək müasir gömrük orqanlarının təməli qoyulmuşdur.

1992-ci il martın 2-ində Azərbaycan Respublikası Birləşmiş Millətlər Təşkilatına üzv qəbul olundu. Bu təşkilatın qəbul və təsdiq etdiyi bir çox mühüm beynəlxalq konvensiya və paktlara qoşuldu. Azərbaycanın Türkiyə, ABŞ, İran, Almaniya və Fransada, Böyük Britaniya və İrlandiya krallıqlarında və b. ölkələrdə səfirlikləri açıldı. İlk gündən başqa dövlətlərlə suveren bərabərlik əsasında münasibətlər quran Azərbaycan Respublikası beynəlxalq hüquqi öhdəlikləri yerinə yetirməyə çalışdı. Lakin Dağlıq Qarabağ problemi həll edilməmiş qalırdı. 1991-ci ilin sentyabrında Azərbaycanın özəli torpağı olan Yuxarı Qarabağda qeyri-qanuni "Dağlıq Qarabağ Respublikası" yaradıldı. Buna cavab olaraq Azərbaycan Respublikası həmin ilin noyabr ayında DQMV statusunu ləğv etməyə məcbur oldu. 1992-ci ilin əvvəlində erməni hərbi hissələri Rusiya (MDB) qoşunlarının köməyi ilə Qarabağın azərbaycanlılar yaşayan kəndlərinə hücumları genişləndirdi. Əsrin ən dəhşətli faciələrindən biri Xocalı şəhərində baş verdi. Ölkədə artan siyasi gərginlik 1992-ci il martın əvvəlində A.Mütəllibovun iste"faya çıxması ilə nəticələndi. Həmin ilin iyunun 7-də keçirilən prezident seçkiləri nəticəsində Azərbaycan Xalq Cəbhəsinin sədri Əbülfəz Elçibəy (Əliyev) hakimiyyətə gəldi.

Daxili çəkişmə və toqquşmalar 1993-cü ilin iyununda Azərbaycanı parçalanmaq təhlükəsi qarşısında qoymuşdu. Ermənistanın təcavüzünün də gücləndiyi bu şəraitdə-iyunun 15-də 1992-ci ildən Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin sədri olan Heydər Əliyev Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin sədri seçildi. 1997-ci ilin iyununda Milli Məclis bu günün "Milli Qurtuluş günü" kimi bayram edilməsini e"lan etdi.1993-cü ilin iyunun 23-də Milli Məclis prezident səlahiyyətlərini

Heydər Əliyevə həvalə etdi. Oktyabrın 3-ndə keçirilən ümumxalq seçkilərində Heydər Əliyev Azərbaycan prezidenti seçildi. Andiçmə mərasimində prezident "dövlət müstəqilliyini möhkəmləndirmək, müstəqil dövlət quruluşu yaratmaq, dövlət atributlarını yaratmaq və inkişaf etdirmək, Azərbaycan Respub-likasının ərazi bütövlüyünü, tam suverenliyini tə"min etmək, ölkəmizi müharibə şəraitindən çıxarmaq, respublikanın vətəndaşlarının rifahını yaxşılaşdırmaq, onların yaşaması üçün lazımi şəraiti yaratmaq" vəzifələrini üzərinə götürdü. 1994-cü ilin mayın 12-ndə cəbhələrdə atəşkəsə nail olundu. 1995-ci ilin noyabrın12-ndə referendum yolu ilə müstəqil Azərbaycan Respublikasının ilk Konstitusiyası qəbul edildi. Həmin gün Azərbaycan parlamentinə ilk seçkilər keçirildi. 11 oktyabr 1998-ci ildə Heydər Əliyev ikinci dəfə Azərbaycan Respublikasının prezidenti seçildi.

Bu gün, XXI əsrin astanasında, müstəqil Azərbaycan Respublikası bir iqtisadi sistemdən digərinə keçid dövrünü, tarixinin ən mürəkkəb, çətin və şərəfli dövrünü yaşayır. Ölkənin ərazi bütövlüyünü, qanunların aliliyini əsas tutan müstəqil dövlətimiz bu gün öz varlığını qorumaq, iqtisadiyyatını möhkəmlətmək, milli mədəniyyətini inkişaf etdirmək əzmindədir. Bunun üçün onun ən başlıca gücü vətənpərvər insan potensialı, qədim və zəngin dövlətçilik ən"ənəsi vardır.

Nailə Vəlixanlı

1. Ön Asiya ərazisində tayfalar, tayfa ittifaqları və dövlətlər (e.ə. III-II minilliklərdə)
Племена, племенные союзы и государства на территории Передней Азии (III-II тысячелетия до н.э.)

2. Kuti hökmdarının tunc heykəli (e.ə. III minilliyin sonuna aid). Midiya ərazisində, Həmədan yaxınlığında tapılmış, Nyu Yorkda Bremmer Qelleri muzeyində saxlanılır
Скульптурная голова из бронзы, изображающая кутийского царя (конец III тысячелетия до н.э), найдена на территории Мидии, недалеко от Хамадана, хранится в музее Бреэммер Гэллери в Нью-Йорке

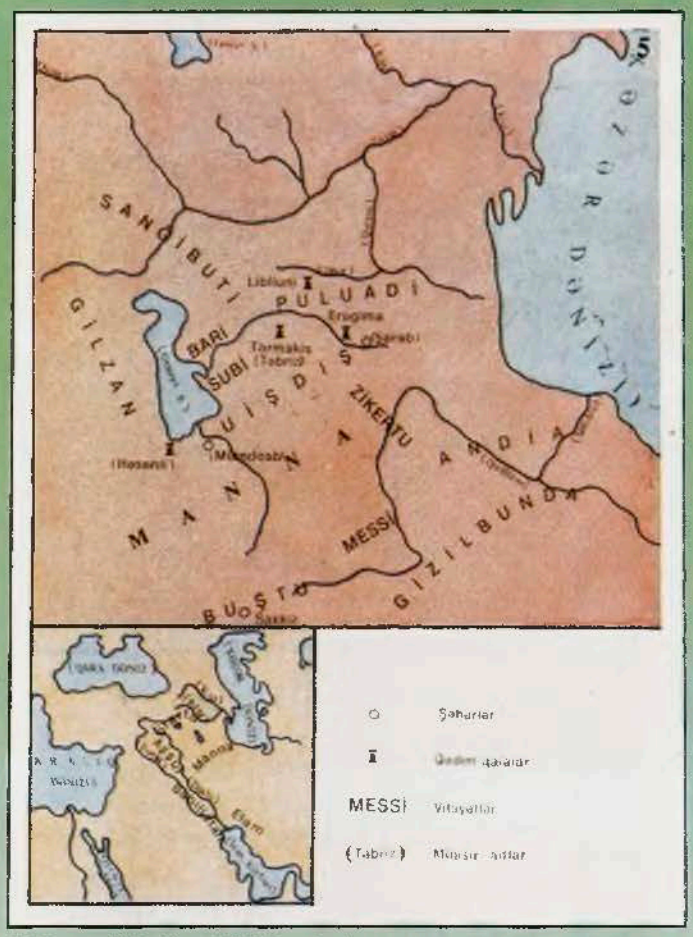
3. Lişir-pir"ininin (Kuti hökmdarı) qayaüstü relyefi (e.ə. III minilliyin sonu). Diyalə çayının yuxarı hissəsində, Şeyxxanda tapılıb
Скальный рельеф Лишир-пир"ини (кутийского царя). Конец III тысячелетия до н.э. Обнаружен в Шейххане, в верховьях р. Дияла

4. Lullubi hökmdarı Anubanininin Zöhab şəhəri yaxınlığında, Sarıpulda qayaüstü relyefi (e.ə. III minilliyin II yarısı)
Скальный рельеф Анубанини, царя луллубеев (II половина III тысячелетия до н.э.)

5. Manna dövləti (e.ə. IX-VII əsrlər)
Маннейское государство (IX-VII вв. до н.э.)

6. Aşşur paltarı geyinmiş Manna hökmdarının tunc situlada təsviri (e.ə. VIII əsr)
Маннейский царь в ассирийском наряде. Изображение на бронзовой ситуле (VIII в. до н.э.)

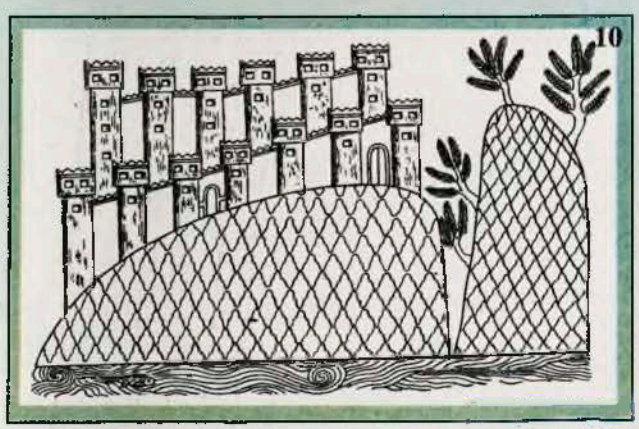
7. Mannalı atıcının tunc situladakı təsviri (e.ə. VIII əsr)
Маннейский стрелок. Изображение на бронзовой ситуле (VIII в. до н.э.)

8. Aşşur hökmdarına itaət əlaməti olaraq öz qalasının modelini təqdim edən Manna hökmdarı. Dur-Şarrukindəki aşşur relyefindən (e.ə. VIII əsrin sonu)
Маннейский царь с моделью своей крепости, приносимой им в знак покорности ассирийскому царю. С ассирийского рельефа в Дур-Шаррукине (конец VIII в. до н.э.)

9. Mannalı və midiyalı tipləri. Dur-Şarrukindəki aşşur relyefindən (e.ə. VIII əsrin sonu)
Типы маннейцев и мидян. С ассирийского рельефа в Дур-Шаррукине (конец VIII в. до.н.э)

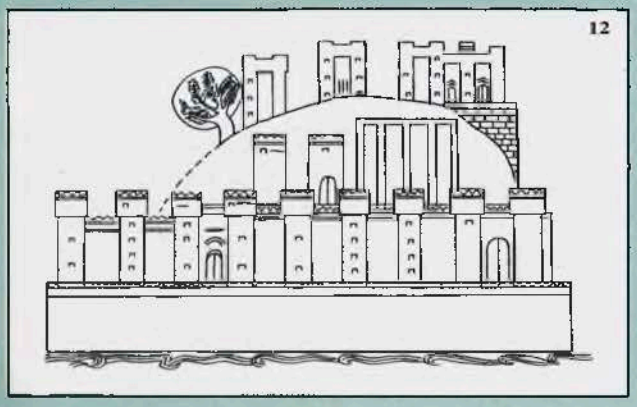
10. Mannada qala. Dur-Şarrukindəki aşşur relyefindən (e.ə. VIII əsrin sonu)
Крепость в Манне. По ассирийскому рельефу из Дур-Шаррукина (конец VIII в. до н.э.)

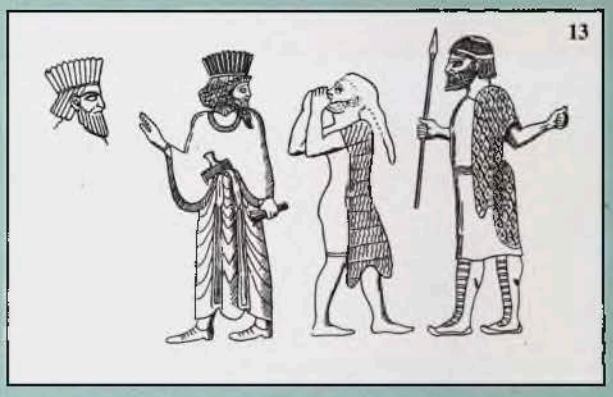

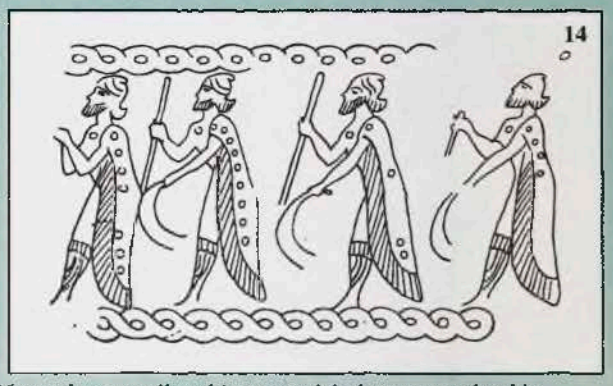

11. Mada (Midiya) dövləti (e.ə.VII əsrin son rübü - e.ə VI əsrin ortaları)
Мадайское (Мидийское) государство (последняя четверть VII- середина VI вв. до н.э.)

12. Midiya qalası Xərxər. Dur-Şarrukindəki aşşur relyefindən (e.ə. VIII əsrin sonu)
Мидийская крепость Хархар. По ассирийскому рельефу из Дур-Шаррукина (конец VIII в. до н.э.)

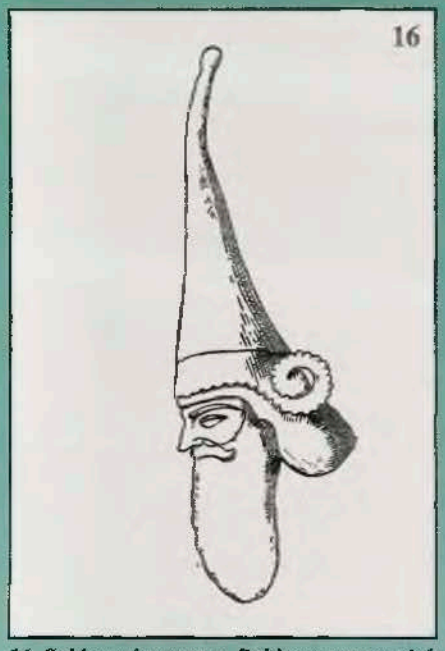

13. Mannalı və midiyalıların geyimləri. Soldan sağa: Anubaninin relyefindən (e.ə. III minillik) əsirin başı; Persepoldakı relyefdən (e.ə. VI-V əsrlər) adlı-sanlı midiyalı; Naram-Suenin (e.ə. III minillik) stelasından lullubey; Dur-Şarrukindəki relyefdən (e.ə. VIII minillik) mannalı
Одежды жителей Манны и Мидии. Слева направо: голова пленного с рельефа Ануbanини (III тысячелетие до н.э.); патный мидянин с рельефа в Персеполе(VI-V вв.до н.э.); луллубей со стелы Нарам- Суэна (III тысячелетие до н.э); маннеец с рельефа в Дур-Шаррукине (VIII в. до н.э.)

14. Mannalı və ya gilzanlıların təsviri olan tunc qabın bir parçası. Ziviyə (Mannada) dəfnəsindən (e.ə. VIII əsr)
Часть бронзовой обшивки чана с изображением маннеев или гильзанцев. Клад из Зивие (Манна). VIII в. до н.э.

15.Assuriya ordusunun Manna qalasını mühasirə etməsi. Aşşur relyefi (e.ə. VIII əsr)
Осада маннейской крепости ассирийскими войсками. По ассирийскому рельефу (VIII в. до н.э.)

16. Sakların başçısının Behistun qayasındakı relyefdən kötürülmüş sxematik təsviri (e.ə. VI əsrin sonu)
Схематическая прорисовка, изображающая вождя саков с рельефа Бехиступ-ской скалы (VI в. до н.э.)

17. "Şiş papağlı" saklar. Persepoldakı relyefdən (e.ə. V əsr)
"Острошапочные" саки. С рельефа из Персеполя (V в.до н.э.)

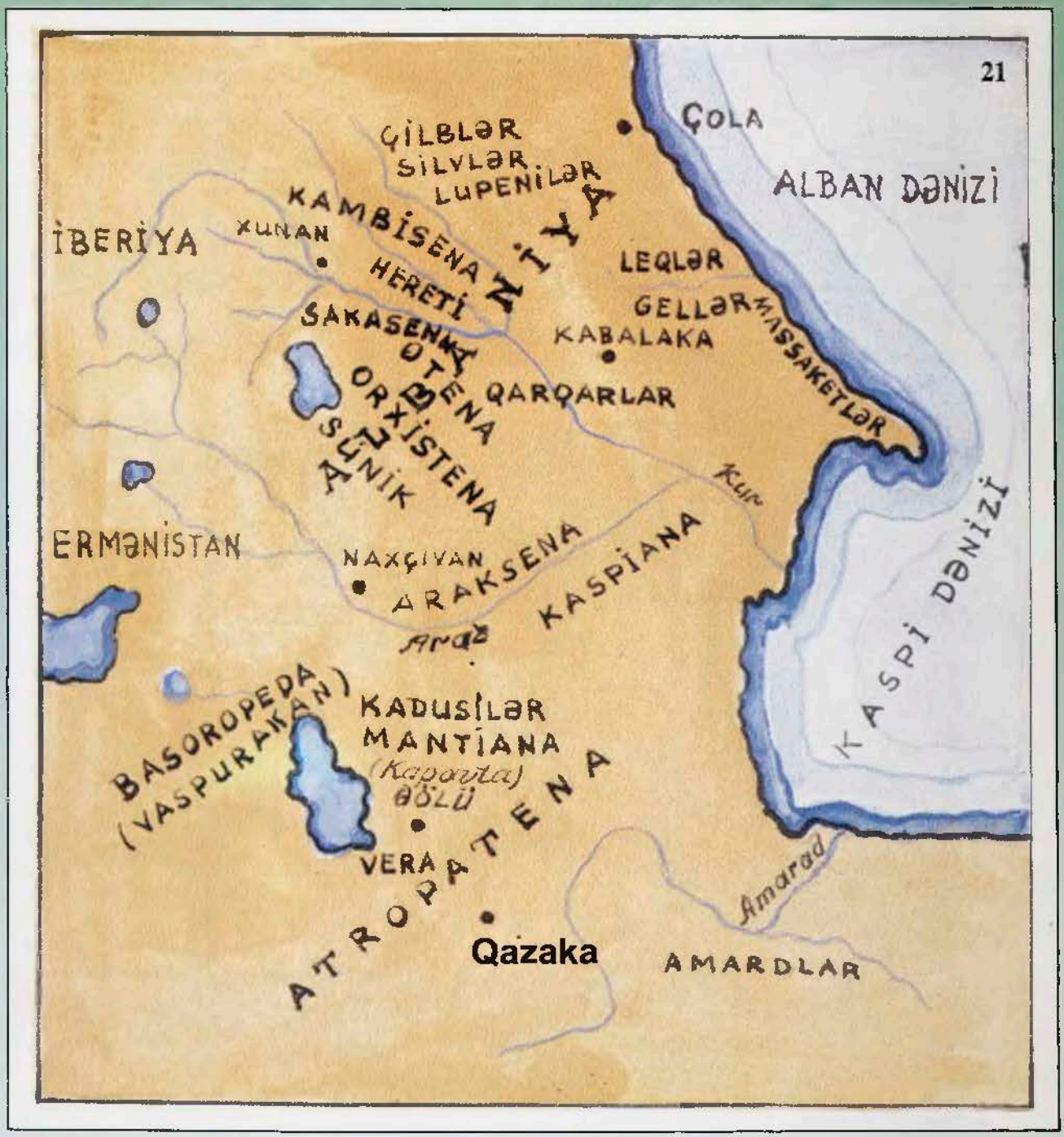
18. Yüngülsilahlı midiyalı yunan əsgəri ilə döyüşdə (e.ə.V-IV əsrlərə aid silindrik möhürün şəklindən)
Легковооруженный мидянин в битве с греческим воином (по оттиску цилиндрической печати V-IV вв.до н.э.)

19. Skiflərlə (sağda) döyüş səhnəsi. E.ə. VI-V əsrlərə aid silindrik möhürdən təsvir
Сцена битвы со скифами. Изображение с цилиндрической печати VI-V вв.до н.э.

20. Midiya paltarlı əsgər (hökmdar Atropat ?) yunan döyüşçüsünə zərbə endirir (e.ə.V-IV əsrlərə aid silindrik möhürün şəklindən)
Воин в мидийской одежде (царь Атропат?) поражает греческого воина (по оттиску цилиндрической печати V-IV вв.до н. э.)

21. Atropatena və Albaniya antik dövrdə
Атропатена и Албания в античный период

22,23.Azərbaycanın Makedoniyalı Aleksandrın pullarına bənzədilən ilk sikkələri (e.ə. III əsr)
Первые монеты Азербайджана-подражания монетам Александра Македонского (III в.до н.э.)

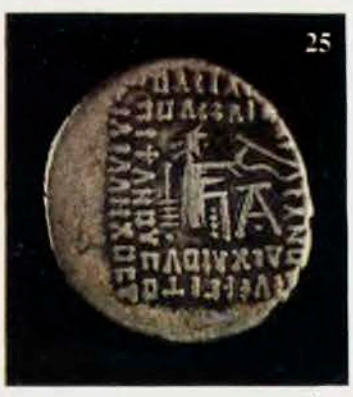

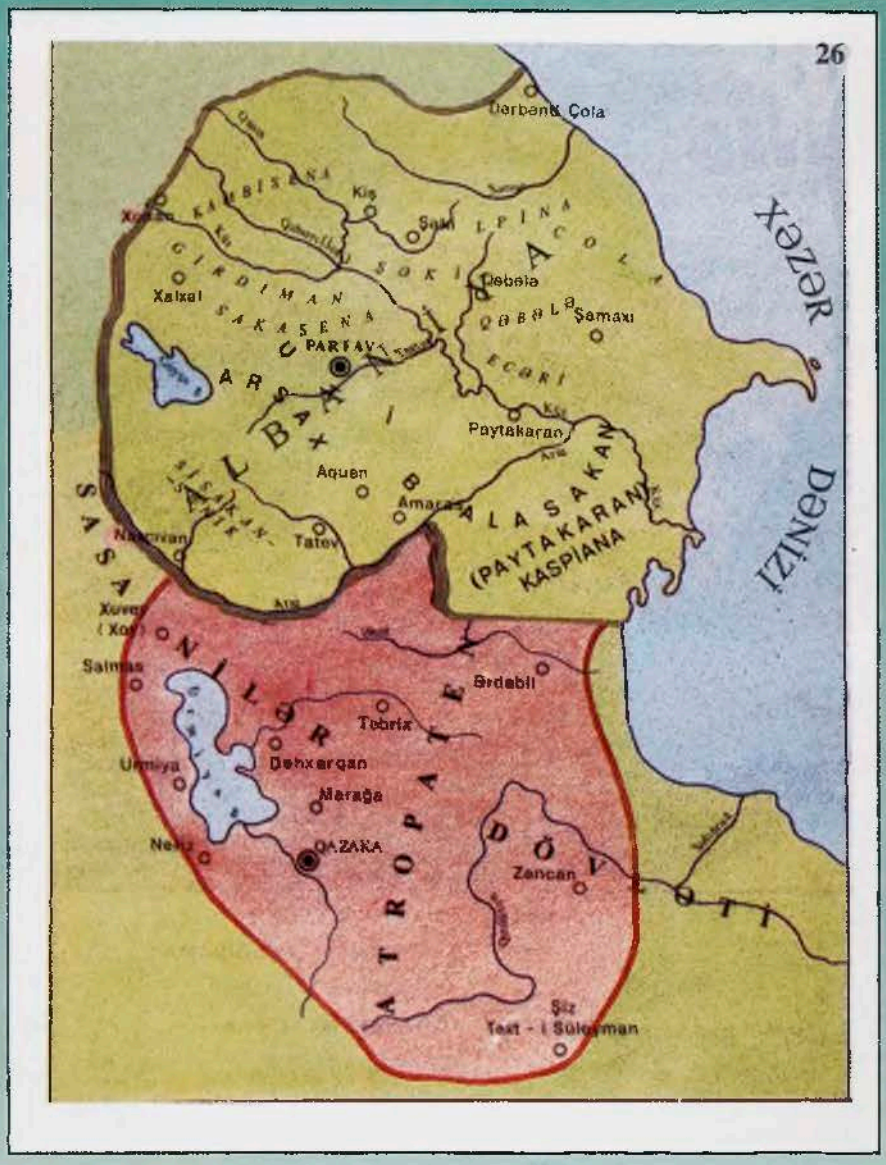

24. Selevkilərin gümüş sikkələrinə bənzədilən yerli Albaniya pulları (e.ə. II-I əsrlər)
Серебряные монеты, местной албанской чеканки (II-I вв.до н.э.), подражания монетам Селевкидов

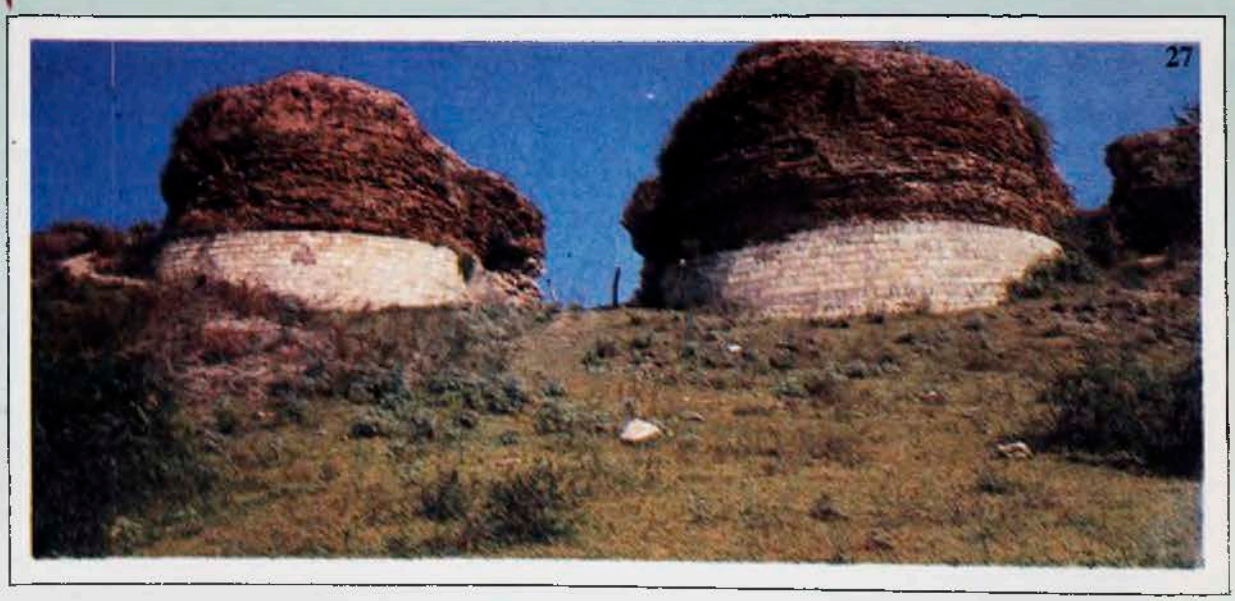
25. Parfiya hakimi III Artabana (b.e.12-38) aid AT (Atropatena) monoqramlı gümüş dirhəm
Серебряная драхма парфянского правителя Артабана III (12-38 гг. н.э.) с монограммой AT (Атропа-тена)

26. Albaniya və Adurbadaqan (Atropatena) erkən orta əsrlərdə
Албания и Адурбадаган (Атропатена) в период раннего средневековья

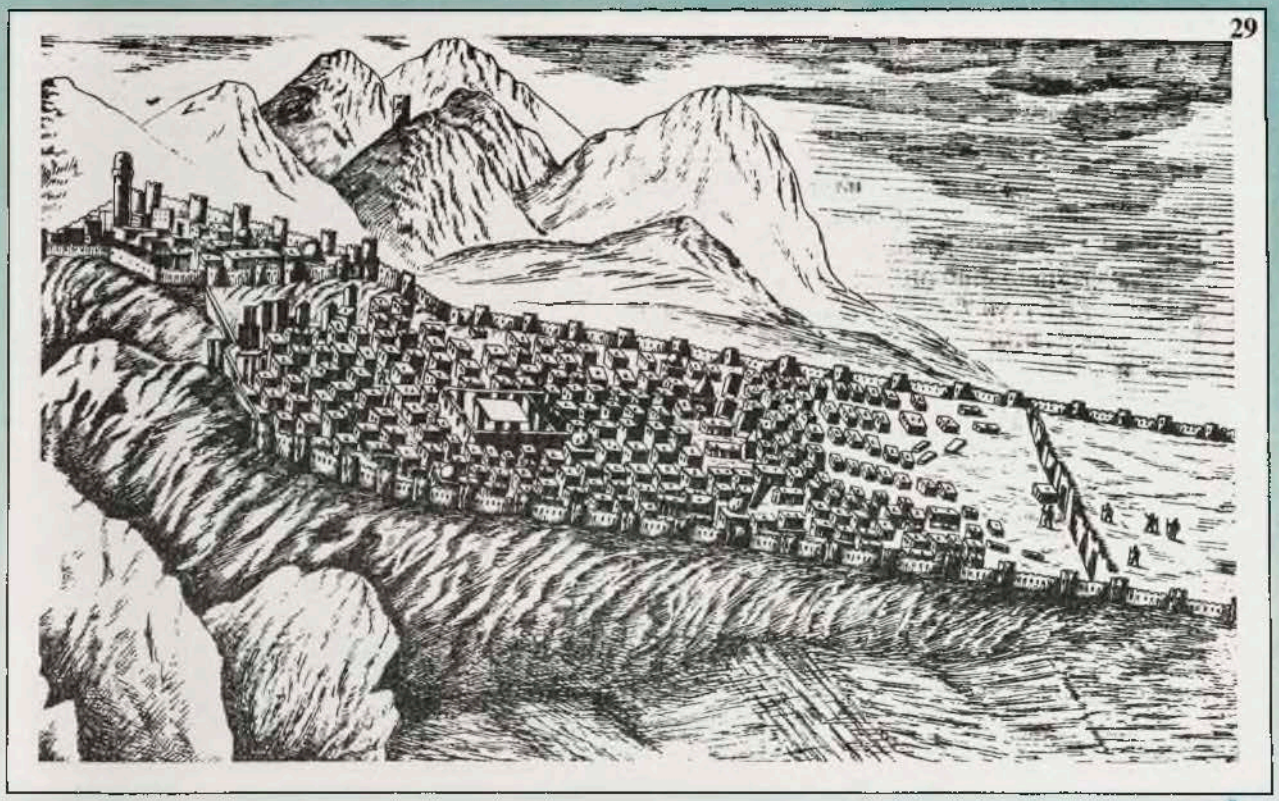
27. Albaniyanın erkən paytaxtı Qəbələ şəhərinin darvazası, bürcləri və qala divarlarının qalıqları (b.e. I-V əsrləri)
Остатки ворот, башен и крепостных стен ранней столицы Албании города Кабала (I-V вв. н.э.)

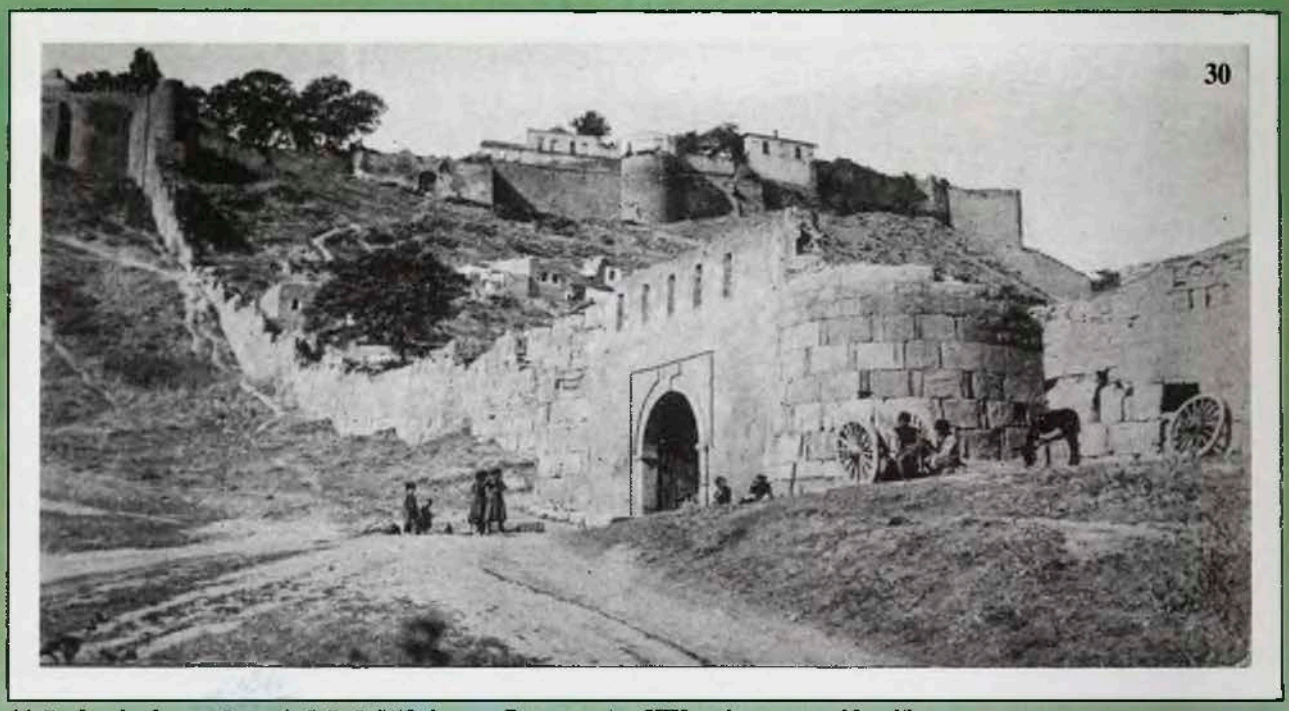

28. Dəvəçi. Çıraqqala kompleksi (V-VI əsrlər)
Девечи. Комплекс Чырак-кала (V-VI вв.)

29. Dərbənd qalasının ümumi görünüşü (Adam Olearinin qravürindən)
Общий вид Дербендской крепости (по гравюре Адама Олеария)

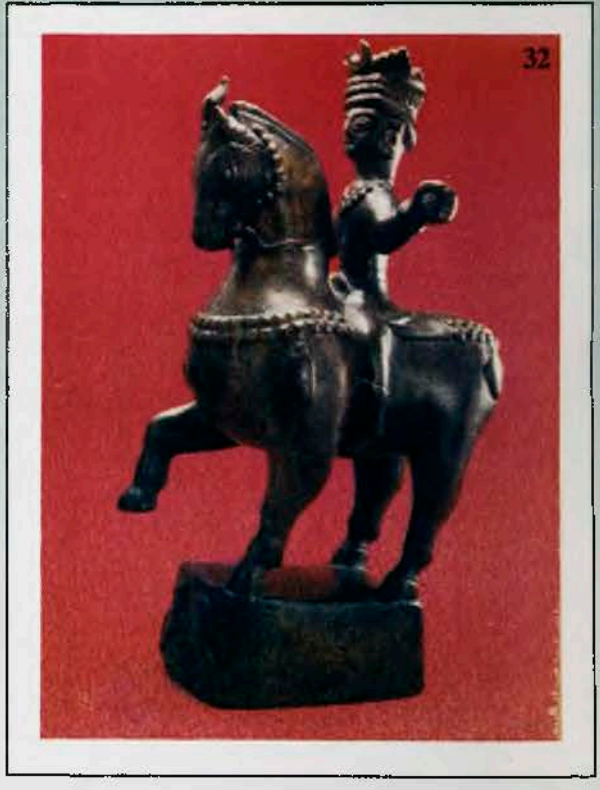

30. Dərbənd qalasının ümumi görünüşü (Qala qapı, Bayat qapı) - XIX əsrin sonuna aid açığca
Общий вид Дербендской крепости (Гала-гапы, Баят-гапы) - открытка конца XIX в.

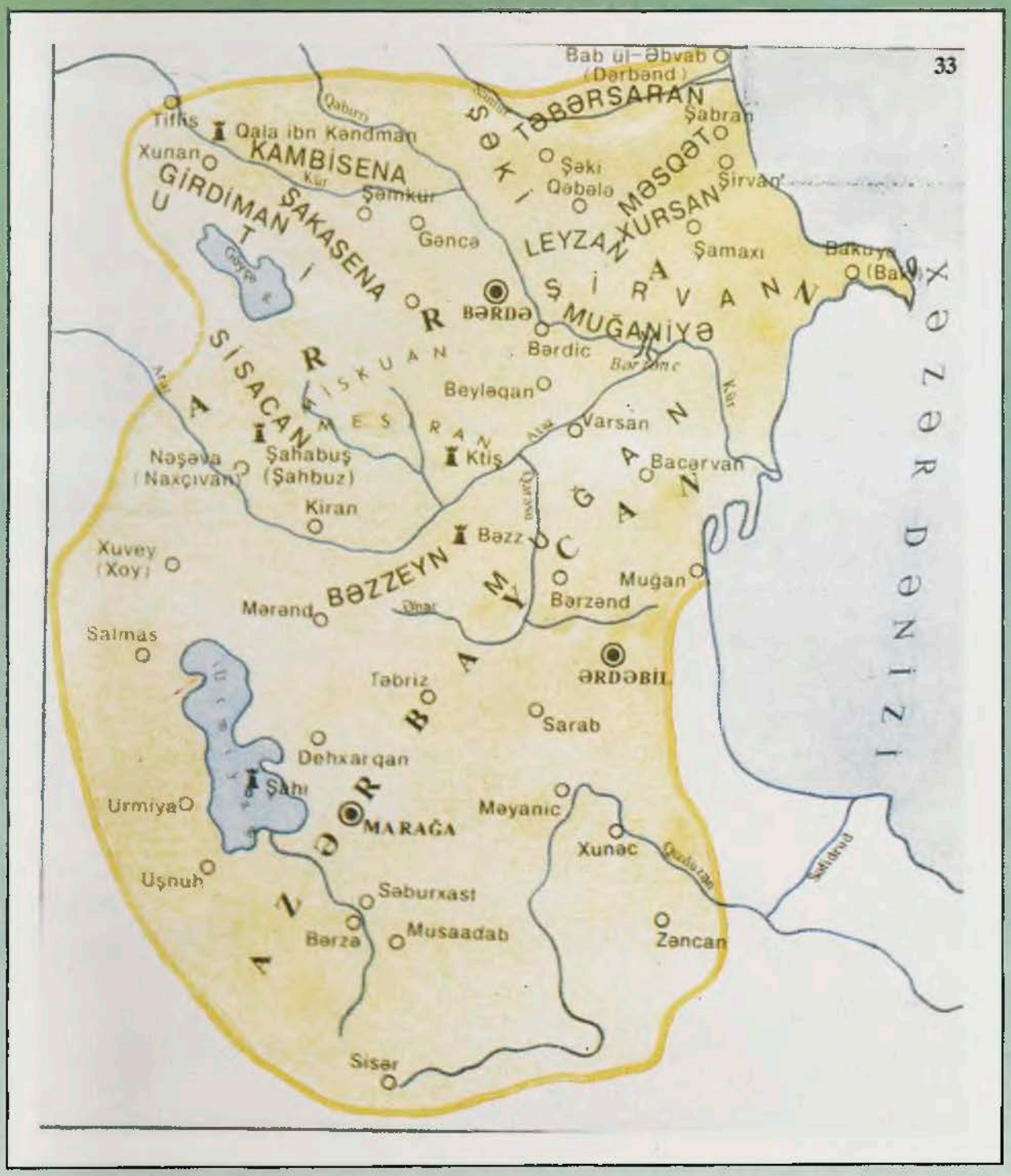

31. Sasani hökmdarları II Xosrov (590-628) və Buran (630-631) dövrünə aid Naxçıvanda zərb edilmiş gümüş dirhəmlər
Серебряные монеты Сасанидских царей Хосроя II (590-628) и Буран (630-631), чеканенные в Нахчыване

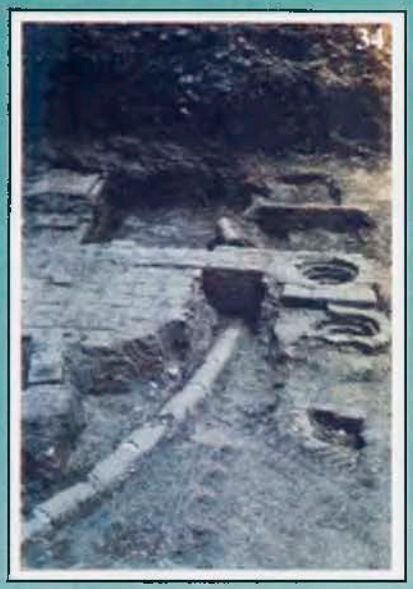

32.Alban hökmdarı Cavanşiri təsvir edən tunc buxurdan (Ermitajda saxlanılır)
Бронзовая курильница, изображающая албанского князя Джаваншира (Эрмитаж)

33. Ərəb Xilafətinin Arran və Azərbaycan vilayətləri (VIII-IX əsrin I yarısı)
Арран и Азербайджан - провинции Арабского Халифата (VIII- I половина IX в.)

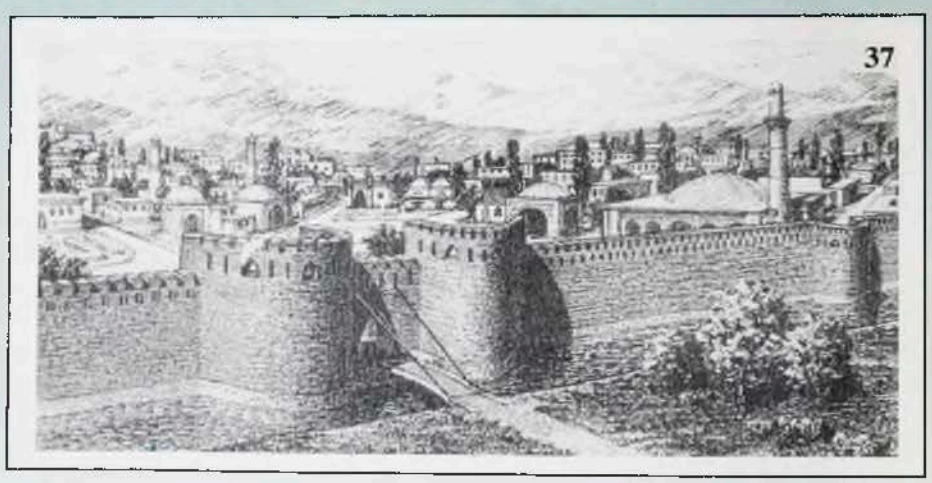
34. Arranın (Şimali Azərbaycanın) paytaxtı Bərdə şəhərində arxeoloji qazıntılar zamanı aşkara çıxarılmış su kəmərləri (IX-X əsrlər)
Линии водопровода, обнаруженные при археологических раскопках в Барде-столице Аррана (Северный Азербайджан)

35. Beyləqan şəhər yerində (Örənqalada) qazıntılar zamanı açılmış tikinti kompleksinin qalığı
Остатки строительного комплекса, открытого при раскопках в городище Оренкала (Байлакан)

36. Orta əsr Şabran şəhərinin xarabalıqları. Dəvəçi. Şahnəzərli kəndi
Руины средневекового города Шабран. Девечи. Село Шахназарли

37. Orta əsr Beyləqan şəhərinin bərpa eskizi
Эскиз реконструкции средневекового города Байлакан

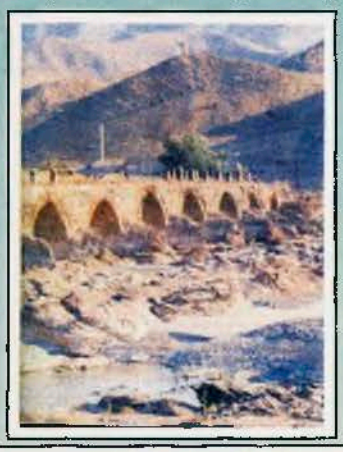

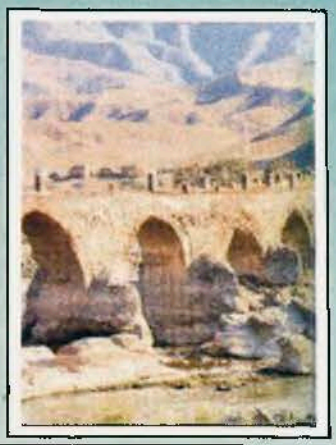
38. Ərəb Xilafətinin 89-cu (707/708) h. ildə Arranda, 168-ci(784/785) h. ildə Azərbaycanda zərb etdirdiyi gümüş dirhəmlər
Серебряные дирхемы Арабского Халифата, чеканенные в 89 (707/708) г. в Арране и в 168(784/785) г. в Азербайджане

39.Babək-Azərbaycanda xürrəmilər hərəkatının başçısı (816-837); (orta əsr italyan qravyürindən)
Бабек-предводитель движения хуррамитов в Азербайджане (816-837); (по средневековой итальянской гравюре)

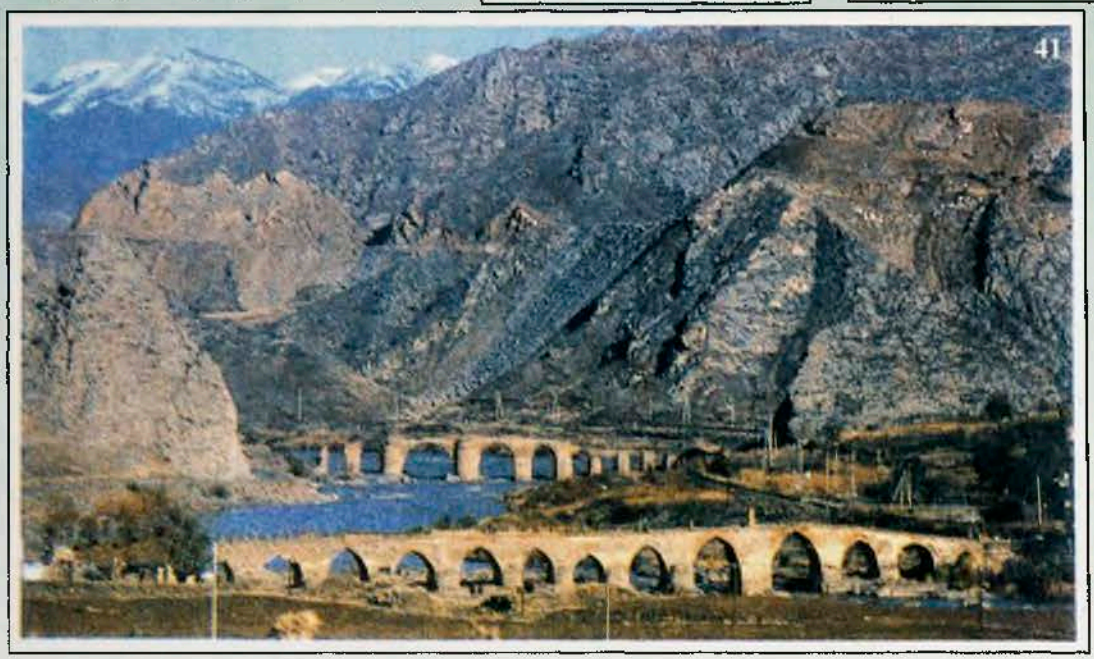

40. Bəzz qalası-xürrəmilərin istinadgahı
Крепость Базз-твердыня хуррамитов

41. Araz çayı üstündə Xudafərin körpüləri (VII, XI əsrlər)
Мосты Худаферин на р. Аракс (VII, XI вв.)

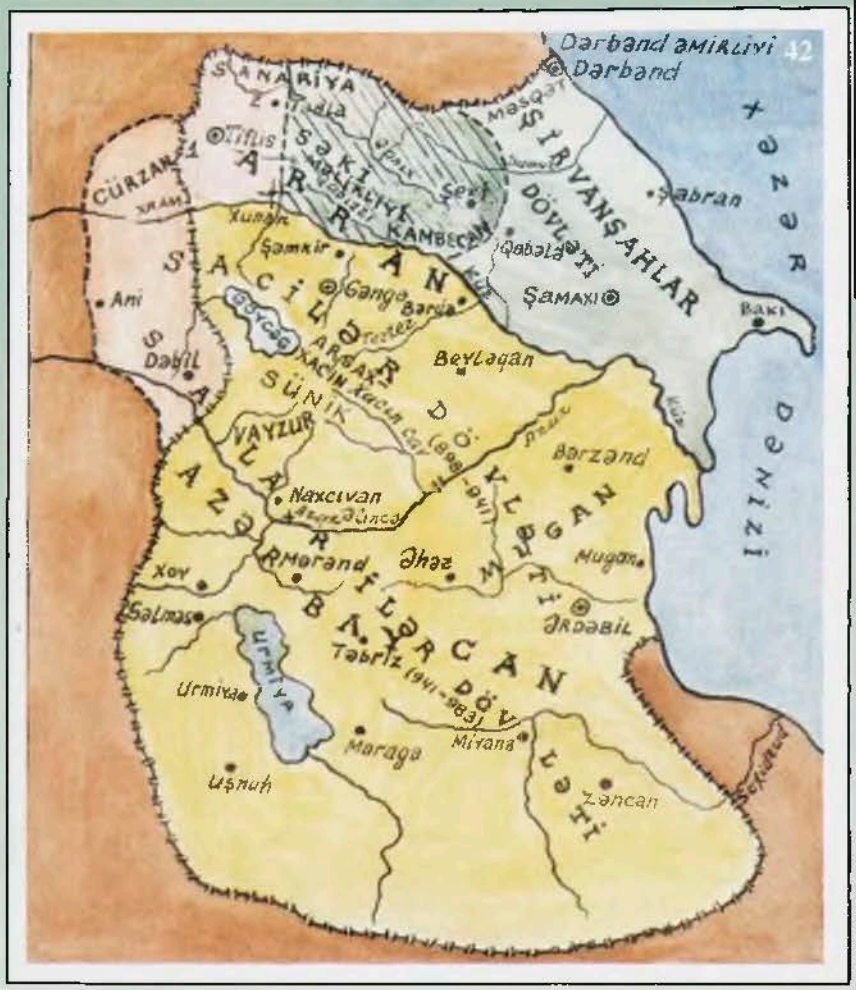

43.1. Şirvanşah II Yəzid (991-1027); əl-Yəzidiyyə (Şamaxı) şəhərində zərb olunmuş gümüş dirhəm
Ширваншах Йезид II(991-1027); серебряный дирхем, чеканенный в городе ал-Йазидиййа (Шамахы)

43.2. Şirvanşah I Mənuçihr (1027-1034); gümüş dirhəm
Ширваншах Манучехр I (1027-1034); серебряный дирхем

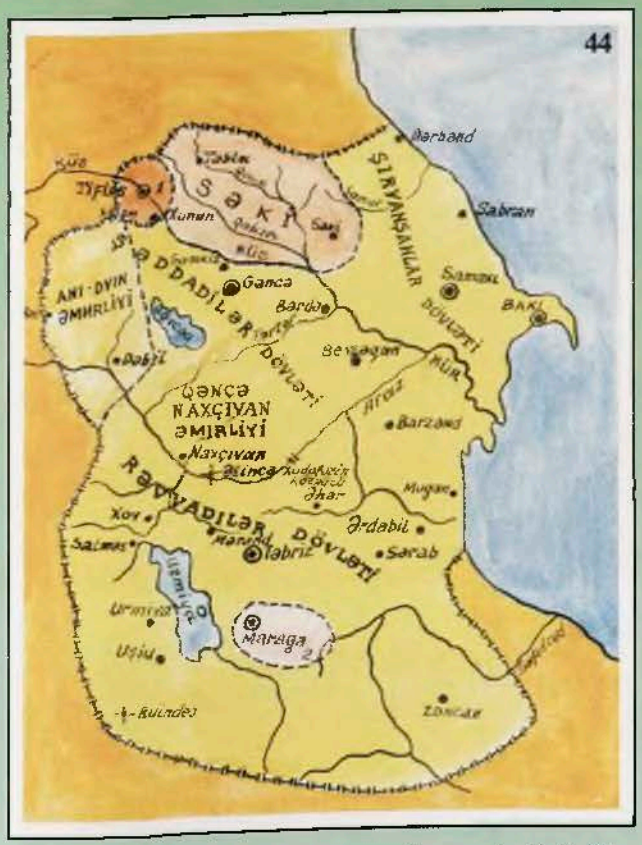
42. Azərbaycan IX əsrin II yarısı-X əsrin II yarısında (Sacilər, Salarilər, Şirvanşahlar dövlətləri, Şəki məlikliyi)
Азербайджан во II половине IX -II половине X вв. (государства Саджидов, Саларидов, Ширваншахов, меликство Шеки)

43.4.Salarilər, Nuh ibn Vahsudan (965-?). 355(965/966)-ci h. ilində Ərdəbil şəhərində zərb olunmuş gümüş dirhəm
Саларид, Нух ибн Вахсудан (965-?). Серебряный дирхем, чеканен-ный в 355(965/966) г. х. в городе Ардабил

43.3. Sacilər, əl-Afşin (889-901); Bərdə şəhərində 285/898-ci ildə zərb olunmuş gümüş dirhəm
Саджиды, ал-Афшин (889-901). Серебряный дирхем, чеканен-ный в 285/898 г. в городе Барда

44. Azərbaycan X əsrin II yarısı-XI əsrin I yarısında (Şəddadilər, Rəvvadilər, Şirvanşahlar dövlətləri)
Азербайджан во второй половине X - I половине XI века (государства Шаддадидов, Раввадидов и Ширваншахов)

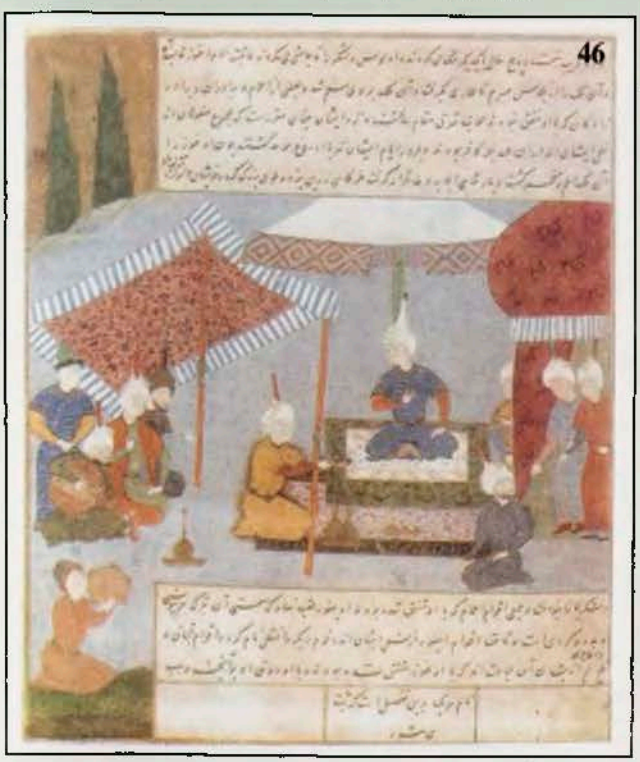

45.1. Şəddadilər, Şavur (1049-1067); 443(1051/1052)-ci h. ilində Gəncədə zərb olunmuş gümüş dirhəm
Шаддадиды. Шавур (1049-1067); серебряный дирхем, чеканенный в 443(1051/1052) г. х. в городе Гяндже

45.2. Rəvvadilər, Əbülheycə ibn ər-Rəvvad (?-988); gümüş dirhəm
Раввадиды. Абулхейджа ибн ар-Раввад (?-988); серебряный дирхем

46. "Oğuz xanın məclisi". Rəşidəddinin "Cami ət-təvarix" əsərinin Sankt-Peterburq əlyazmasından miniatür (1528-1529-cu illər)
Миниатюра, изображающая приём у Огуз хана, по Санкт-Петербургской рукописи сочинения Рашид-аддина "Джами ат-таварих" (1528-1529 гг.)

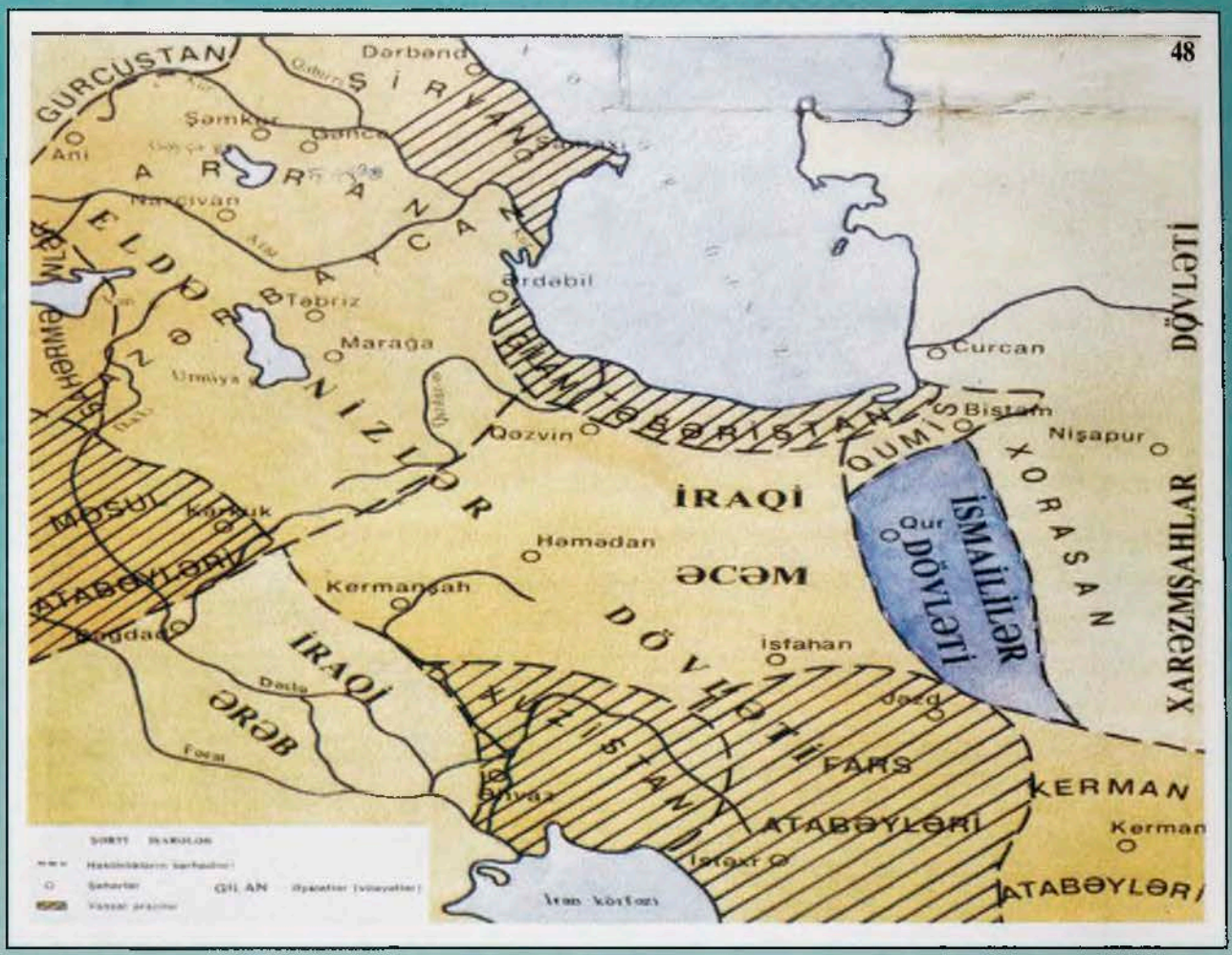

47. Səlcuqların Azərbaycan və Arrandakı canişinləri atabəy Qara Sunqurun (?-1141), əmir Çavlının (1141-1146), Xass bəyin (1147-1153) adına zərb edilmiş mis dirhəmlər
Медные дирхемы, чеканенные на имена сельджукских наместников в Азербайджане и Арране атабека Гара Сунгура (?-1141), эмира Чавли (1141-1146) и Хасс бека (1147-1153)

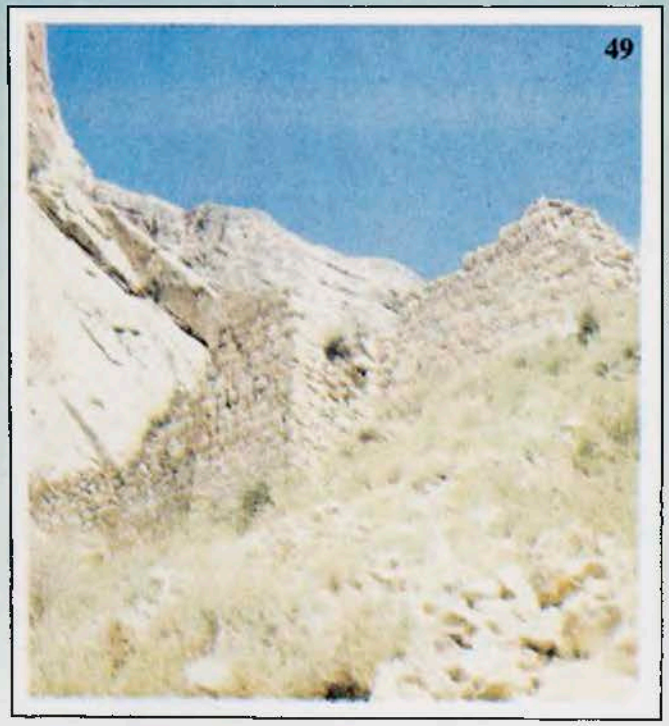

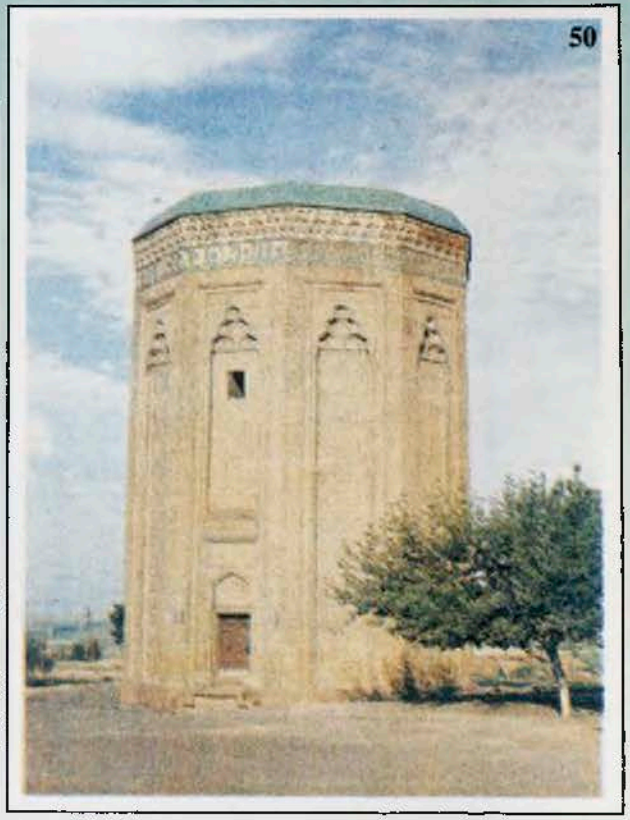

48. Azərbaycan Atabəyləri (Eldənizlər) dövləti (1136-1225)
Государство атабеков (Илденизидов) Азербайджана (1136-1225)

49. Əlincə qalası. Naxçıvan MR, Culfa, Xanəgah kəndi (Atabəylərin dövlət xəzinəsi bu qalada saxlanırdı).
Крепость Алинджа. Нахчыванская АР, Джулфа, селение Ханага (в этой крепости хранилась государственная казна атабеков).

50. Naxçıvan şəhərində Azərbaycan Atabəyləri dövlətinin yaradıcısı atabəy Şəmsəddin Eldənizin arvadı Mömünə xatunun türbəsi (XII əsr)
Мавзолей Момина хатын- супруги атабека Шамсаддина Илдениза, основателя государства Атабеков Азербайджана в Нахчыване

51. Nizami Gəncəvi şahın qəbulunda. "Xəmsə", XVI əsrin 70-ci illəri. Xorasan, Sankt-Peterburq Kütləvi kitabxanası.
Bu miniatürdə Nizaminin Azərbaycan Atabəyləri dövlətinin vassalı olan Ərzincan hakimi Fəxrəddin Bəhram şah ibn Davuda həsr etdiyi "Sirlər xəzinəsi" əsərini həmin şaha təqdim etməsi təsvir edilmişdir. Tarixən mə"lumdur ki, heç vaxt Gəncəni tərk etməyən Nizami, yalnız bir dəfə Gəncənin 30 fərsəxliyində (təqr.180 km) atabəy Qızıl Arslanın çadırında hökmdarla görüşmüşdür
Низами Гянджави на приеме у шаха. "Хамсе", 70-е годы XVI в. Хорасан, Публ. библ. СПБ.
В миниатюре изображен поэт Низами Гянджави, преподносивший свою поэму "Сокровищница тайн", посвященную илдегизидскому вассалу, правителю Арзинджана Фахраддину Бахрам шаху ибн Давуду. Исторически известно, что Низами, никогда не покидавший Гянджу, только раз встречался с атабеком Гызыл Арсланом в его же шатре, разбитом в 30 фарсахах (примерно 180 км) от Гянджи

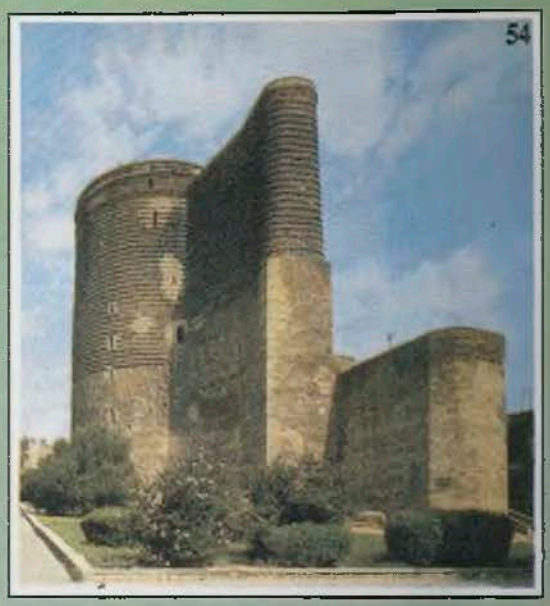

52. Atabəy Şəmsəddin Eldənizə (1136-1175), atabəy Qızıl Arslana (1186-1191) və Dərbənd məliklərinə (XII-XIII əsrlər) aid mis dirhəmlər
Медные дирхемы атабеков Шамсаддина Илдегиза (1136-1175), Гызыл Арслана (1186-1191) и Дербендских меликов (XII-XIIIвв.)

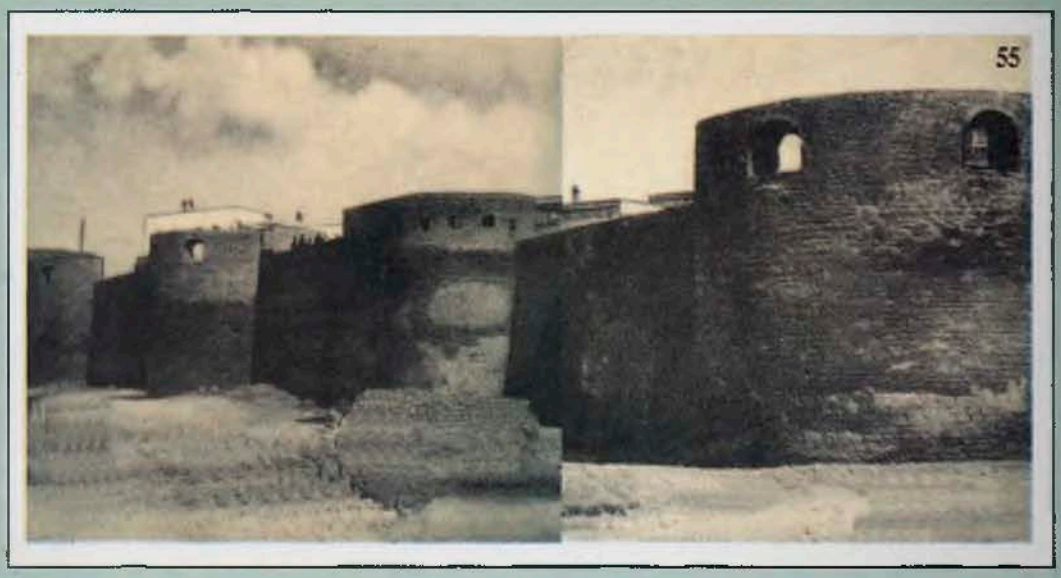

53. Şamaxı. Gülüstan qalası
Шамахы. Крепость Гюлистаи

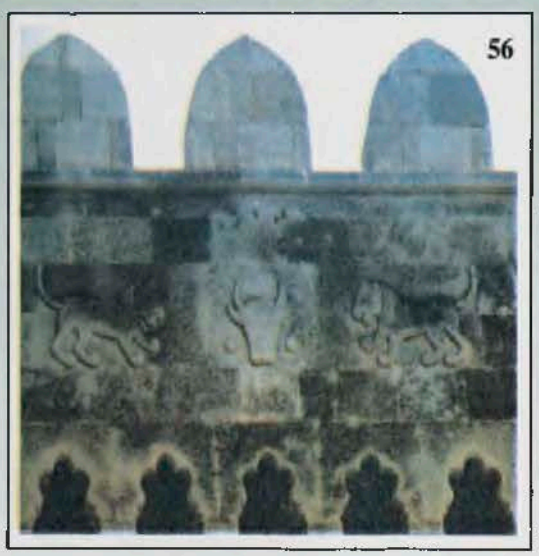

54. Bakı. Qız qalası
Баку. Девичья башня

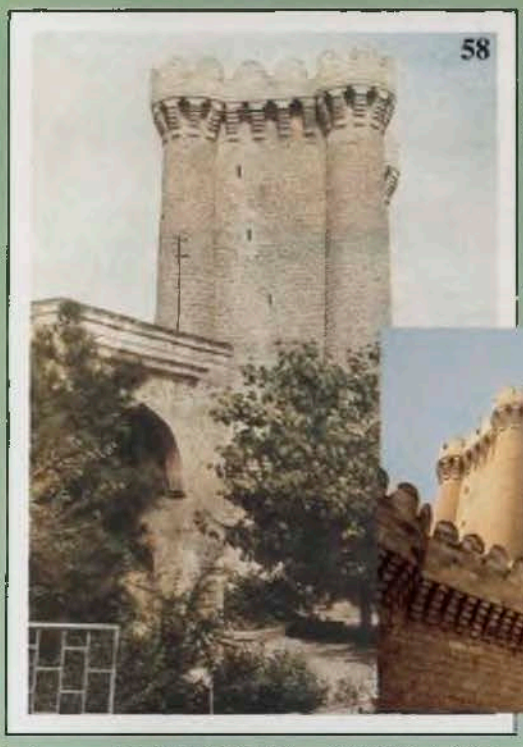
55. Bakı. Qədim qala divarları
Баку. Древняя крепостная стена

56. Bakıda Qoşa qala qapısı üzərində Şirvanşahlar dövlətinin rəmzlərini ifadə edən şir və öküz təsvirləri
Изображения льва и быка-символов государства Ширваншахов на бакинских крепостных воротах

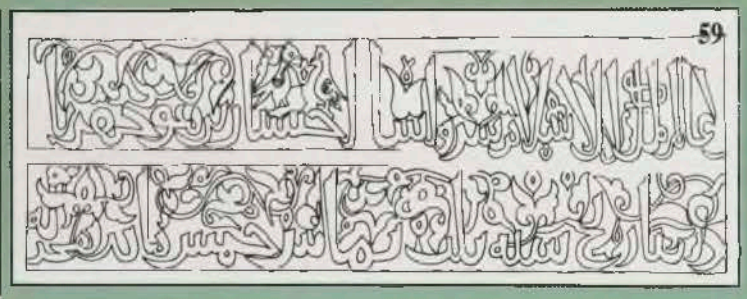

57. Bakı şəhəri qala divarlarından tapılmış kitabə. Mətnə görə, divarı şirvanşah II Mənuçihr (1120-1160) tikdirmişdir.
Камень с надписью из крепостной стены города Баку. Согласно надписи, стена построена ширваншахом Манучехрем II(1120-1160).

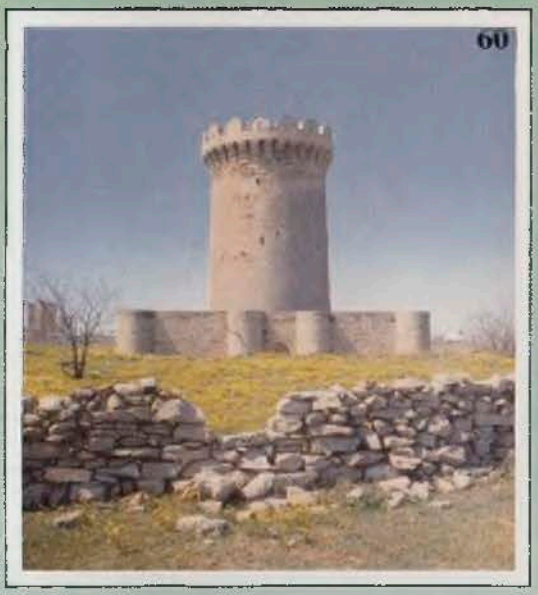

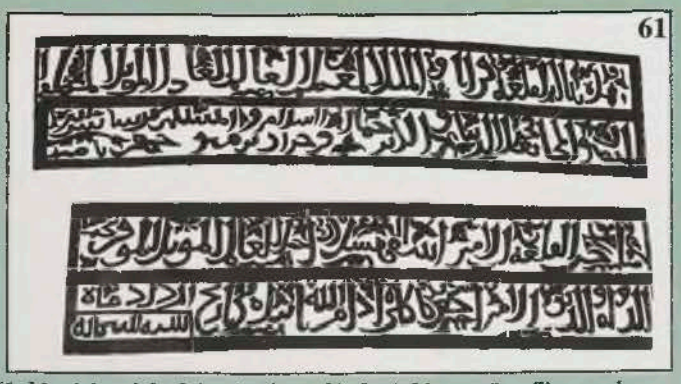
58. Bakı. Mərdəkan kəndində böyük (dördkünc) qala (1187)
Баку. Большая (четырёхугольная) крепость в селении Мардакан (1187)

59. Mərdəkandakı dördkünc qalanın kitabəsi. Mətnə görə, qala Şirvanşah Axsitan ibn Mənuçihr tərəfindən 583 (1187)-cü ildə tikilmişdir
Надпись на четырехугольной крепости в Мардакане.Согласно надписи, эта крепость была построена в 583 (1187) г. Ширваншахом Ахситаном ибн Манучехром

60. Bakı. Mərdəkan kəndində dairəvi qala (1204)
Баку. Круглая крепость в селении Мардакан (1204)

61. Mərdəkandakı dairəvi qalanın kitabəsi. Mətnə görə, Şirvanşah Qərşəsb ibn Fərruxzad ibn Mənuçihr dövründə 600 (1203/04)-cü ildə tikilmiş bu qalanın sahibi əmir isfəhsalar İshaq ibn Kakili olmuşdur
Надпись на круглой крепости в Мардакане. Согласно надписи, владельцем этой крепости, построенной при Ширваншахе Гяршасбе ибн Фаррухзаде ибн Манучехре в 600 (1203/04) г. был эмир исфахсалар Исхаг бен Какили

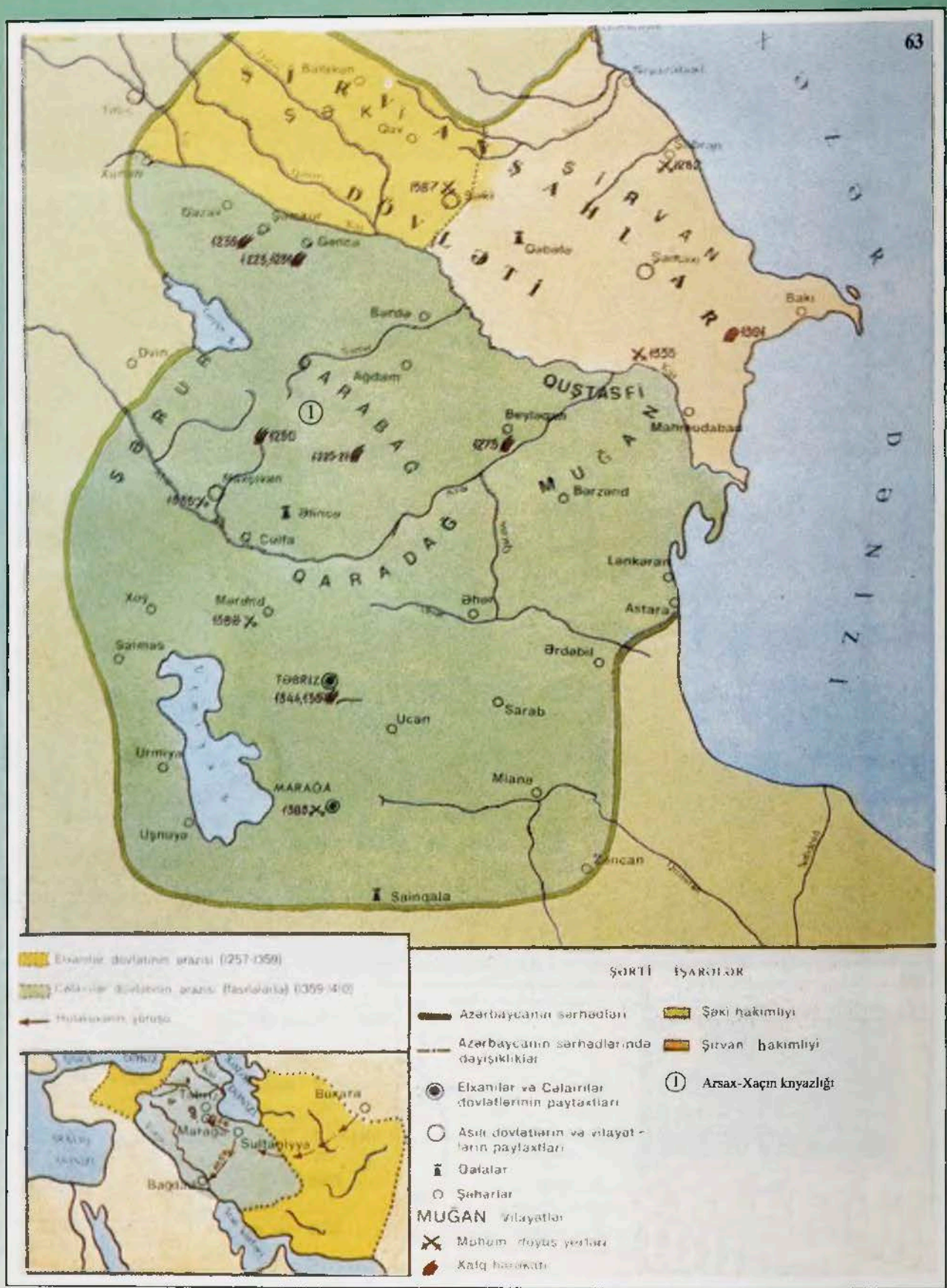
62. Bayıl (Bakı) daşları üzərində Şirvanşahların adları və titulları (sultan, şirvanşah, Yəzid, Fəribürz) həkk olunmuş kitabələrdən fraqmentlər
Фрагменты надписей на Баиловских (Баку) камнях, изображающие имена и титулы Ширваншахов (султан, ширваншах, Йазид, Фарибурз)

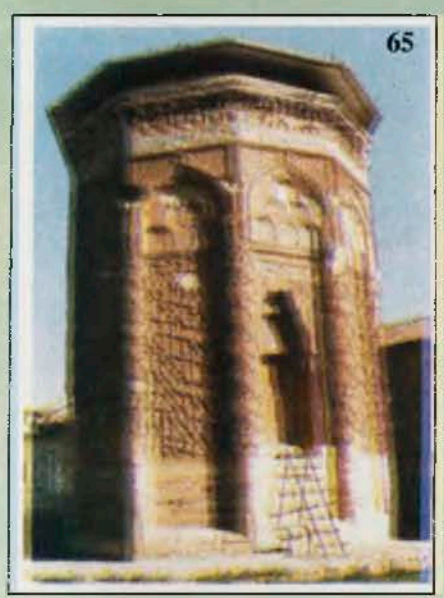

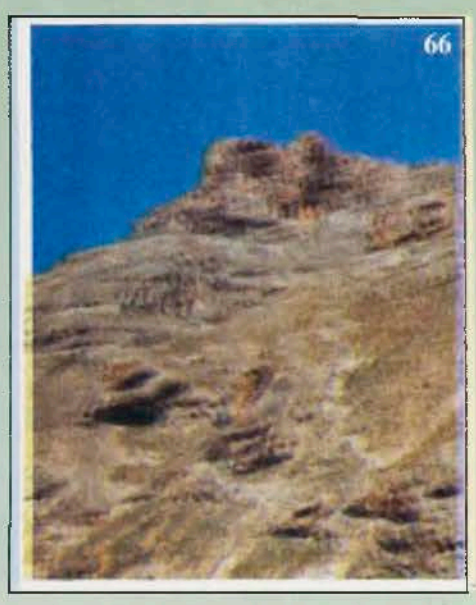
63. Azərbaycanın Hülakular-Elxanilər və Cəlairilər dövlətlərinin tərkibində olan ərazisi (Şirvanşahlar dövləti ilə birlikdə)
Территория Азербайджана в составе государств Хулагуидов-Элханидов и Джалаиридов (вместе с государством Ширваншахов)

64. Hülaku xanın (1256-1265) məclisi
Пиршество у Хулаку хана (1256-1265)

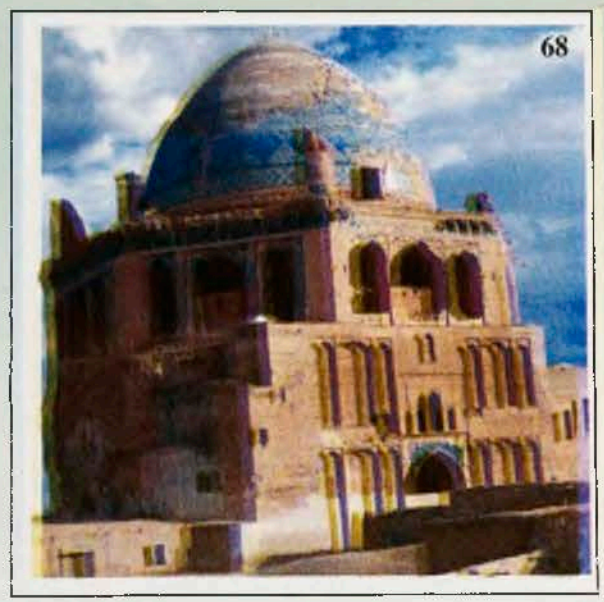
65. Hülaku xanın anasının Marağa şəhərindəki türbəsi. XIV əsr
Мавзолей матери Хулаку хана в городе Марага. XIV в.

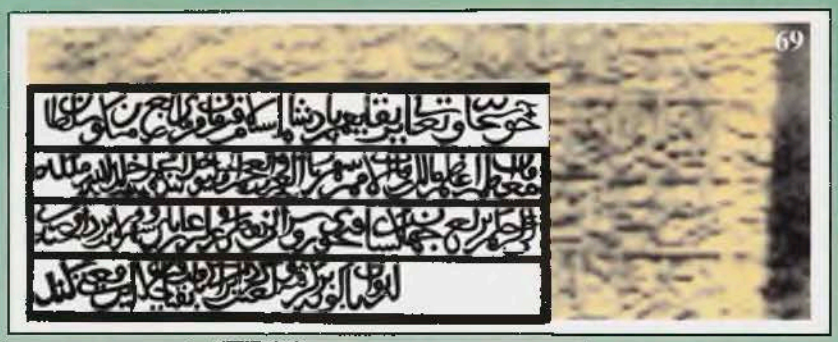
66. Hülaku xanın Urmiya gölündəki adada olan qalası (Qərbi Azərbaycan)
Крепость Хулаку хана на острове озера Урмия (Западный Азербайджан)

67. Marağa rəsədxanasında. Orta əsr miniatürü
Марагинская обсерватория. Средневековая миниатюра

68. Sultan Xudabəndə Məhəmmədin (Ulcaytunun, 1304-1316) Sultaniyyə şəhərində me"mar Əli şah ət-Təbrizi tərəfindən inşa edilən məqbərəsi
Мавзолей султана Худабенде Мухаммада (Улджайту, 1304-1316), построенный в городе Султанийя архитектором Али шахом ат-Табризи

69. Sultan Ulcaytunun şəhər və vilayət rəiyyətinin bəzi verğilərdən azad edilməsi haqqında Bakı Cümə məscidinin minarəsi üzərində həkk edilmiş fərmanının mətni (XIV əsr)
Текст указа Султана Улджайту, высеченный на основании минарета Бакинской Джума мечети об освобождении жителей города и области от уплаты ряда налогов (XIV в.)

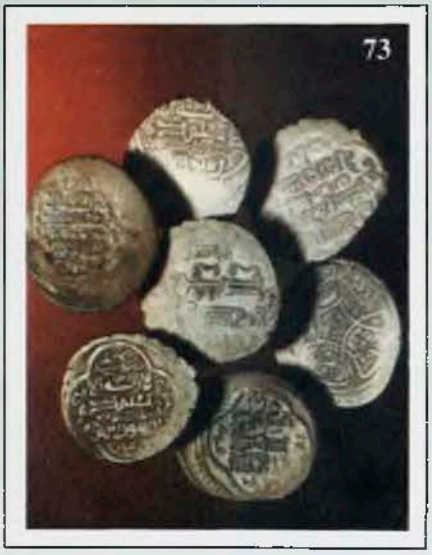
70.Arqun Xanın (1284-1291) qızının Səlmas şəhərində məqbərəsi. XIV əsr
Мавзолей дочери Аргун хана (1282-1291) в городе Салмас. XIV в.

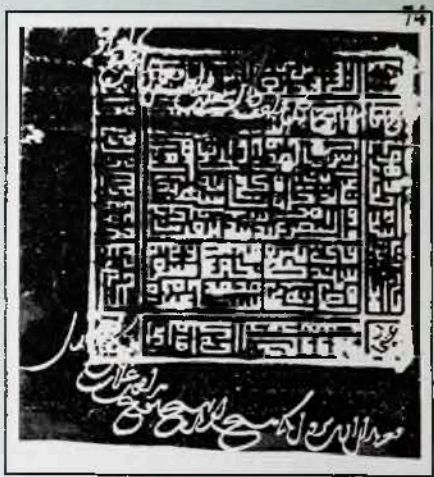

71. Keyxatu xanın (1291-1295) türk və fars dillərində yazılmış fərmanı
Указ Кейхату хана (1291-1295), написанный на тюркском и персидском языках

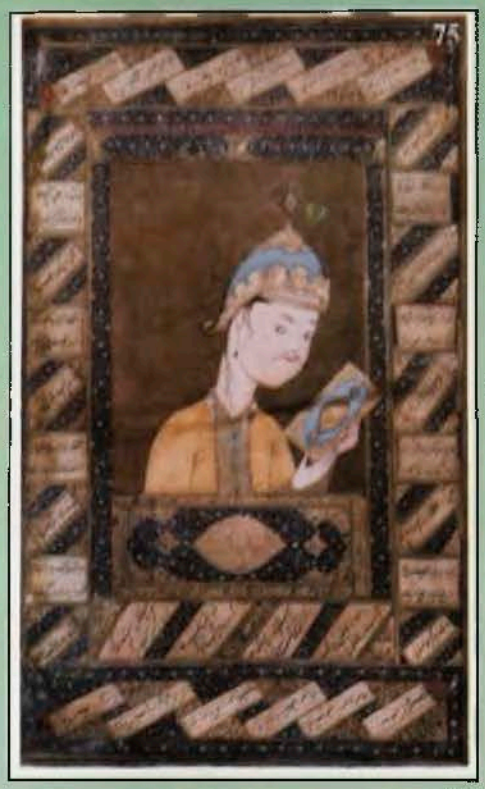
72. Hülaku xanın (1256-1265), sultan Xudabəndə Məhəmməd Ulcaytunun (1304-1316) və sultan Əbu Səidin (1316-1335) hakimiyyətləri dövründə Naxçıvanda və Bərdədə zərb edilmiş gümüş dirhəmlər (661/1262-1263, 704/1305-1306 və 721/1321-ci illərdə)
Серебряные дирхемы, чеканенные в Нахчыване и Барде (в 661/1262-1263, 704/1305-1306 и 721/1321 гг.) в период правления Хулагу хана (1256-1265), султана Худабенде Мухаммада Улджайту (1304-1316) и султана Абу Саида

73.Sultan Hüseyn Cəlairinin (1374-1382) Bakıda, Şabranda, Qarqarda, Qaraağacda zərb etdirdiyi gümüş dirhəmlər (777/1375-1376 və 781/1379-1380)
Серебряные дирхемы, чеканенные в Баку, Шабране, Кара-агаче, Гаргаре (в 777/1375-1376 и 781/1379-1380) при султане Гусейне Джалаири

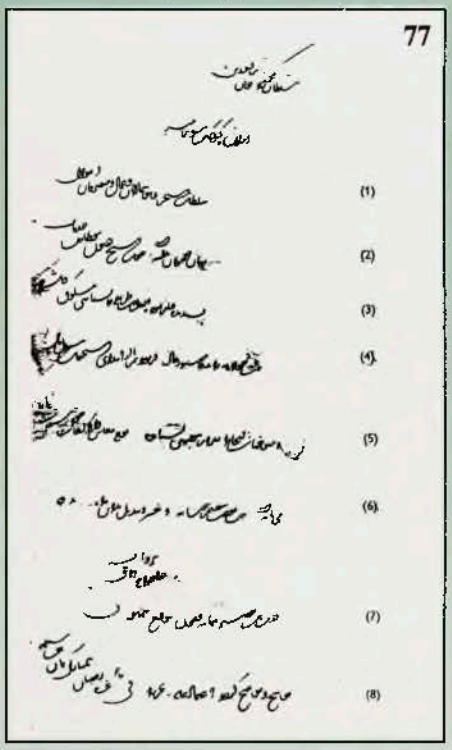
74. Sultan Əhməd Cəlairinin (1382-1410) fərmanı
Указ Султана Ахмада Джалаирида (1382-1410)

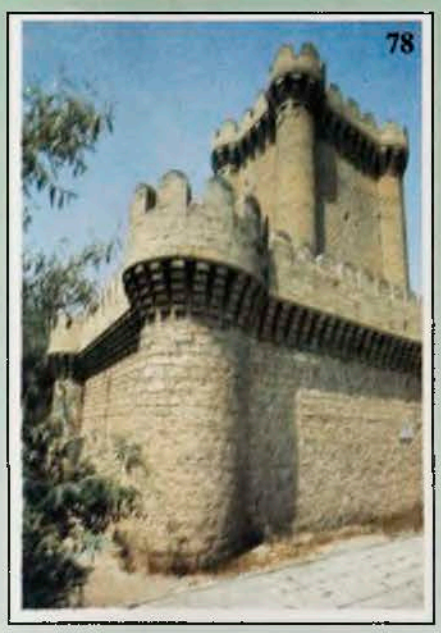
75. Teymuri şahzadəsi. Herat məktəbinə aid rəssam tərəfindən XVI əsrin I rübündə çəkilmiş miniatür. Tehran Şah kitabxanası
Тимуридский принц. Миниатюра I четверти XVI в. художника Гератской школы. Шахская библиотека в Тегеране

76. Qaraqoyunlu Cahan şahın süzereni Teymuri hökmdarı Şahruxun (1404 -1447) adına Astarada 840 (1436/1437)-ci h. ildə zərb edilmiş gümüş təngə
Серебряная тенга, чеканенная в Астаре в 840(1436/1437) г. х. на имя тимуридского правителя Шахруха (1404-1447) - сюзерена Джахан-шаха

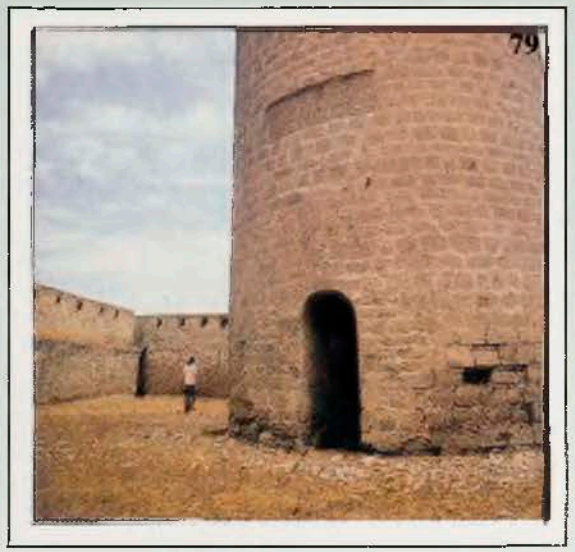
77.Teymurilərin Azərbaycandakı hakimi Miranşahın fərmanı (1396)
Указ тимуридского правителя в Азербайджане Мираншаха (1396)

78.Bakı. Ramana qalası. XIV əsr
Баку. Раманинская крепость. XIV в.

79. Bakı. Nardaran qalası. XIV əsr
Баку. Нардаранская крепость. XIV в.

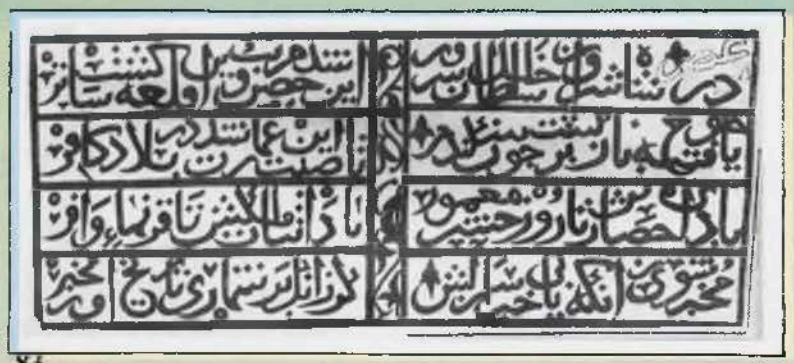

80

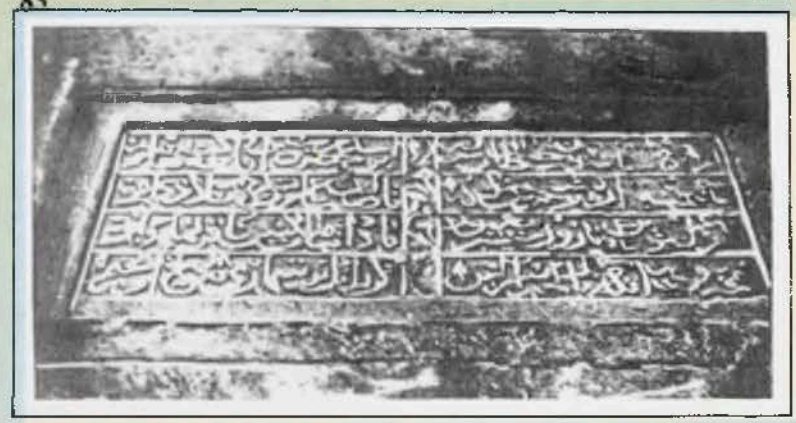
80.Bakı. İçərişəhər. Şirvanşahlar sarayı
Баку. Ичери-шехер. Дворец Ширваншахов

81

81. Bakı. Şirvanşahlar sarayı kompleksindəki türbənin kitabəsi. Kitabəyə görə, türbəni 839 (1435/36)-cu ildə "ən böyük sultan, əzəmətli Şirvanşah, Allahın nəbisinin adaşı, dinin köməkçisi [I] Xəlilullah" anası və oğlu üçün tikdirtmişdir
Баку. Надпись на усыпальнице в комплексе дворца Ширваншахов. Согласно надписи, эту усыпальницу приказал построить для своих матери и сына "самый великий султан, могучий Ширваншах, тезка пророка Аллаха, помошник веры Халилуллах [I]" в 839 (1435/36) г.

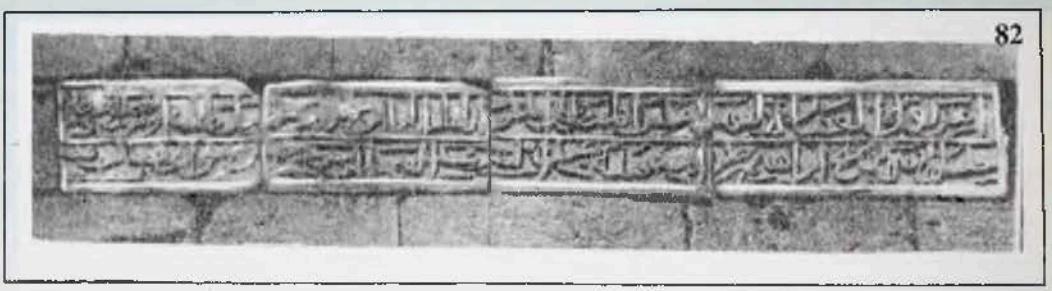
83. Dərbənd. Qırxlar qapısı üzərində kitabə. Mətnə görə, qala divarlarının bu hissəsi 842 (1438/39)-ci ildə "Şirvanşah sultan Xəlil hökmdarın" əmrilə tə"mir edilib möhkəmləndirilmişdir
Дербенд. Надпись на воротах "Гырхлар". Согласно тексту эта часть стены была реставрирована и укреплена по приказу "Ширваншаха султана Халила-владыки" в 842(1438/39) г.

83

82

82. Əli Bayramlı rayonu. Pirhüseyn Xanəgahı (XIII əsr) və kitabələrindən biri . Mətnə görə, xanəgah kompleksinin əsası şirvanşah III Fəribürz dövründə, 641 (1243/1244)-ci h. İlində qoyulmuşdur
Али Байрамлинский район. Хапегах Пир Хусайна (XIII в.) и одна из его надписей. Согласно надписи, фундамент сооружения ханегаха был заложен в правление ширваншаха Фарибурза III в 641(1243/1244) г. х.

82

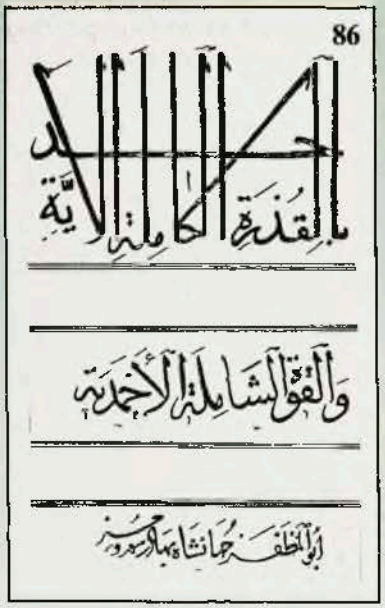
84. Azərbaycan XV əsrdə (Qaraqoyunlu, Ağqoyunlu və Şirvanşahlar dövlətləri)
Азербайджан в XV в. (Государства Гарагоюнлу, Аггоюнлу и Ширваншахов)

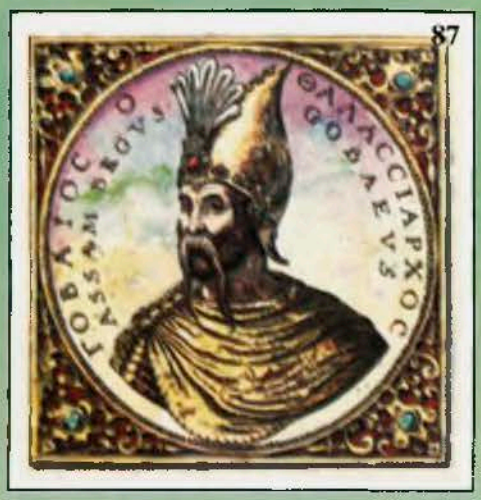

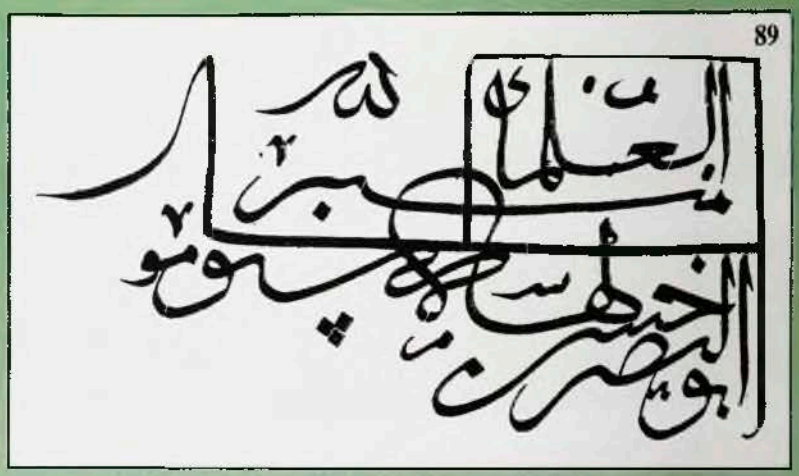
85. Qaraqoyunlu hökmdarları Qara Yusifin (1410-1420) Urmda və Cahanşahın (1437-1467) 868(1463/1464)-ci h. ildə zərb etdirdikləri gümüş təngələr
Серебряные тенги, чеканенные на имя Гарагоюнлинских владык Гара Йусифа (1410-1420) в Урме и Джахан шаха (1437-1467) в 868(1463/1464) г. х.

86. Qaraqoyunlu hökmdarı Cahan şahın tuğrası
Тугра Гарагоюнлинского владыки Джахан шаха

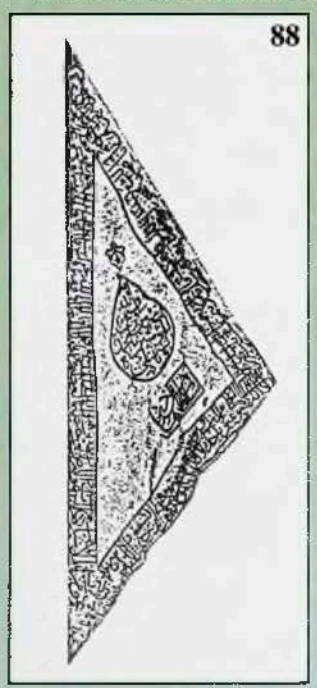

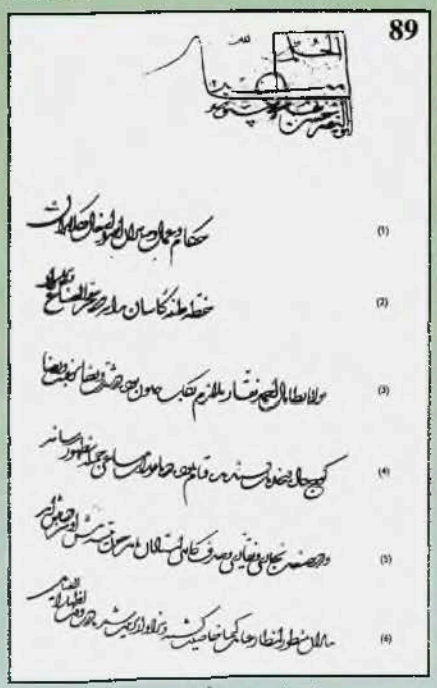
87. Ağqoyunlu hökmdarı Sultan Uzun Həsən (1468-1478). 1632-ci ildə nəşr edilmiş "Res Turcicae" adlı əsərdən
Аггоюнлинский владыка Султан Узун Хасан (1468-1478). Из книги, напечатанной в 1632 г. по названию "Res Turcicae"

89. Sultan Uzun Həsənin fərmanı və tuğrası
Указ и тугра Султана Узун Хасана

88.Sultan Uzun Həsənin bayraqlarından biri. Türkiyə. İstanbul. Topqapı sarayı muzeyi (bayrağın özü ağdır, yazıları isə zərlə işlənmişdir)
Одно из знамен Султана Узун Хасана. Турция. Стамбул. Музей дворца Топгапы (знамя само белое, надпись вышита золотом)

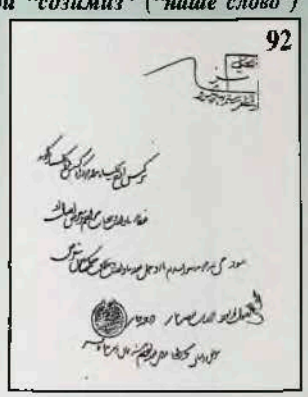
90.Ağqoyunlu hökmdarı Sultan Yaqub -(1478-1490)
Аггоюнлинский владыка Султан Йакуб-(1478-1490)

91. Sultan Yaqub və onun sarayını əks etdirən orta əsr miniatürü
Средневековая миниатюра, изображающая Султана

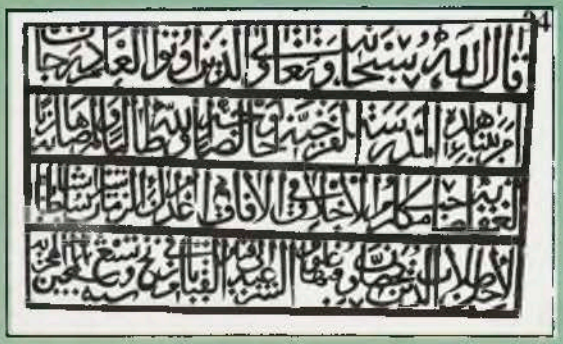
92. Ağqoyunlu sultanı Rüstəm bəyin (1492-1497) adına Ərzincanda zərb edilmiş gümüş təngə və onun "sözümüz" tuğralı fərmanı
Серебряная тенга, чеканенная в Арзинджане на имя аггоюнлинского Султана Рустам бека (1492-1497) и его указ с тугрой "созимиз" ("наше слово")

93. Şirvanşah Fərrux Yasarın (1464-1500) adına Şamaxıda kəsilmiş gümüş təngə
Серебряная тенга, чеканенная в Шамахы на имя Ширваншаха Фарруха Йасара (1464-1500)

94. Dərbənd Fərruxiyyə mədrəsəsinin kitabəsi (1474-1475)
Надпись на медресе "Фаррухийя" в Дербенде

95. Şirvanşah Fərrux Yasarın dəbilqəsi. Türkiyə. İstanbul. Əskəri muzeyi
Шлем Ширваншаха Фарруха Йасара. Турция. Стамбул. Военный музей

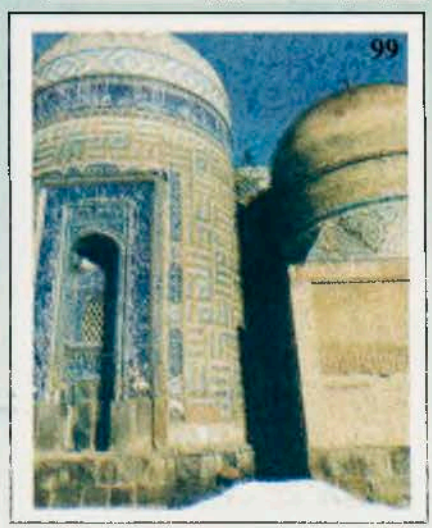
96. Şirvanşah Fərrux Yasarla Səfəvilərin başçısı İsmayıl arasında 1500-cü ilin sonunda Şamaxı yaxınlığındakı Gülüstan qalası ətəyində baş vermiş döyüşü əks etdirən orta əsr miniatürü. Bu döyüşdə Fərrux Yasar həlak oldu
Средневековая миниатюра, отражающая битву между ширваншахом Фаррухом Йасаром и предводителем Сефевидов Исмайылом, которая произошла в конце 1500 г. у подножья крепости Гюлистан, вблизи Шамахы. В этом сражении погиб Фаррух Йасар

98. Səfəvilər sülaləsinin I Şah Abbasadək şəcərəsi (tuğra ilə)
Родословное древо династии Сефевидов до Шах Аббаса I

99. Ərdəbil. Səfəvilər sülaləsinin banisi Şeyx Səfinin türbəsi
Ардабил. Мавзолей Шейха Сафи, основателя династии Сефевидов

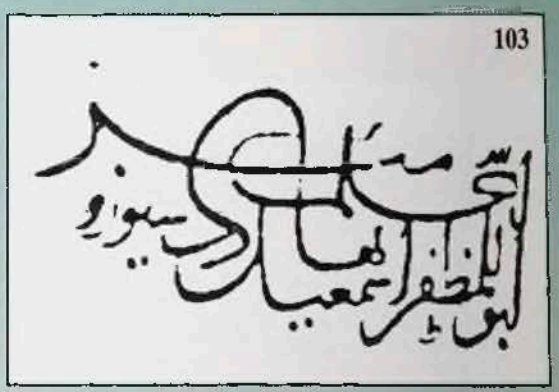
100. Şah İsmayıl Xətai- Azərbaycan Səfəvilər dövlətinin yaradıcısı (1500-1524). İtaliya rəssamının çəkdiyi şəkil (XVI əsr). Florensiyanın Uffitsi qalereyası
Шах Исмайыл Хатаи - основатель Азербайджанского государства Сефевидов (1500-1524). Картина итальянского художника (XVI в.). Флоренция. Галлерея Уффици

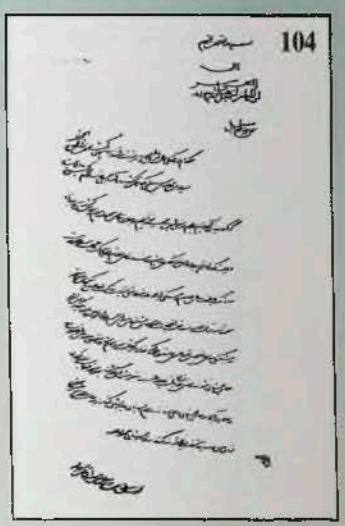
101. "Şah İsmayılın adına xütbə oxunması" orta əsr miniatürü
Средневековая миниатюра "Чтение хутбы на имя Шаха Исмайыла"

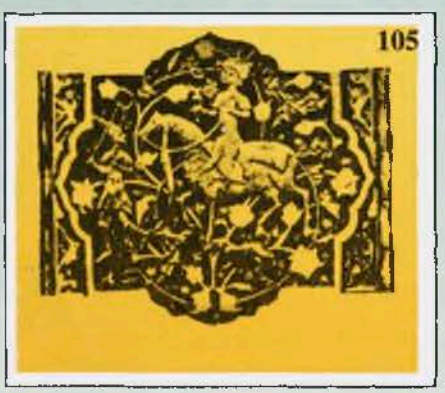
102. I Şah İsmayılın taxtı. İstanbul. Topqapı sarayı
Трон Шаха Исмайыла I. Стамбул. Дворец Топгапы

103. I Şah İsmayılın tuğrası
Тугра Шаха Исмайыла I

104. Şah İsmayılın Siyamonun digər keşişlərdən üstünlüyünü tanıtmaq barədə Arran fərmanı. Fərmanın əsli Matenadaranda (Ermənistan, İrəvan) saxlanılır
Арранский указ Шаха Исмайыла о признании превосходства священника Сиямона. Оригинал указа хра-нится в Матенадаране (Армения, Ереван)

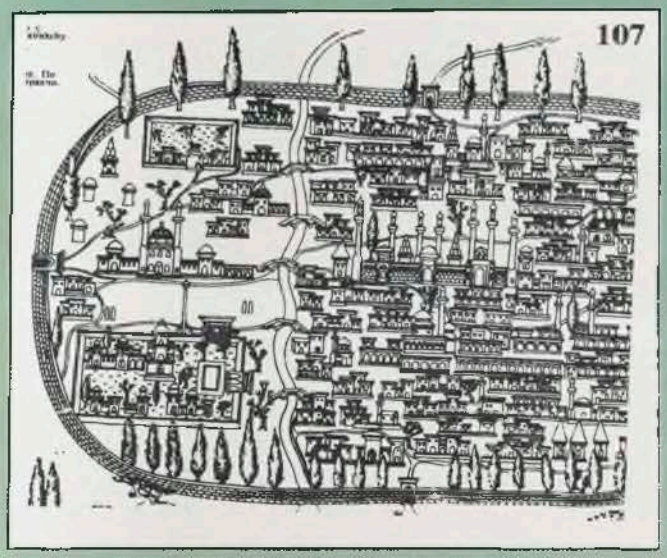

105. I Şah İsmayılın qızıl kəmərinin toqqası.1507, Təbriz. Topqapı sarayı muzeyi. İstanbul
Пряжка золотого пояса Шаха Исмайыла I. 1507, Тебриз. Музей дворца Топгапы. Стамбул

106. Səfəvi hökmdarı I Şah İsmayılın adına Təbrizdə zərb edilmiş qızıl əşrəfi və Gəncədə kəsilmiş iki şahılıq gümüş pul
Золотой ашрафи, чеканенный в Тебризе и серебряный 2 шахи, чеканенный в Гяндже на имя Сефевидского правителя Шаха Исмайыла I

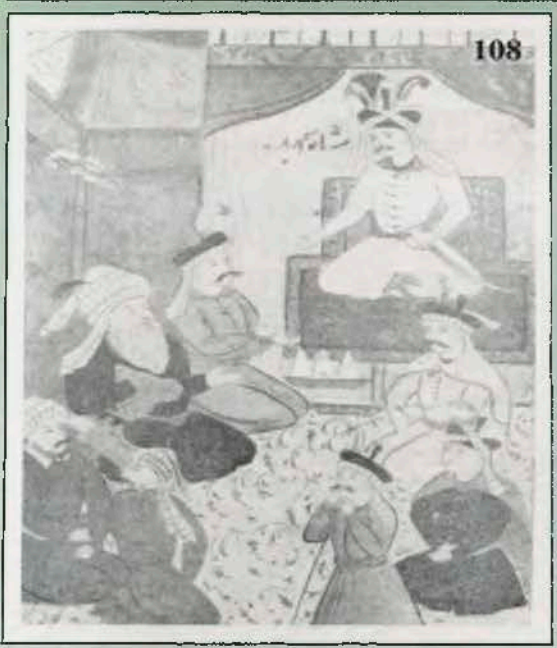

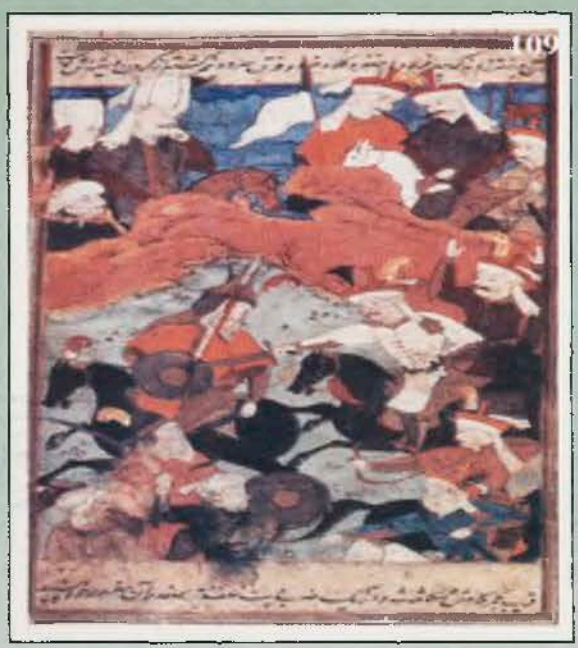

107.Təbriz şəhəri XVI əsrdə. N.Matrakçinin miniatürindən
Город Тебриз в XVI веке. По миниатюре И.Матракчи

108. I Şah İsmayılın Lorustan hakimini qəbul etmə mərasimi
Прием, устроенный в честь правителя

109. 1514-cü il avqustun 23-də Maku şəhəri yaxınlığındakı Çaldıran düzündə I Şah İsmayılın başçılıq etdiyi Səfəvi qoşunu ilə III Sultan Səlimin başçılıq etdiyi Osmanlı qoşunu arasında döyüşü təsvir edən miniatür
Миниатюра, изображающая сцену битвы между Сефевидским войском, возглавляемым Шахом Исмайылом I и Османлинским войском, возглавляемым Султаном Селимом III в Чалдыранской равнине недалеко от города Маку 23 августа 1514 г.

110. Şah İsmayılın Osmanlı elçiləri ilə söhbəti. Rəssamı Zeynalabidin. XVI əsrin II yarısı. Təbriz məktəbi. "Bəyaz", 1601-1602 (SPb, Dövlət kütləvi kit.-sı)
Беседа Шаха Исмайыла с турецкими послами. Художник Зейналабидин. II половина XVI в. Тебризская школа. "Бейаз". 1601-1602 (СПб, ГПБ)

111.Şah Təhmasibin portreti. Rəssamı Sultan Məhəmməd. XVI əsrin 40-cı illəri. Təbriz məktəbi
Портрет Шаха Тахмасиба. Художник Султан Мухаммад. 40-е г. XVI в. Тебризская школа

112. Şah Təhmasibin tacqoyma mərasiminə aid miniatüri (XVI əsr)
Миниатюра, изображающая коронацию Шаха Тахмасиба (XVI в.)

113. Şirvanşah II Xəlilullah dövrünə (1524-1536) dair kitabə
Надпись периода правления Ширваншаха Халилуллаха II (1524-1536)

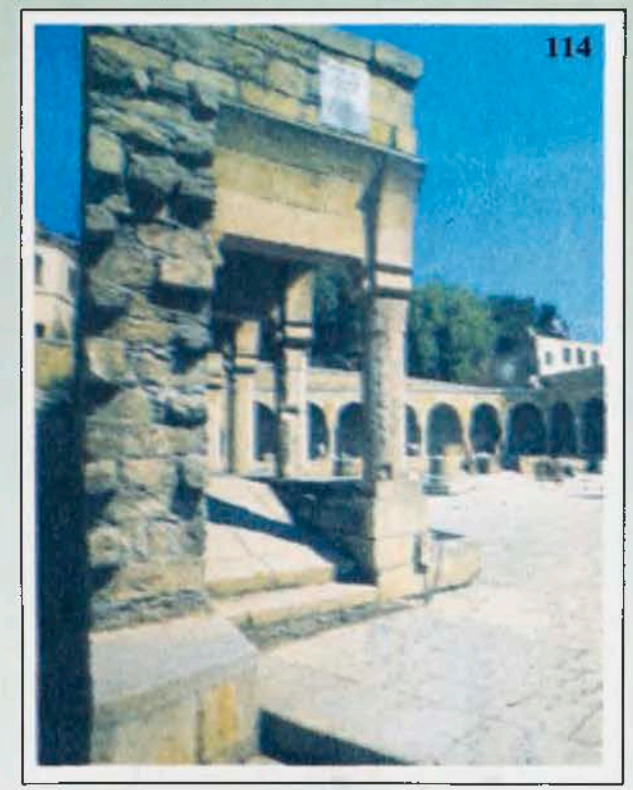
115. Səfəvi hökmdarları II Şah İsmayıla (1576-1577) aid 984(1576/1577)-ci h. ildə Şamaxıda zərb olunmuş 2 şahılıq gümüş pul və Şah Məhəmməd Xudabəndənin (1578-1587) adına Ordubadda kəsilmiş gümüş məhəmmədi
Серебряный 2 шахи, чеканенный в Шамахы в 984(1576/1577) г. х. на имя Сефевидского шаха Исмайыла II (1576-1577) и серебряный мухаммади, чеканенный в Ордубаде на имя Сефевидского шаха Мухаммада Худабенде (1578-1587)

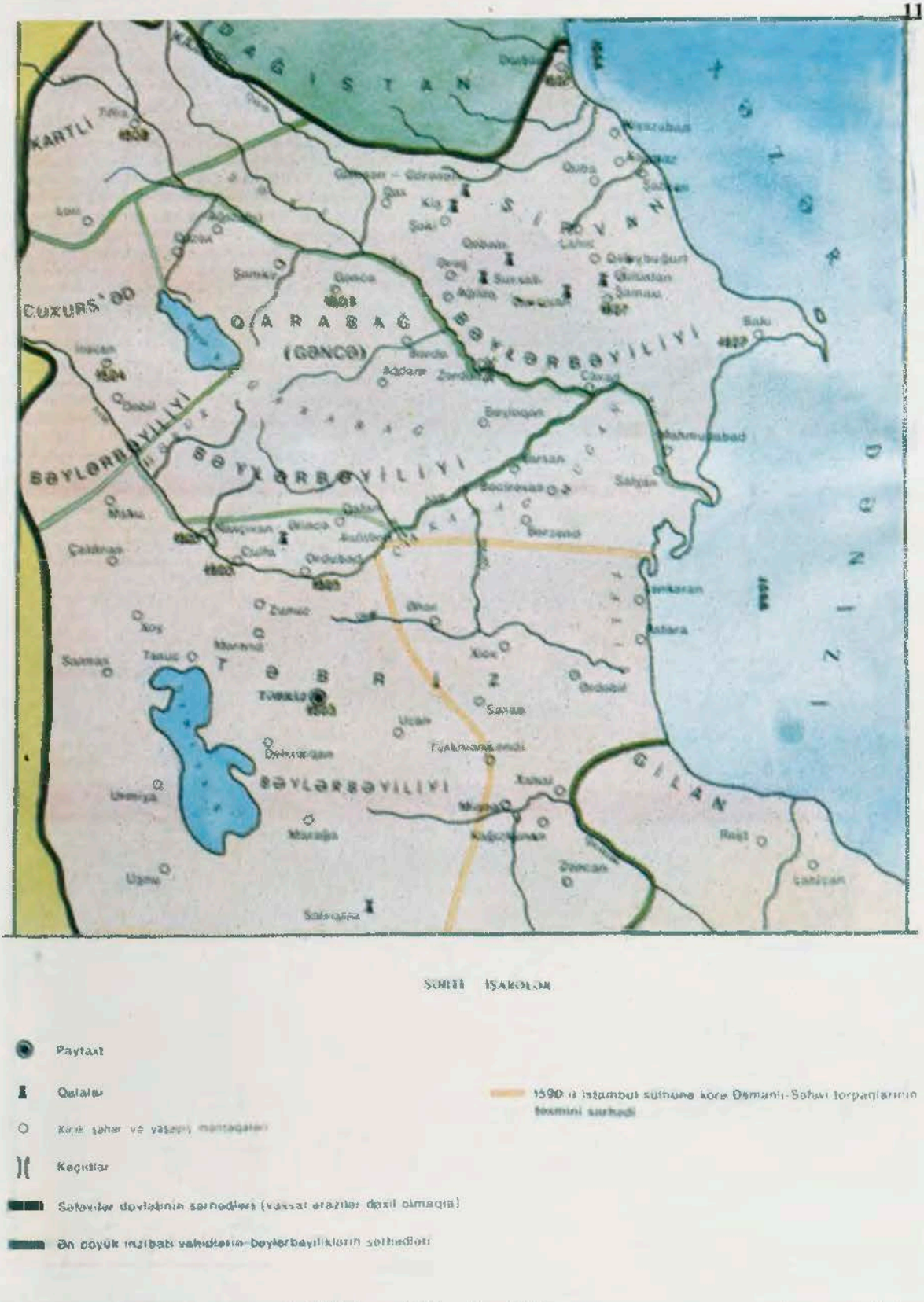

114. Bakı. İçəri şəhər. XVI əsrə aid karvansara
Баку. Ичери шехер (Крепость). Караван-сарай XVI века

116. I Şah Abbas (1587-1629) taxtda miniatüri (XVI əsr)
Миниатюра "Шах Аббас I (1587-1629) на троне" (XVI в.)

117. Azərbaycan XVII əsrdə
Азербайджан в XVII в.

118. I Şah Səfinin (1629-1642) şəkli
Портрет Шаха Сефи I (1629-1642).

119. Səfəvi hökmdarı Şah Sultan Hüseynin (1696-1702) şəkli
Портрет Сефевидского правителя шаха Султан Хусейна (1696-1722)

120. Şah Sultan Hüseynin adına 1130(1717/1718)-cu h. ildə Naxçıvanda kəsilmiş gümüş abbası və 1128 (1715/1716) - cı h. ildə Təbrizdə kəsilmiş gümüş pənçşahı
Серебряный аббасы, чеканенный в 1130(1717/1718) г. х. в Нахчыване и серебряный панджшахи, чеканенный в Тебризе в 1128 (1715/1716) г. х. на имя шаха Султан Хусейна

121. Səfəvi şahzadəsi Əliqulu xan. Rəssamı Məhəmməd xan. 1070 (1659/1660)-cı h. il. Tehran Şah kitabxanası
Сефевидский принц Алигулу хан. Художник Мухаммад хан. 1070 (1659/1660) г. х. Тегеранская шахская библиотека

122. Nadir şahın (1736-1747) portreti (Azərb.Tarixi Muzeyinin kolleksiyasından)
Портрет Надир шаха (1736-1747) (из коллекции Музея Истории Азербайджана)

123. Nadir şah ordusunun döyüş səhnəsi
Сцена сражения войска Надир шаха

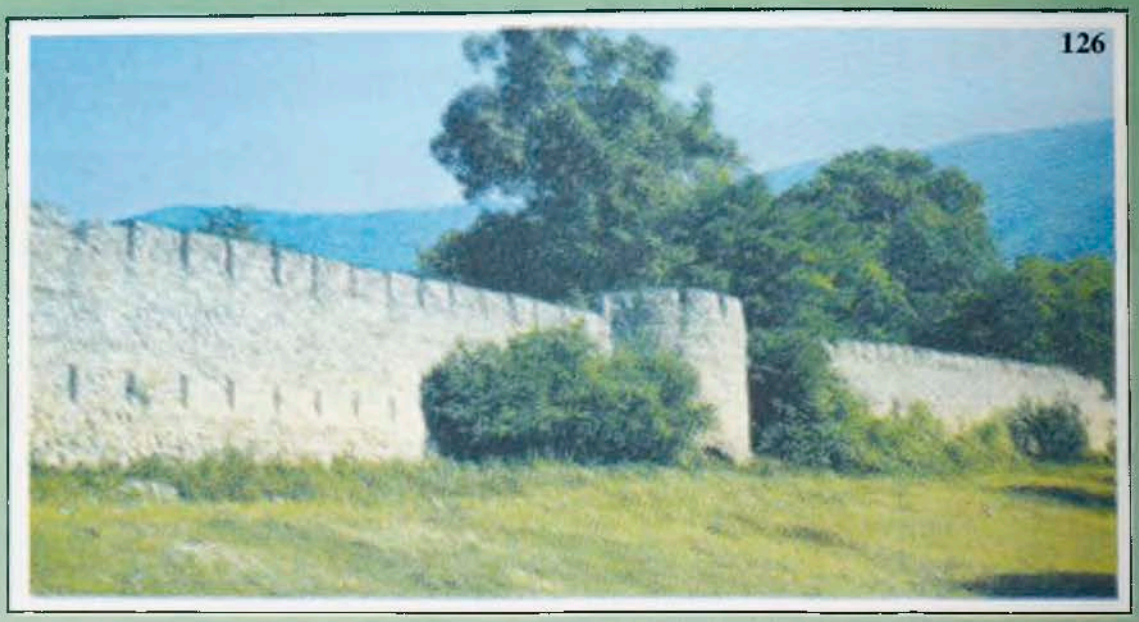

124. III Sam Mirzənin (1747-1748) saray məclisi
Приём во дворце Сам Мирзы III (1747-1748)

125. Azərbaycan xanlıqları XVIII əsrdə
Азербайджанские ханства в XVIII веке

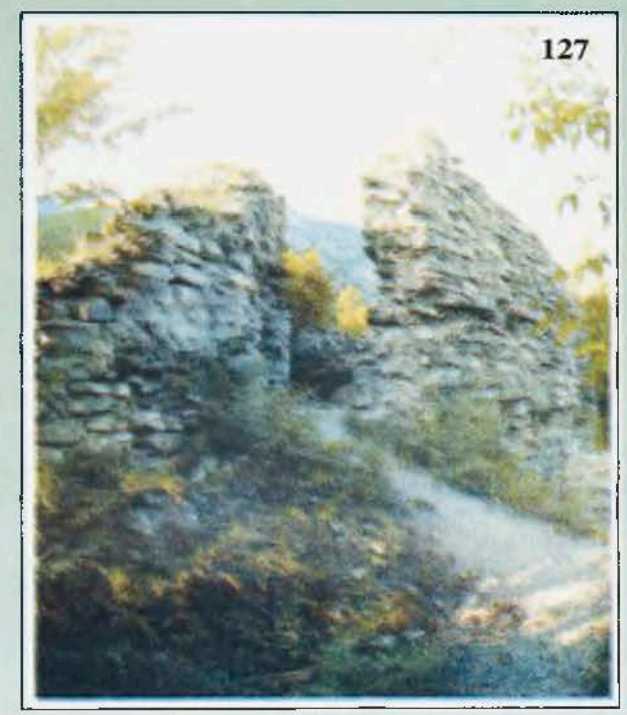

126. Şəki qala divarının görünüşü
Виды шекинских крепостных стен

127. Şəki. Kiş kəndində Gələrsən-Görərsən qalası
Шеки. Крепость "Гялярсен-Герерсен" ("Придёшь-Увидешь") в селе Киш

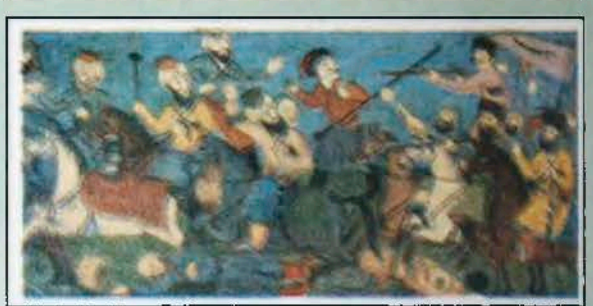
128. Şəki xanlarının sarayı (Şəki)
Дворец Шекинских ханов (Шеки)

129. Şəki xan sarayındakı divar rəsmləri
Стенные росписи дворца Шекинских ханов

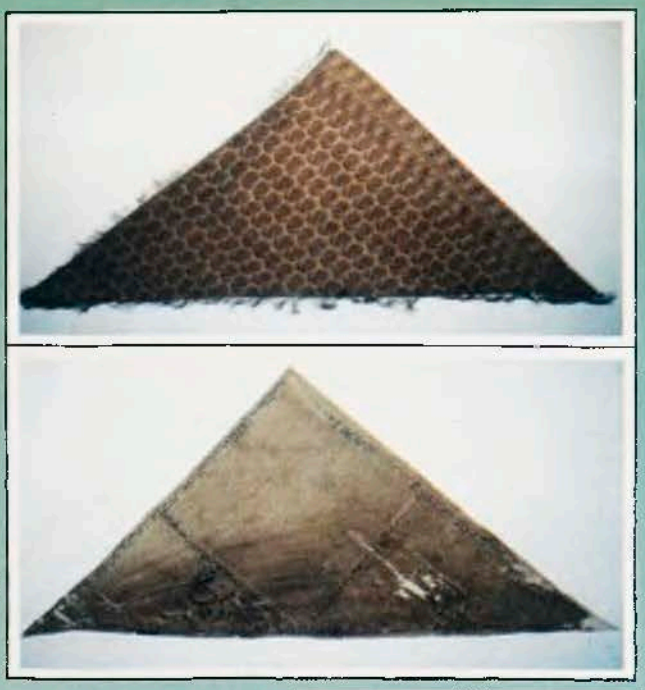

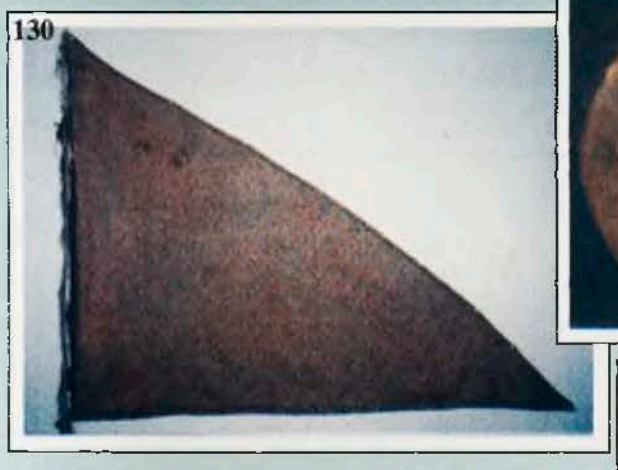
130. Şəki xanlarının bayraqları (Azərbaycan Tarixi Muzeyinin kolleksiyasından)
Знамена шекинских ханов (из коллекции Музея Истории Азербайджана)

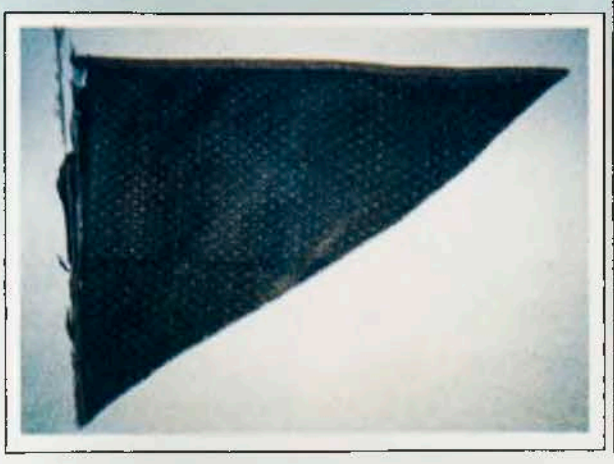
131. Şəki xanlarına məxsus Nuxada (Şəkidə) 1207(1792/1793)-ci h. ilində zərb edilmiş mis fulus və gümüş yarım abbası
Медный фулус и серебряный полаббасы, чеканенные в 1207(1792/1793) г. х. в Нухе (Шеки)

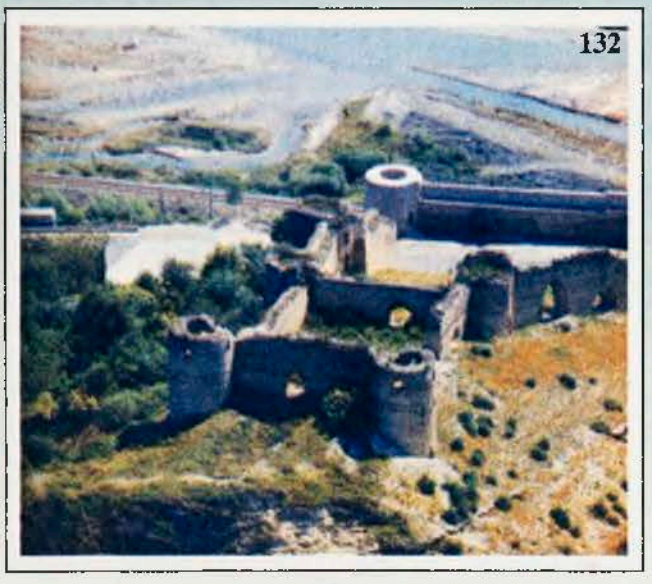
132. Qarabağ. Əskəran qalası (XVIII əsr)
Карабаг. Крепость Аскеран (XVIII в.)

133. Şuşa şəhəri qalasından görünüşlər (XVIII əsr)
Виды городской крепости Шуши (XVIII в.)

135. Qarabağ xanlığına aid 1119(1707/1708) -ci h. ildə Pənahabadda (Şuşada) zərb edilmiş gümüş abbası
Серебряный аббасы Карабахского ханства, чеканенный в 1119(1707/1708) г. х. в Панахабаде (Шуше)

134. Şuşa qalasının gümüş açarları (uz.16 sm). Qarabağlı İbrahim Xəlil xan tərəfindən 1805-ci ildə Rusiya təbəəliyini qəbul edərkən P.Sisianova təqdim edilmişdir (Azərbaycan Tarixi Muzeyinin kolleksiyasından)
Серебряные ключи (дл. 16 см) Шушинской крепости. Преподнесены Карабахским Ибрахим Халил ханом в 1805 г. П.Цицианову во время принятия русского подданства (из коллекции Музея Истории Азербайджана)

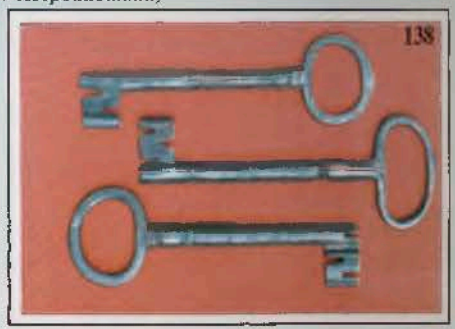
136. Pənahəli xanın qəbir daşı (Azərbaycan Tarixi Muzeyinin kolleksiyasından)
Надгробие Панахали хана (из коллекции Музея Истории Азербайджана)

137. Qarabağlı İbrahim Xəlil xanın (1796-1806) zərlə naxışlanmış dəmir şeşpəri (uz. 66,3 sm) (Azərbaycan Tarixi Muzeyinin kolleksiyasından)
Железный жезл карабахского Ибрахим Халил хана (1796-1806), украшенный золотой насечкой (дл. 66,3 см) (из коллекции Музея Истории Азербайджана)

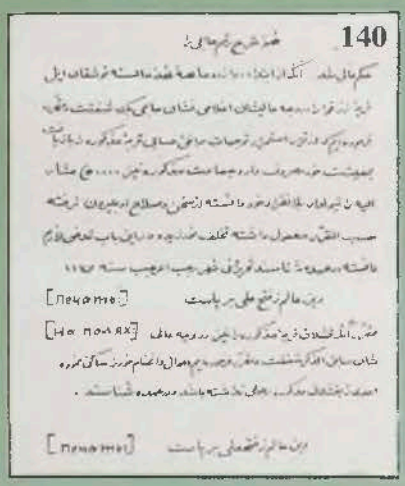

138. Quba qalasının dəmirdən düzəldilmiş üç açarı (uz.19,5 sm). Rus general-leytenantı Bulqakov bu açarları 1806-cı ildə Quba şəhərinin işğalından sonra əldə etmişdir (Azərbaycan Tarixi Muzeyinin kolleksiyasından)
Три железных ключа (дл. 19,5см) крепости Губа. Взяты русским генерал-лейтенантом Булгаковым в 1806 г. после захвата города Губа (из коллекции Музея Истории Азербайджана)

139. Quba xanlığına aid 1223 (1808/1809)-cü h. ildə Qubada zərb edilmiş gümüş abbası
Серебряный аббасы Губинских ханов, чеканенный в 1223 (1808/1809) г. х. в Губе

140. Qubalı Fətəli xanın 1172 (1758/1759)-cu h. ildə verdiyi fərman
Указ Фатали хана Губинского, данный в 1172 (1758/1759) г. х.

141.Qubalı Fətəli xanın qəbir daşı (Azərbaycan Tarixi Muzeyinin kolleksiyasından)
Надгробие Фатали хана Губинского (из коллекции Музея Истории Азербайджана)

142.Gəncə xanlarının bayraqları (Azərbaycan Tarixi Muzeyinin kolleksiyasından)
Знамёна Гянджинских ханов (из коллекции Музея Истории Азербайджана)

143. Gəncə qalasının dəmir açarı (uz. 23,5 sm). Rus generalı P.Sisianov bu açarı 1804-cü il Gəncənin işğalından sonra ələ keçirmişdir (Azərbaycan Tarixi Muzeyinin kolleksiyasından)
Железные ключи Гянджинской крепости (дл. 23,5 см). Были взяты в виде трофея русским генералом П.Цициановым после захвата Гянджи в 1804 г. (Из коллекции Музея Истории Азербайджана)

145. Cavad xanın buncuğu (uz.170 sm) (Azərbaycan Tarixi Muzeyinin kolleksiyasından)
Бунчуг Джавад хана (дл. 170 см) (из коллекции Музея Истории Азербайджана)

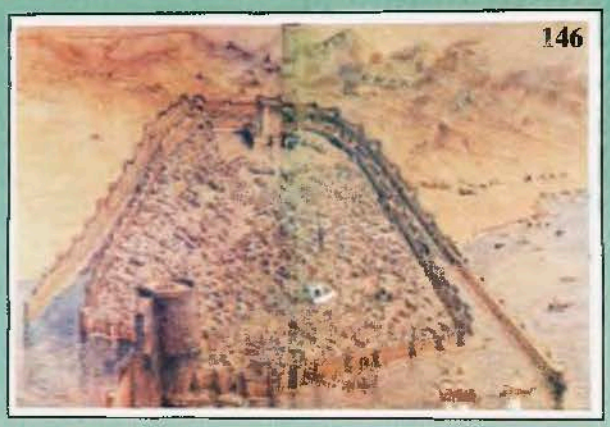

144. Gəncə xanlığına aid 1189(1775/1776)-cu h. ildə Gəncədə zərb edilmiş gümüş abbası və yarım abbası, mis fulus (Azərbaycan Tarixi Muzeyinin kolleksiyasından)
Серебряные аббасы и полаббасы, медный фулус Гянджинских ханов, чеканенные в Гяндже в 1189 (1775/1776) г. х. (из коллекции Музея Истории Азербайджана)

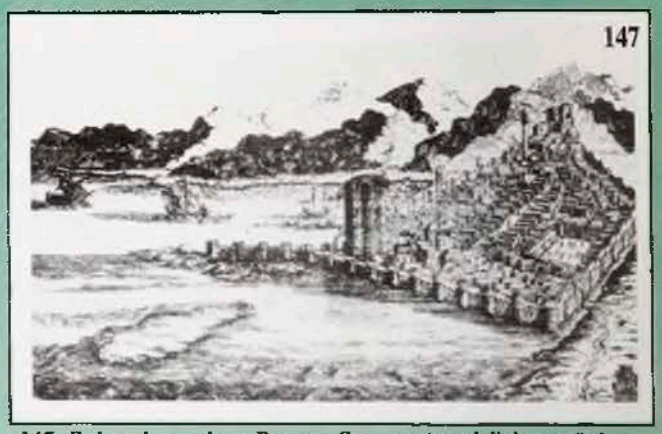

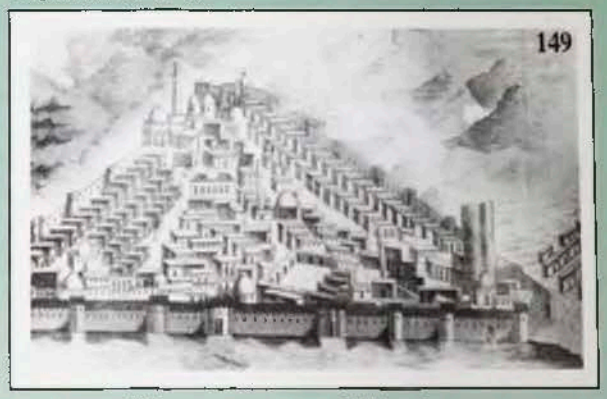
146.Bakı XVIII əsrdə. Qravyür
Баку в XVIII в.Гравюра

147. Bakı şəhər qalası. Rəssam Sergeyevin çəkdiyi qravyürdən. 1762-ci il
Город-крепость Баку. Рисунок с гравюры художника Сергеева. 1762 г.

148. Bakı, 1769-cu il. Rəssamı S.Qmelin
Баку, 1769 г. Рисунок С.Гмелина

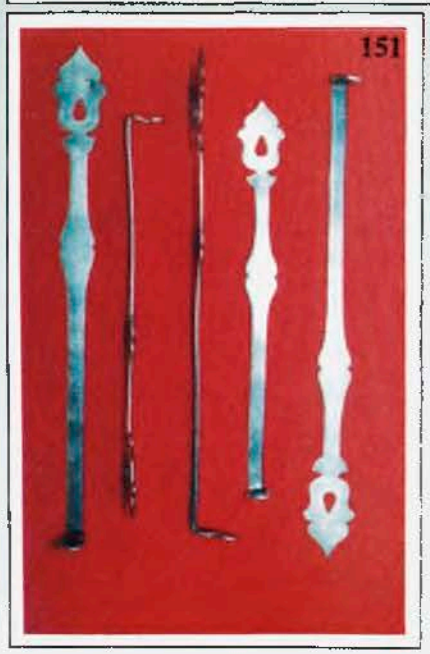

149. Bakı XVIII əsrdə. Rəssamı E.Kempfer
Баку в XVIII в. Рисунок Э.Кемпфера

150. Bakı xanının bayrağı (Azərbaycan Tarixi Muzeyinin kolleksiyasından)
Знамя Бакинского хана (из коллекции Музея Истории Азербайджана)

151. Bakı qalasının beş gümüş açarı. Rus qeneral-leytenantı Bulqakov bu açarları 1806-cı ildə Bakının işğalından sonra əldə etmişdir
Пять серебряных ключа бакинской крепости. Взяты в 1806 г. после захвата Баку русским генерал-лейтенантом Булгаковым

152. Bakı xanlığına aid Bakıda zərb edilmiş mis fuluslar
Серебряные фулусы Бакинских ханов, чеканенные в Баку

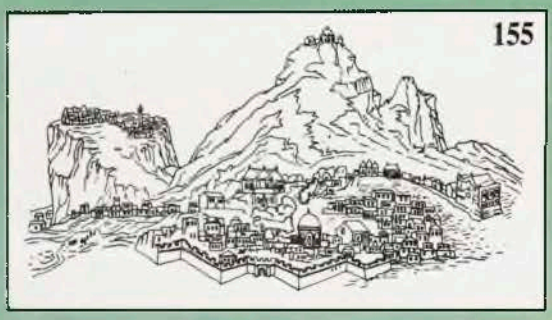

153. Bakılı Hüseynqulu xanın general V.Zubova bağışladığı gümüş kubok. O dövr Bakısının rəsmi həkk olunmuş kubokun üzərində fars dilində "Bu Bakı şəhərinin şəklidir" sözləri yazılmışdır
Серебряный кубок, подаренный Бакинским Гусейнгулу ханом генералу В.Зубову. На кубке имеется надпись на персидском языке: "Это изображение города Баку"

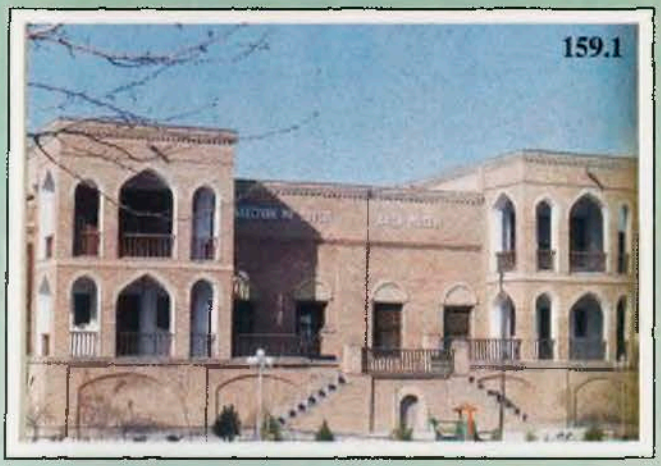

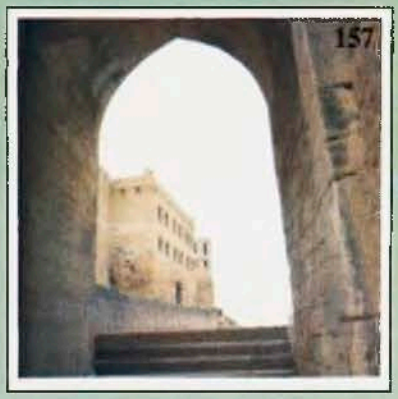
154.Şamaxı şəhəri XVII əsrdə. Şəkil Adam Olearinindir
Город Шамахы в XVII в. Рисунок Адама Олеария

155. Şamaxı. Gülüstan qalası. XVIII əsrin rəsmindən
Шамахы. Крепость Гюлистан. По рисунку XVIII

157. Dərbənd xan sarayı
Дербендский ханский дворец

156. Şirvan xanlığına aid 1189(1775/1776)-cı h. ildə Şamaxıda zərb edilmiş gümüş abbası
Серебряный аббасы Ширванского ханства, чеканенный в 1189(1775/1776) г.х. в Шамахы

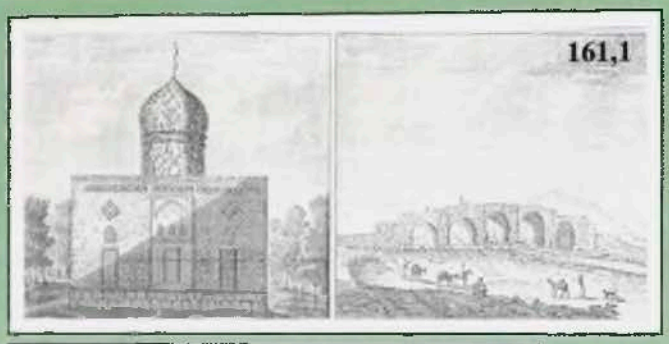
158. Dərbənd xanlığına aid Dərbənddə zərb edilmiş gümüş abbası
Серебряный аббасы Дербендского ханства, чеканенный в Дербенде

159.1. Naxçıvan şəhərində "Xan evi" (indi Xalça muzeyidir)
"Ханский дом" в городе Нахчыван (ныне Музей ковра)

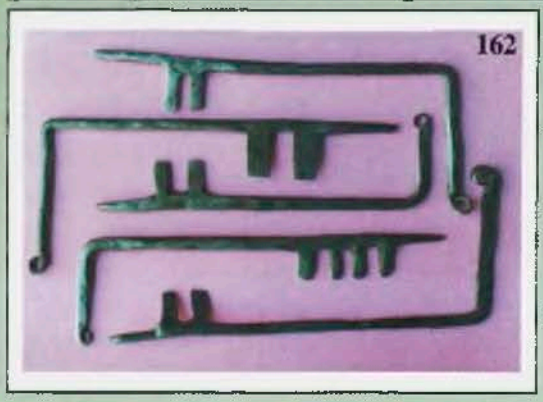
159.2. Naxçıvan şəhərində XVIII əsrə aid tarixi abidə
Исторический памятник XVIII в. в городе Нахчыван

160. Naxçıvan xanlığına aid 1190(1776/1777)-cı h. ildə zərb edilmiş gümüş abbası
Серебряный аббасы Нахчыванского ханства, чеканенный в 1190 (1776/1777) г. х.

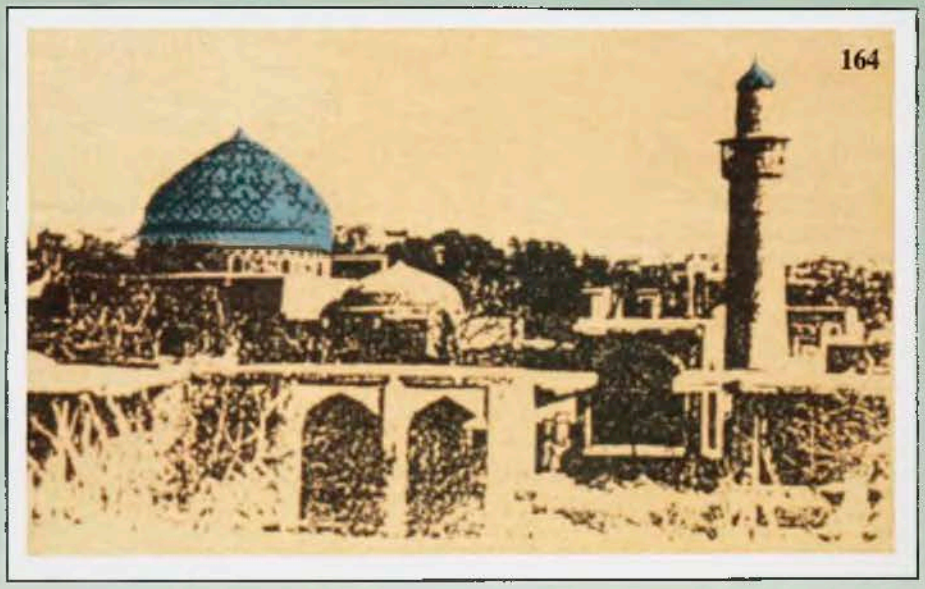

161,1. Ərdəbil XVIII əsrdə
Ардебил в XVIII в.

161,2. Təbriz xanlığına aid anonim gümüş abbası
Анонимный серебряный аббасы Тебризского ханства

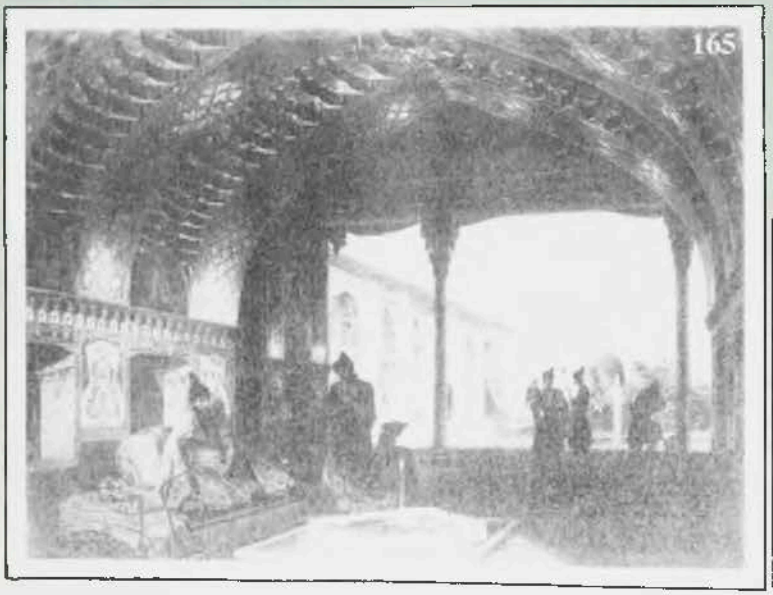
164. İrəvan şəhəri XVIII əsrdə
Город Иреван в XVIII в.

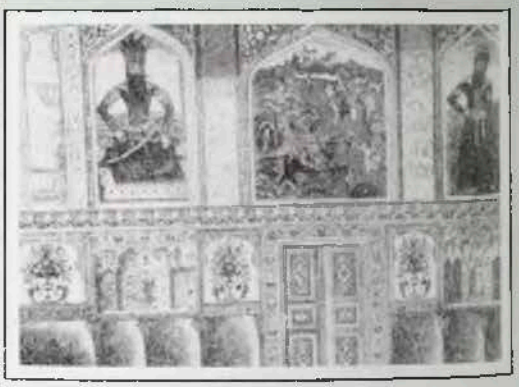

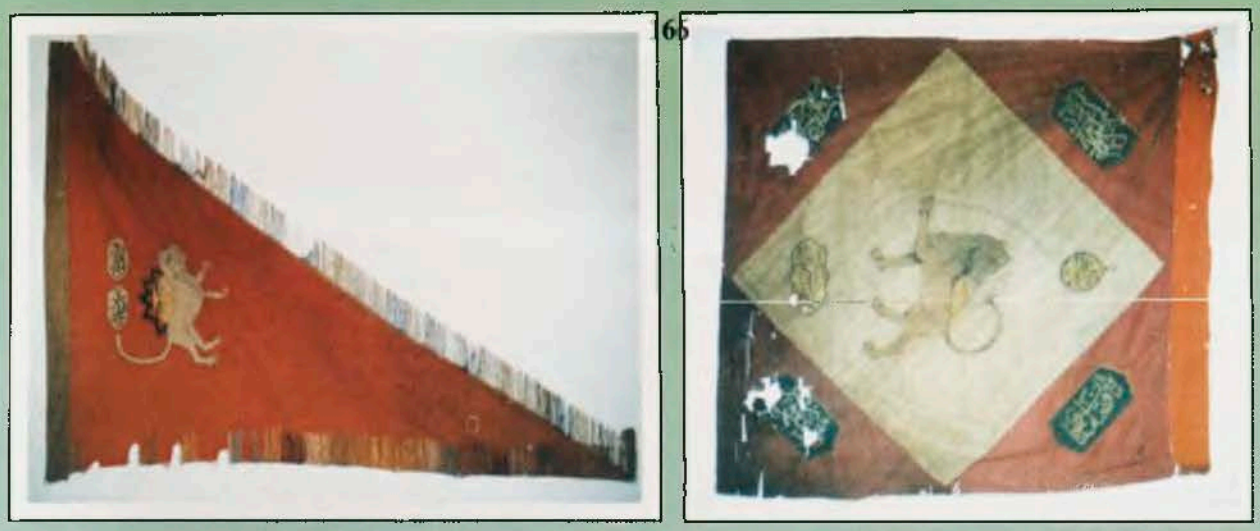
162. Ərdəbil qalasının dəmir açarları (uz. 21,5-24 sm). Rusiya-İran müharibəsi (1826-1828) dövründə rus qoşunları tərəfindən ələ keçirilmişdir (Azərbaycan Tarixi Muzeyinin kolleksiyasından)
Железные ключи Ардабилской крепости (дл. 21,5-24 см). Взяты русскими в период второй Русско-Иранской войны (1826-1828) (из коллекции Музея Истории Азербайджана)

163. Təbriz və Abbasabad qalalarının dəmir açarları. Rusiya-İran müharibəsi (1826-1828) dövründə rus qoşunları tərəfindən əldə edilmişdir (Azərbaycan Tarixi Muzeyinin kolleksiyasından)
Железные ключи крепостей Тебриз и Аббасабад . Взяты русскими в период Русско-Иранской войны (1826-1828) (из коллекции Музея Истории Азербайджана)

165. İrəvan xanının sarayı
Дворец Иреванского хана

166.İrəvan xanlarının bayraqları (Azərbaycan Tarixi Muzeyinin kolleksiyasından)
Знамёна Иреванских ханов (из коллекции Музея Истории Азербайджана)

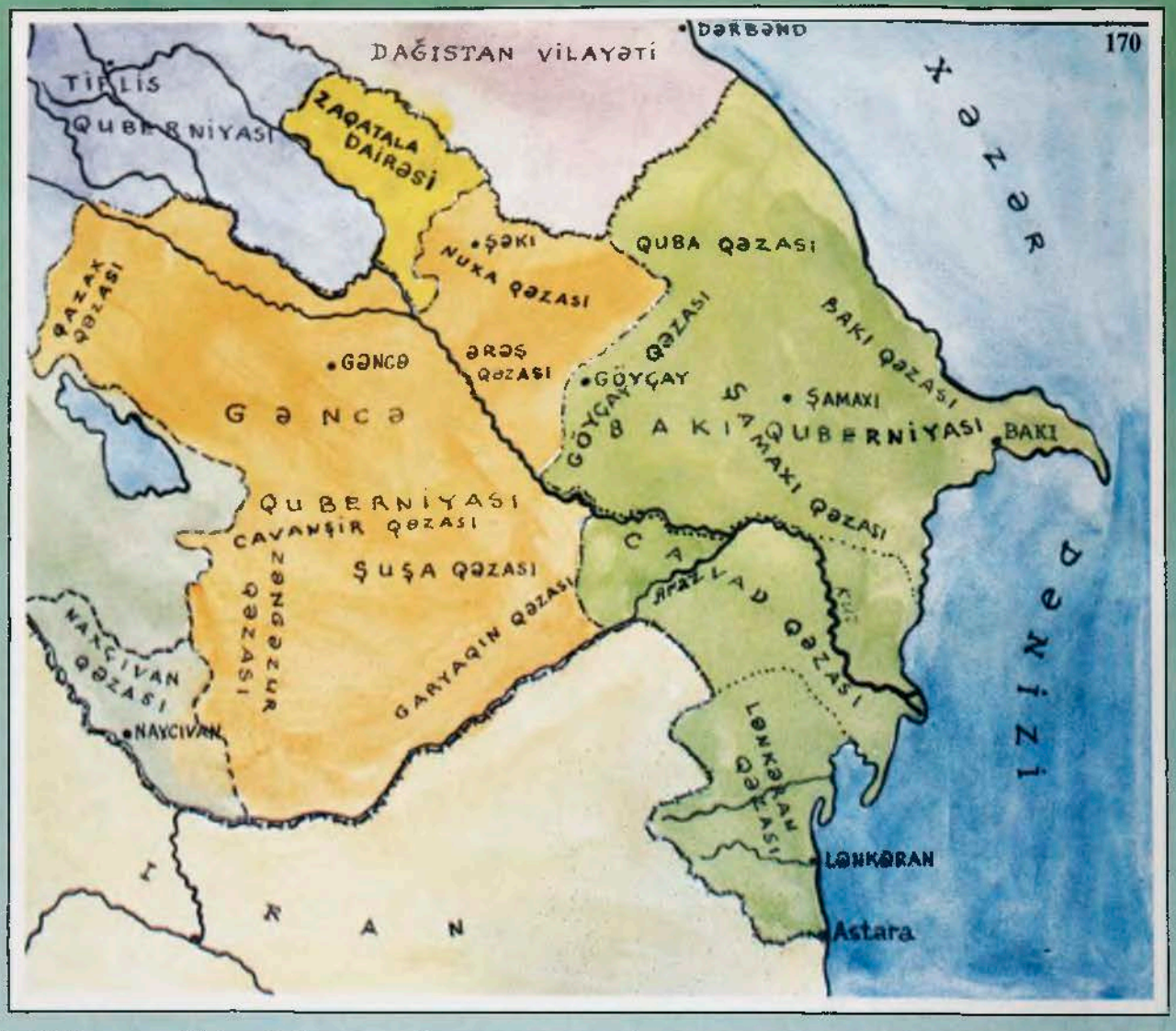
167.Ağa Məhəmməd şah Qacar (1796-1797)
Ага Мухаммад шах Гаджар (1796-1797)

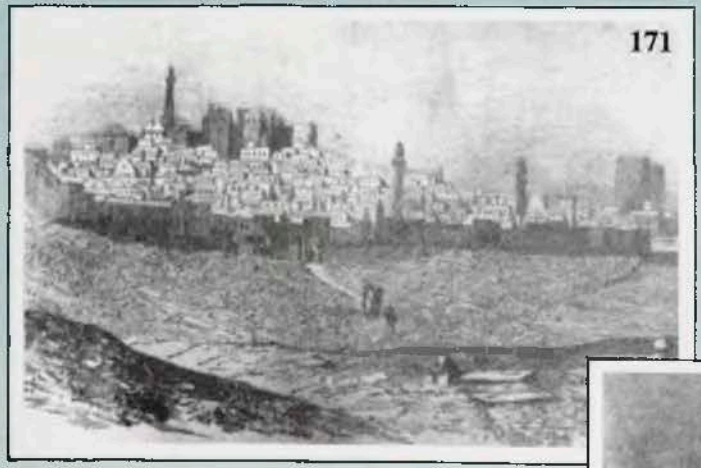
168.Fətəli şahın portreti. (1797-1834) (Azərbaycan Tarixi Muzeyinin kolleksiyasından)
Портрет Фатали шаха. (1797-1834) (из коллекции Музея Истории Азербайджана)

169. Fətəli şahın ə"yanları və xarici ölkə səfirləri (o cümlədən Azərbaycan xanları) ilə birlikdə şəkli. Rəssamı Abdulla xan (1812-13). Tehran. Negarestan Muzeyi
Изображение Фатали шаха вместе с вельможами и зарубежными послами (в том числе азербайджанскими ханами). Художник Абдулла хан (1812-13). Тегеран. Музей Негарестан

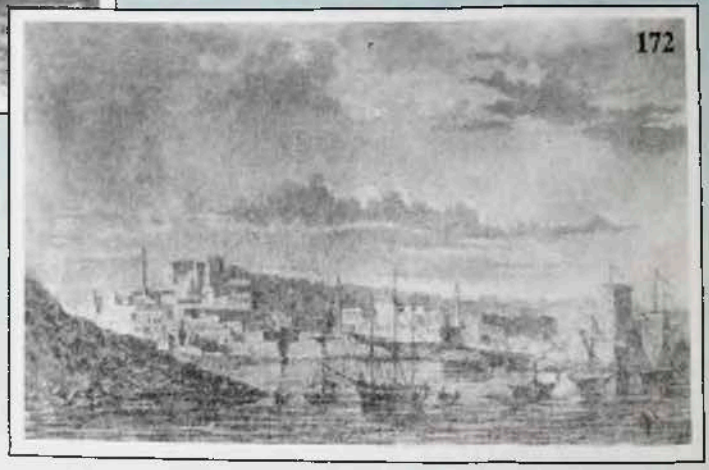

170.Şimali Azərbaycan Rusiya imperiyası tərkibində (1868-1917-ci illər inzibati bölgüsünə əsasən)
Северный Азербайджан в составе Российской империи (на основе административного деления 1868-1917 гг.)

171.Bakı 1830-40-cı illərdə. Rəssamı Mounet
Баку в 1830-40 гг. Художник Моунет

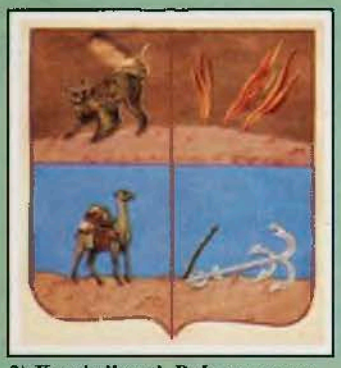

172.Bakı 1861-ci ildə. B.Dornun çəkdiyi qravürdən
Баку в 1861 г. Гравюра Б.Дорна

173.Cənubi Qafqaz quberniya və qəza şəhərlərinin gerbləri (Azərbaycan Tarixi Muzeyinin kolleksiyasından)
Гербы губернских и уездных городов Южного Кавказа (из коллекции Музея Истории Азербайджана)

1) Kaspi vilayəti. Şamaxı qəzasının gerbi (1840)
Каспийская область. Герб Шамахинского уезда (1840)

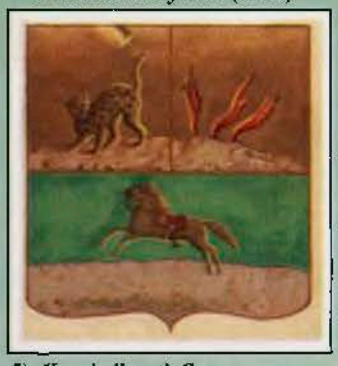
2) Kaspi vilayəti. Bakı qəzasının gerbi (1840)
Каспийская область. Герб Бакинского уезда (1840)

3) Kaspi vilayəti. Quba qəzasının gerbi (1840)
Каспийская область. Герб Губинского уезда (1840)

4) Kaspi vilayəti. Nuxa qəzasının gerbi (1840)
Каспийская область. Герб Нухинского уезда (1840)

5) Kaspi vilayəti. Şuşa qəzasının gerbi (1840)
Каспийская область. Герб Шушинского уезда (1840)

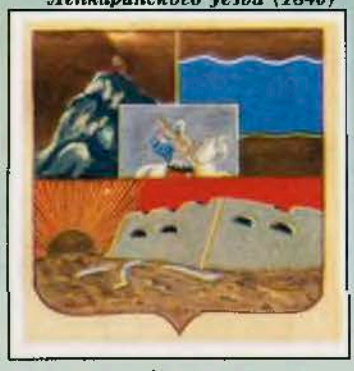
6) Kaspi vilayəti. Lənkəran qəzasının gerbi (1840)
Каспийская область. Герб Ленкаранского уезда (1840)

7) Gürcüstan-İmeretiya quberniyası. Yelisavetpol qəzasının gerbi (1840)
Грузино-Имеретинская губерния. Герб Елисаветпольского уезда (1840)

8) Gürcüstan-İmeretiya quberniyası. Naxçıvan qəzasının gerbi (1840)
Грузино-Имеретинская губерния. Герб Нахчыванского уезда (1840)

9) Gürcüstan-İmeretiya quberniyası. Zaqatala qəzasının gerbi (1840)
Грузино-Имеретинская губерния. Герб Закатальского уезда (1840)

10) Şamaxı quberniyası. Bakı qəzasının gerbi (1846)
Шамахинская губерния. Герб Бакинского уезда (1846)

11) Bakı quberniyasının gerbi (1859)
Герб Бакинской губернии (1859)

12) Yelisavetpol quberniyasının gerbi (1868)
Герб Елисаветпольской губернии (1868)

174. Rusiya imperiyasına məxsus dövlət kredit bileti
Государственный кредитный билет Российской империи

175. Bakı şəhər Dumasının binası
Здание Бакинской городской Думы

176. Bakı şəhər idarəsinin pulları (1918)
Денежные знаки Бакинской Городской Управы (1918)

177. Səttar xan, 1905-1911-ci illər İran inqilabının və Cənubi Azərbaycanda demokratik hərəkatın rəhbəri
Саттархан - предводитель Иранской революции и демократического движения в Южном Азербайджане в 1905-1911 гг.

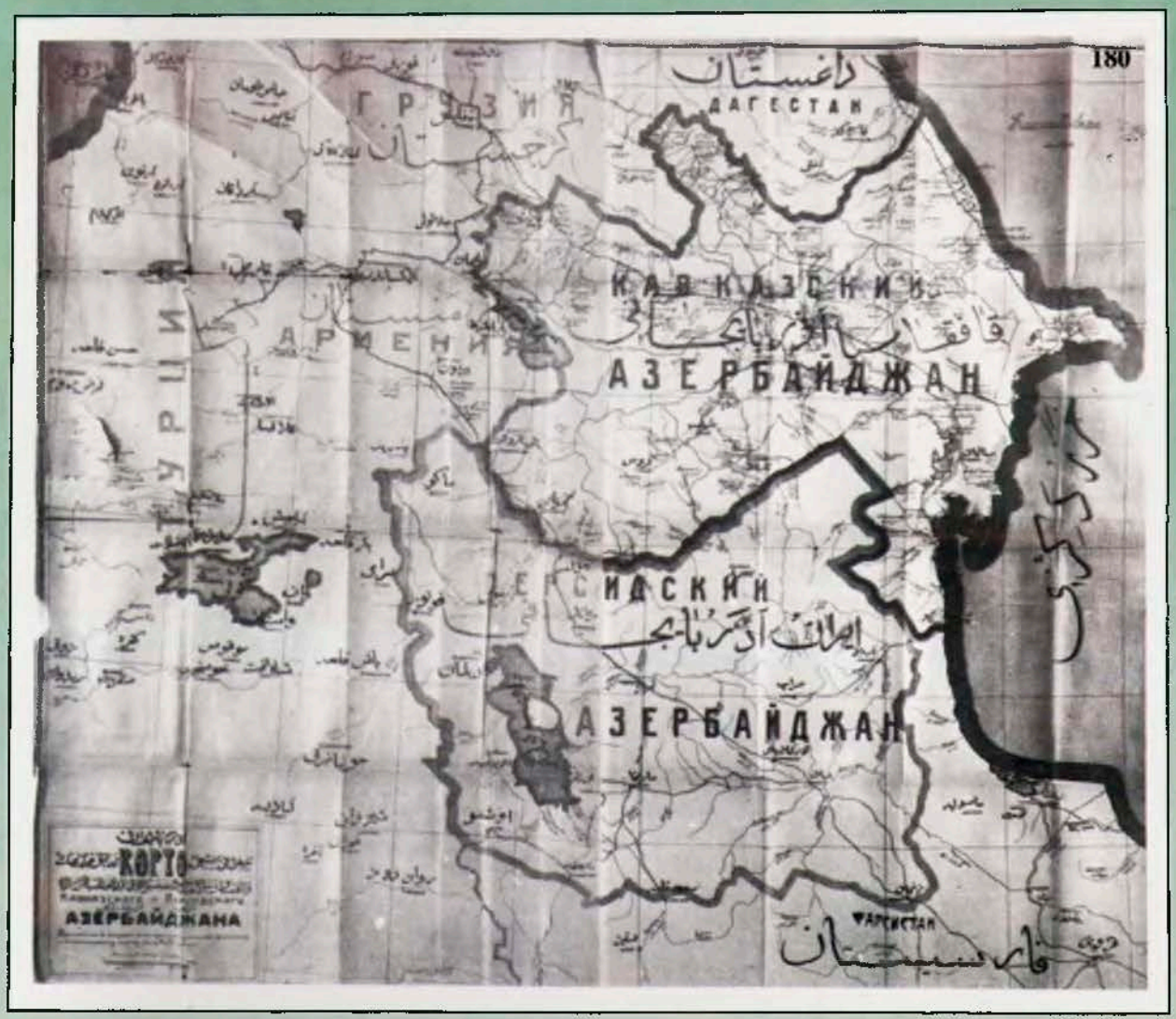

.178. Bakı Xalq Komissarları Sovetinin yaradılması haqqında bəyannamə (aprel 1918)
Декларация об образовании Бакинского Совета Народных Комиссаров (апрель 1918)

179. Bakı Xalq Komissarları Sovetinin pul nişanları
Денежные знаки Бакинского Совета Народных Комиссаров

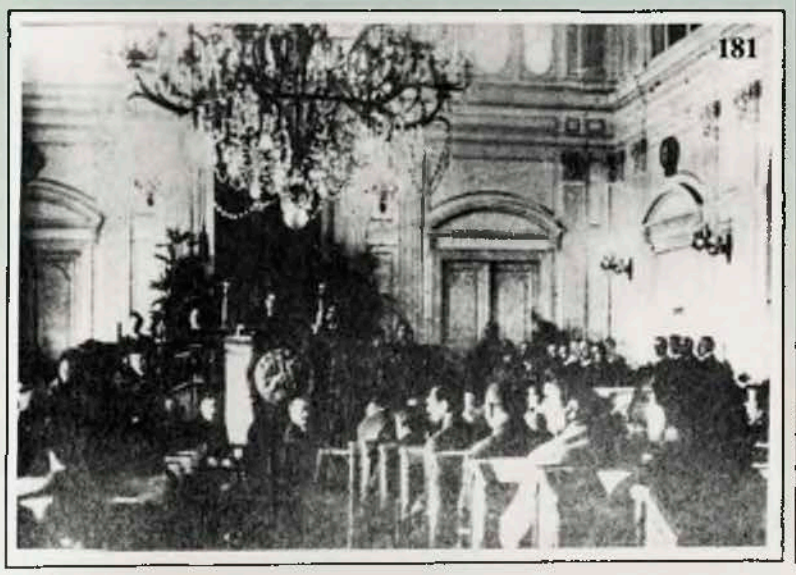

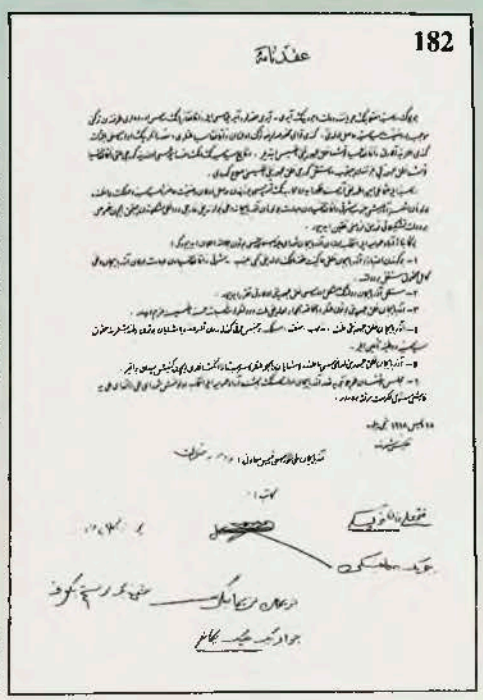

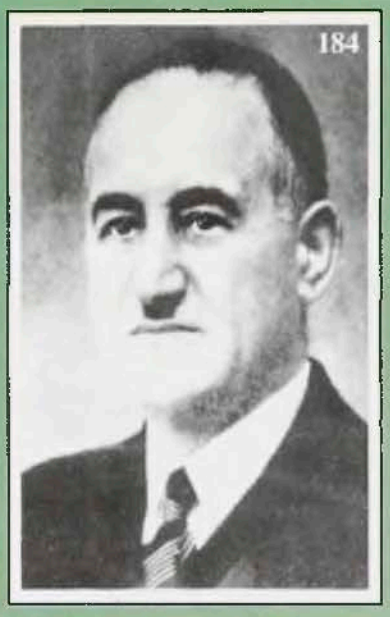
180. Azərbaycanın xəritəsi. 1920-ci il ünvan-təqvimi
Карта Азербайджана. Адрес-календарь 1920 г.

182. Azərbaycanın istiqlal bəyannaməsi
Акт о независимости Азербайджана

181. Tiflisdə Azərbaycan İstiqlal bəyannaməsinin e"lan edilməsi (28 may, 1918)
Провозглашение акта независимости Азербайджана в Тифлисе (28 мая 1918 г.)

183

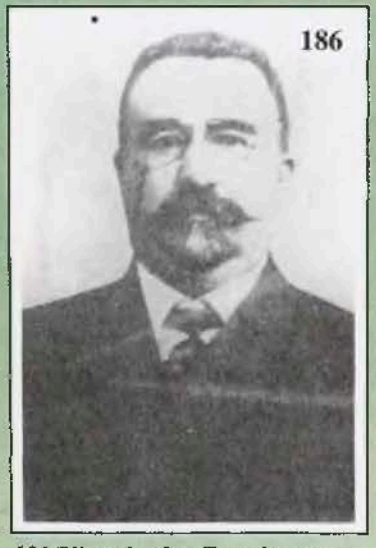
183. *Azərbaycan Cümhuriyyətinin dövlət bayrağı*
Государственный флаг Азербайджанской Республики

185

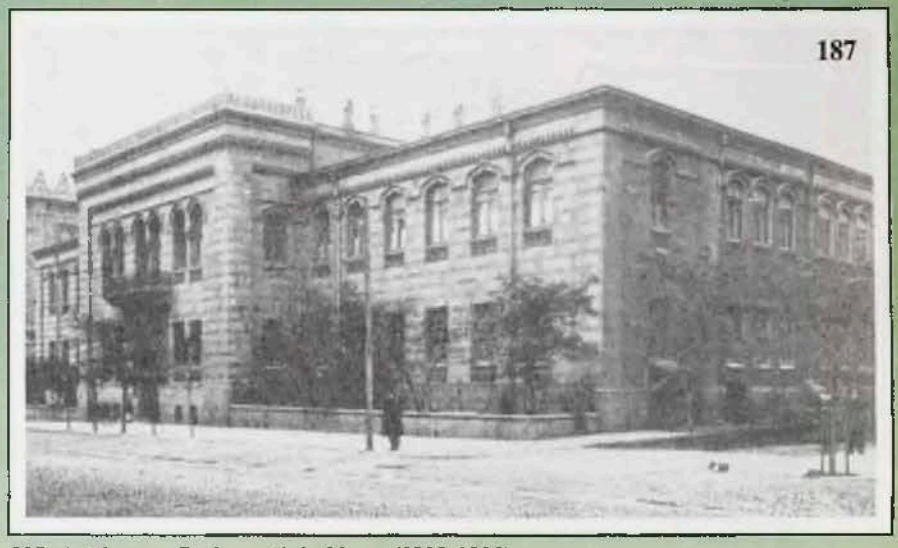
184. *Məmməd Əmin Rəsulzadə - Azərbaycan Milli Şurasının sədri*
Мамед Эмин Расулзаде - председатель Национального Совета Азербайджана

185. *Fətəli xan Xoyski - Azərbaycan Cumhuriyyəti Nazirlər Şurasının sədri*
Фатали хан Хойский - председатель Совета Министров Азербайджанской Республики

186

186. *Əlimərdan bəy Topçubaşov - parlamentin sədri*
Алимардан бек Топчибашев - председатель парламента

187

187. *Azərbaycan Parlamentinin binası (1918-1920)*
Здание Азербайджанского парламента (1918-1920)

188. *Həsən bəy Ağayev - parlament sədrinin müavini*
Гасан бек Агаев -заместитель председателя парламента

189. *Azərbaycan Parlamentinin açılışına həsr olunmuş medalyon*
Медальон в честь открытия Азербайджанского Парламента

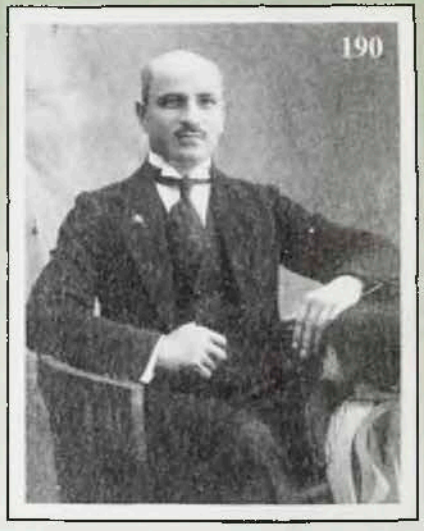
190. *Məmməd Yusif Cəfərov - parlament sədrinin müavini*
Мамед Юсиф Джафаров - заместитель председателя парламента

188

189

190

191. Parlament üzvləri
Члены Парламента

192. Parlamentin mühafizə dəstəsi
Охрана парламента

193. Nəsib bəy Yusifbəyli - nazirlər şurasının sədri
Насиб бек Усуббеков - председатель Совета Министров

194. Nazirlər kabinetinin iclası
Заседание кабинета министров

195. Səməd ağa Mehmandarov - hərbi nazir
Самед ага Мехмандаров - военный министр

197. Azərbaycan ordu hissələri Bakının Nikolayevski (indi İstiqlaliyyət) küçəsindən keçərkən. Mart, 1919-cu il
Отряды азербайджанской армии на улице Николаевской (ныне Истиглалийет) в городе Баку. Март, 1919 г.

196. Əliağa Şıxlinski - hərbi nazirin müavini
Алиага Шихлинский-заместитель военного министра

198. Azərbaycan Cümhuriyyətinin pul nişanları və poçt markaları (Azərbaycan Tarixi Muzeyinin kolleksiyasından)
Денежные знаки и почтовые марки Азербайджанской Республики (из коллекции Музея Истории Азербайджана)

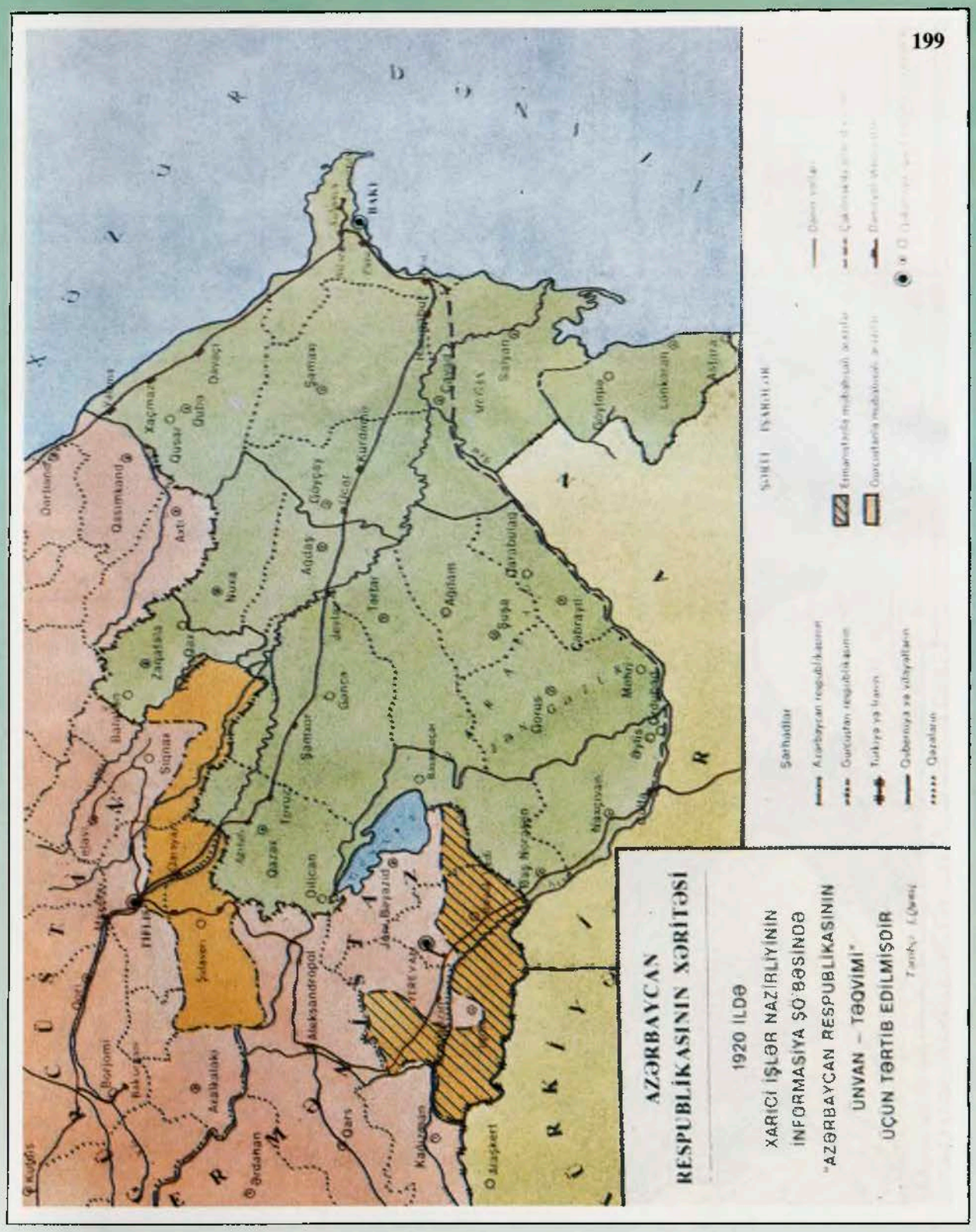

199. Azərbaycan Cumhuriyyətinin xəritəsi (1920)
Карта Азербайджанской Республики (1920)

200. Azərbaycan SSR-nin dövlət bayrağı
Государственный флаг Азербайджанской ССР

201. Azərbaycan İctimai Şura Cümhuriyyəti (İŞC) hökumətinin ilk tərkibi (1920)
Состав первого правительства Азербайджанской ССР (1920)

202. Azərbaycan İŞC "Fəxri proletar döş nişanı". 1920
Почетный пролетарский нагрудный знак Азербайджанской ССР. 1920

203 Azərbaycan İŞC "Qırmızı bayraq" ordeni. 1920
Орден "Красное Знамя" Азербайджанской ССР. 1920

204. Azərbaycan İŞC-in "Əmək ordeni". 1922-ci il
"Орден труда" Азербайджанской ССР. 1922 г.

205

205. Nəriman Nərimanov - Azərbaycan İŞC hökumətinin ilk sədri
Нариман Нариманов - первый председатель правительства Азербайджанской ССР

206. Şeyx Məhəmməd Xiyabani - Cənubi Azərbaycan Milli Azadlıq Hərəkatının rəhbəri (1920)
Шейх Мухаммад Хийабани- предводитель национально-освободительного движения в Южном Азербайджане (1920)

207. Azərbaycan İŞC ilk Mərkəzi İcraiyyə Komitəsinin birinci iclası (1921)
Первое заседание первого Центрального Исполнительного Комитета Азербайджанской ССР (1921)

206

207

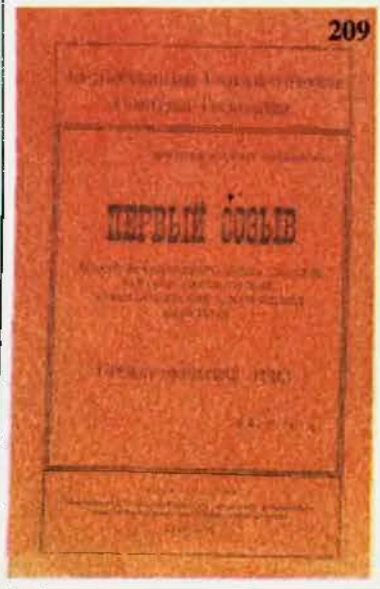
208

208.Azərbaycan İŞC-nin dövlət gerbi (1921- 1927)

Государственный герб Азербайджанской ССР (1921-1927)

209.Azərbaycan İŞC-in ilk konstitusiyası (1921) haqqında qərarın stenoqrammasının üz qabığı

Титульный лист стенограммы постановления о первой Конституции Азербайджанской ССР (1921)

209

210. Azərbaycan İŞC-nin pul nişanları (1920-1922)
Денежные знаки Азербайджанской ССР (1920-1922)

211. Azərbaycan Sosialist Şura Cümhuriyyətinin deputat nişanları
Депутатские значки Азербайджанской ССР

212. Naxçıvan Sosialist Şura Cumhuriyyətinin deputat nişanı
Депутатский значок Нахчыванской ССР

213. Azərbaycan İŞC-nin poçt markaları (1920-1922)
Почтовые марки Азербайджанской ССР (1920-1922)

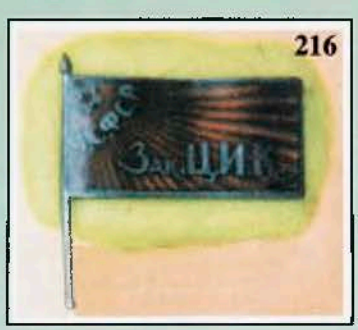
214. ZSFSR MİK-in bayrağı
Знамя ЦИК ЗСФСР

215. ZSFSR-in gerbi
Герб ЗСФСР

216. ZSFSR MİK-in deputat nişanı
Депутатский значок ЦИК ЗСФСР

218. Azərbaycan SSR MİK-in keçici bayrağı (Azərbaycan Tarixi Muzeyinin kolleksiyasından)
Переходящее знамя ЦИК Азербайджанской ССР (из коллекции Музея Истории Азербайджана)

217. ZSFSR-in pul nişanları
Денежные знаки ЗСФСР

219. "Azərbaycan Limanlarının Qrup Komitəsi"nin bayrağı (ZSFSR) (Azərbaycan Tarixi Muzeyinin kolleksiyasından)
Знамя "Групкома азербайджанских Портов" (ЗСФСР) (из коллекции Музея Истории Азербайджана)

220. Azərbaycan İctimai Şuralar Cümhuriyyətinin qerbi (1927-1930)
Герб Азербайджанской ССР (1927-1930)

221.Azərbaycan Sosialist Şura Cumhuriyyətiin qerbi (1931-1937)
Герб Азербайджанской ССР (1931-1937)

222. Azərbaycan SSR-in konstitutsiyaları (1929, 1937)
Конституции Азербайджанской ССР (1929, 1937)

223. SSRİ Dövlət Bankının 1937-1938-ci illərə aid pul nişanları
Денежные знаки1937-1938гг. Государственного Банка СССР

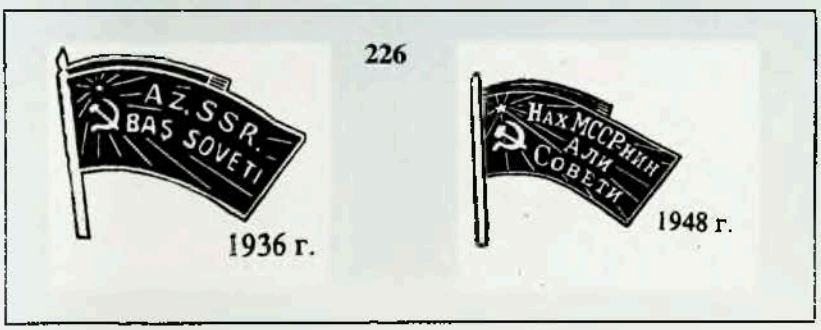

224. Azərbaycan SSR Dövlət Siyasi İdarəsinin və Mərkəzi İcraiyyə Komitəsinin döş nişanları
Нагрудные значки ГПУ и ЦИК Азербайджанской ССР

225. Azərbaycan SŞC-nin "Qırmızı əmək bayrağı" ordeni (1929)
Орден Трудового Красного Знамени Азербайджанской ССР (1929)

226. Azərbaycan SSR Baş Soveti və Naxçıvan MSSR Ali Sovetinin deputat nişanları
Депутатские значки Главного Совета Азербайджанской ССР и Верховного Совета Нахчыванской АССР

227. Azərbaycan SSR-in ikinci dünya müharibəsi dövrünə aid bayraqlarından (Azərbaycan Tarixi Muzeyinin kolleksiyasından)
Из знамен Азербайджанской ССР периода второй мировой войны (из коллекции Музея Истории Азербайджана)

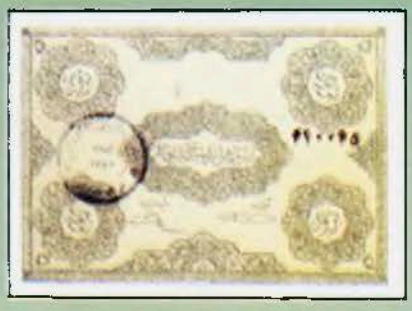

228. Seyid Cəfər Pişəvəri - Cənubi Azərbaycan Milli Hökumətinin sədri (1945-1946)
Сейид Джафар Пишавари - Председатель Национального Правительства Южного Азербайджана (1945-1946)

229. "Səttar xan" ordeni (Təbriz, 1946)
Орден "Саттар хан" (Тебриз, 1946)

230.Cənubi Azərbaycan Milli Hökumətinin pul nişanları
Денежные знаки Национального Правительства Южного Азербайджана

231. SSRİ-nin dövlət pul nişanları (1947, 1961)
Государственные денежные знаки СССР (1947, 1961)

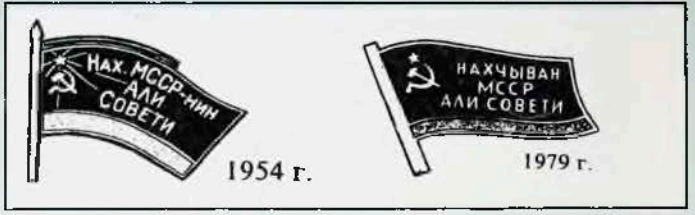
232. Azərbaycan SSR-in 40 illiyi şərəfinə xatirə medalı
Памятная медаль в честь 40-летия Азербайджанской ССР

233. Azərbaycan SSR və Naxçıvan MSSR Ali Sovetlərinin deputat nişanları
Депутатские значки Верховных Советов Азербайджанской ССР и Нахчыванской МССР

234. Azərbaycan SSR-nin gerbi. Dağıstan zərgər-həkkakları respublikanın 30-cu ildönümü münasibətilə sümük və mina ilə işləmişlər (1950)
Герб Азербайджанской ССР, исполненный ювелирами Дагестана, резчиками по кости и эмали, в честь 30-й годовщины республики (1950)

235

235. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Bayrağı
Государственное знамя Азербайджанской Республики

236. Azərbaycan Respublikasının Dövlət qerbi
Государственный герб Азербайджанской Республики

236

237

КОНСТИТУЦИОННЫЙ АКТ

О ГОСУДАРСТВЕННОЙ НЕЗАВИСИМОСТИ АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ MÜSTƏQİLLİYİ HAQQINDA

KONSTİTUSİYA AKTI

АЗЕРНЕШР · 1991

237. Azərbaycan Respublikasının müstəqilliyi haqqında konstitusiya aktının titul vərəqi (18 oktyabr 1991-ci il)
Конституционный акт о государственной независимости Азербайджанской Республики (титульный лист). 18 октября 1991 г.

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ

DÖVLƏT HİMNİ

Azərbaycan, Azərbaycan!
Ey qəhrəman övladın şanlı Vətəni!
Səndən ötrü can verməyə cümlə hazırız!
Səndən ötrü qan tökməyə cümlə qadiriz!
Üç rəngli bayrağınla məs`ud yaşa!

Minlərlə can qurban oldu!
Sinən hərbə meydan oldu!
Hüququndan keçən əsgər,
Hərə bir qəhrəman oldu!

Sən olasan gülüstan,
Sənə hər an can qurban!
Sənə min bir məhəbbət
Sinəmdə tutmuş məkan!

Namusunu hifz etməyə,
Bayrağını yüksəltməyə,
Cümlə gənclər müştaqdır!
Şanlı Vətən, Şanlı Vətən,
Azərbaycan, Azərbaycan!

238

238. Azərbaycan Respublikasının Dövlət himni
Государственный гимн Азербайджанской Республики

239. Azərbaycan Respublikasının pul nişanları
Денежные знаки Азербайджанской Республики

239

240. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyev andiçmə mərasimində (1993)
Президент Азербайджанской Республики Гейдар Алиев во время инаугурации (1993)

241. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İcra Aparatının binası
Здание Исполнительного Аппарата Президента Азербайджанской Республики

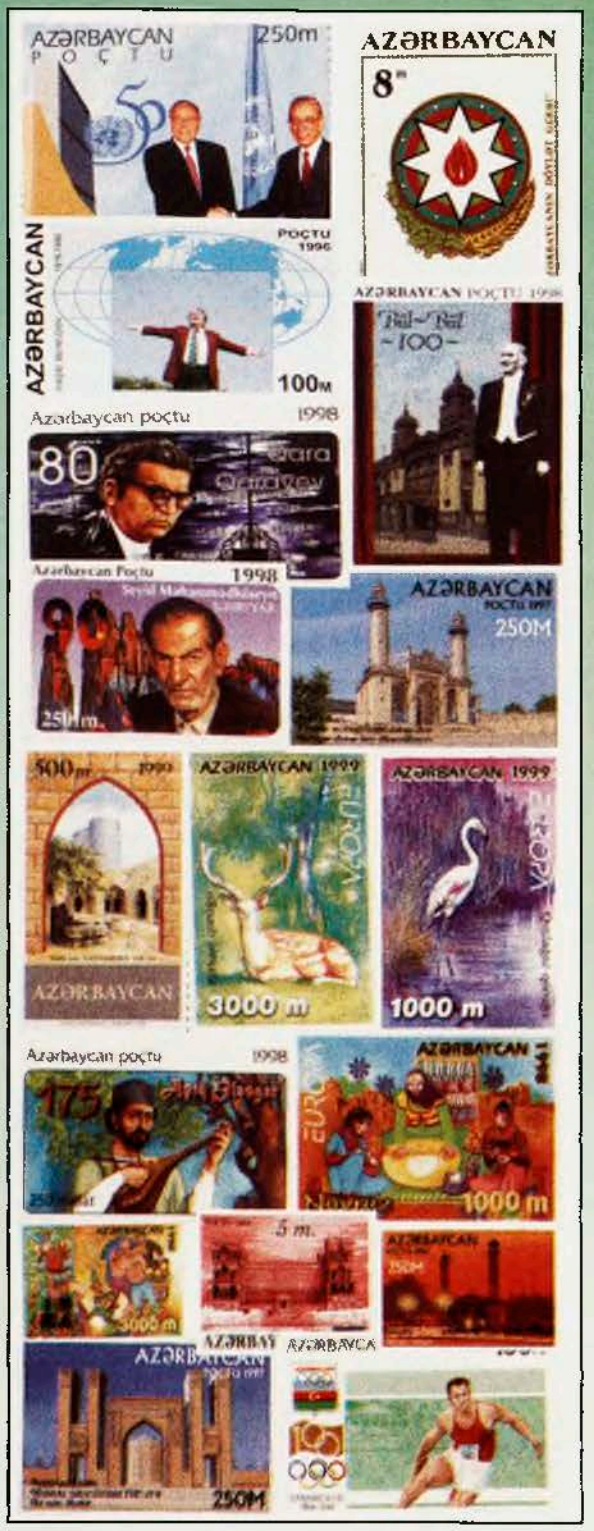
242. Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında müşavirə
Заседание при Президенте Азербайджанской Республики

243. Azərbaycan Respublikasının poçt markaları
Почтовые марки Азербайджанской Республики

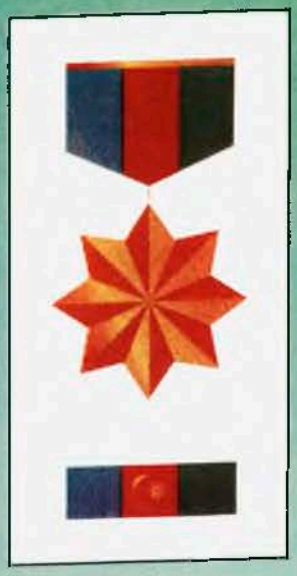

Azərbaycanın milli qəhrəmanının "QIZIL ULDUZ" medalı
Медаль "ЗОЛОТАЯ ЗВЕЗДА" национального героя Азербайджана

"ŞÖHRƏT" ordeni
Орден "СЛАВА"

"AZƏRBAYCAN BAYRAĞI" ordeni
Орден "АЗЕРБАЙДЖАНСКОЕ ЗНАМЯ"

"İSTİQLAL" ordeni
Орден "НЕЗАВИСИМОСТЬ"

"ŞAH İSMAYIL" ordeni
Орден "ШАХ ИСМАИЛ"

"TƏRƏQQİ" medalı
Медаль "ПРОГРЕСС"

"HƏRBİ XİDMƏTLƏRƏ GÖRƏ" medalı
Медаль "ЗА ВОЕИНЫЕ ЗАСЛУГИ"

"SƏRHƏDDƏ FƏRQLƏNMƏYƏ GÖRƏ" medalı
Медаль "ЗА ОТЛИЧИЕ НА ГРАНИЦЕ"

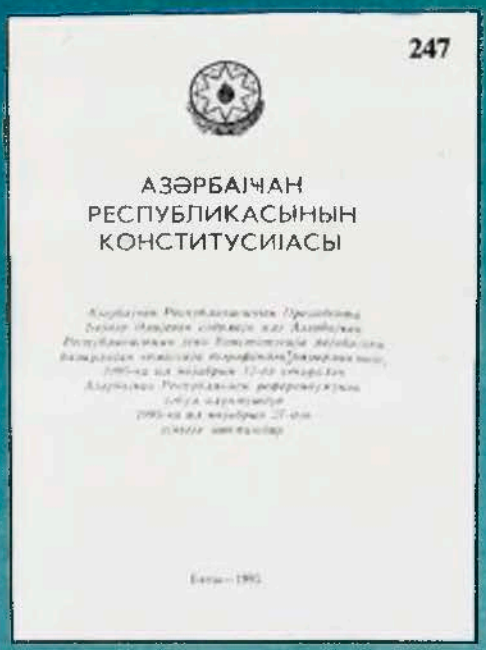

245. Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin (parlamentinin) binası
Здание Милли Меджлиса (парламента) Азербайджанской Республики

246. Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin iclası
Заседание Милли Меджлиса Азербайджанской Республики

247. Müstəqil Azərbaycan Respublikasının ilk konstitusiyası (12 noyabr, 1995)
Первая конституция независимой Азербайджанской Республики (12 ноября, 1995)

248. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası Məhkəməsinin gerbi
Герб Конституционного Суда Азербайджанской Республики

249. Azərbaycan Respublikası Konstitusiya Məhkəməsinin iclası
Заседание Конституционного Суда Азербайджанской Республики

250. Azərbaycan Respublikası Konstitusiya Məhkəməsinin binası
Здание Конституционного Суда Азербайджанской Республики

251. Azərbaycan Respublikasının gömrük xidməti
Таможенная служба Азербайджанской Республики

Dövlət Gömrük Komitəsi
Государственный Таможенный Комитет

Bakı Baş Gömrük İdarəsi
Главное Бакинское Таможенное Управление

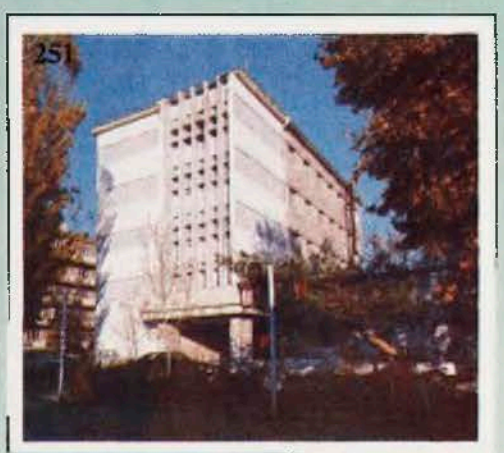

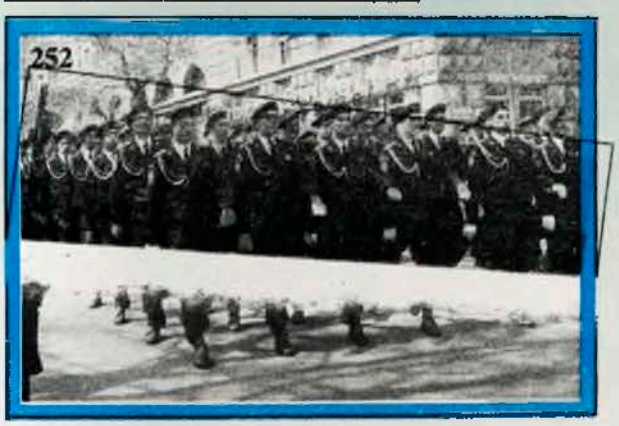

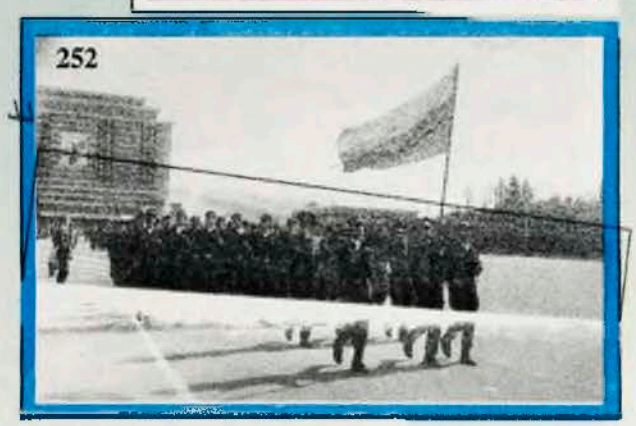
Naxçıvan Gömrük Komitəsi
Таможенный Комитет
Нахчывана

252. Azərbaycan Respublikası
Silahlı Qüvvələrinin
hərbi

Республики

253. Azərbaycan Respublikası beynəlxalq əlaqələr sistemində
Азербайджанская Республика в системе международных отношений

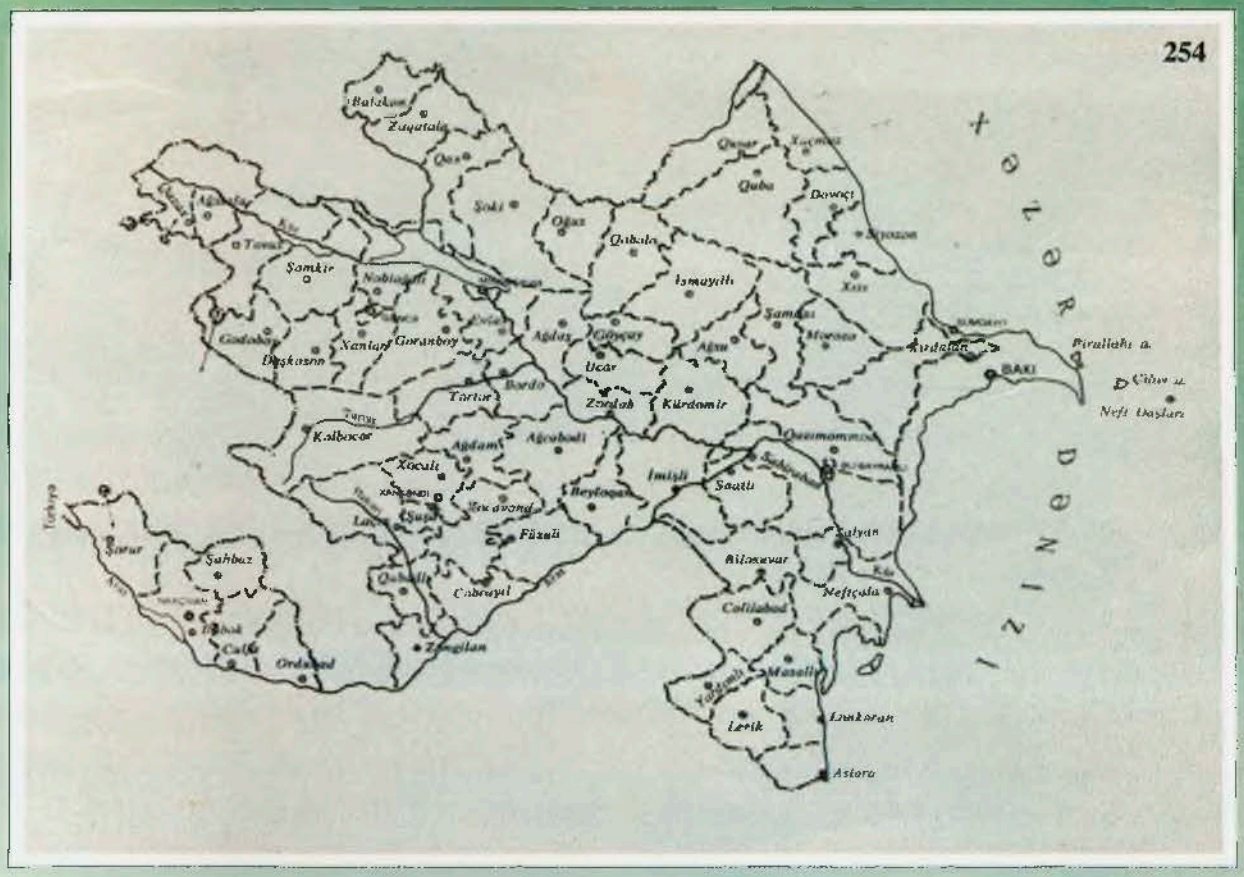

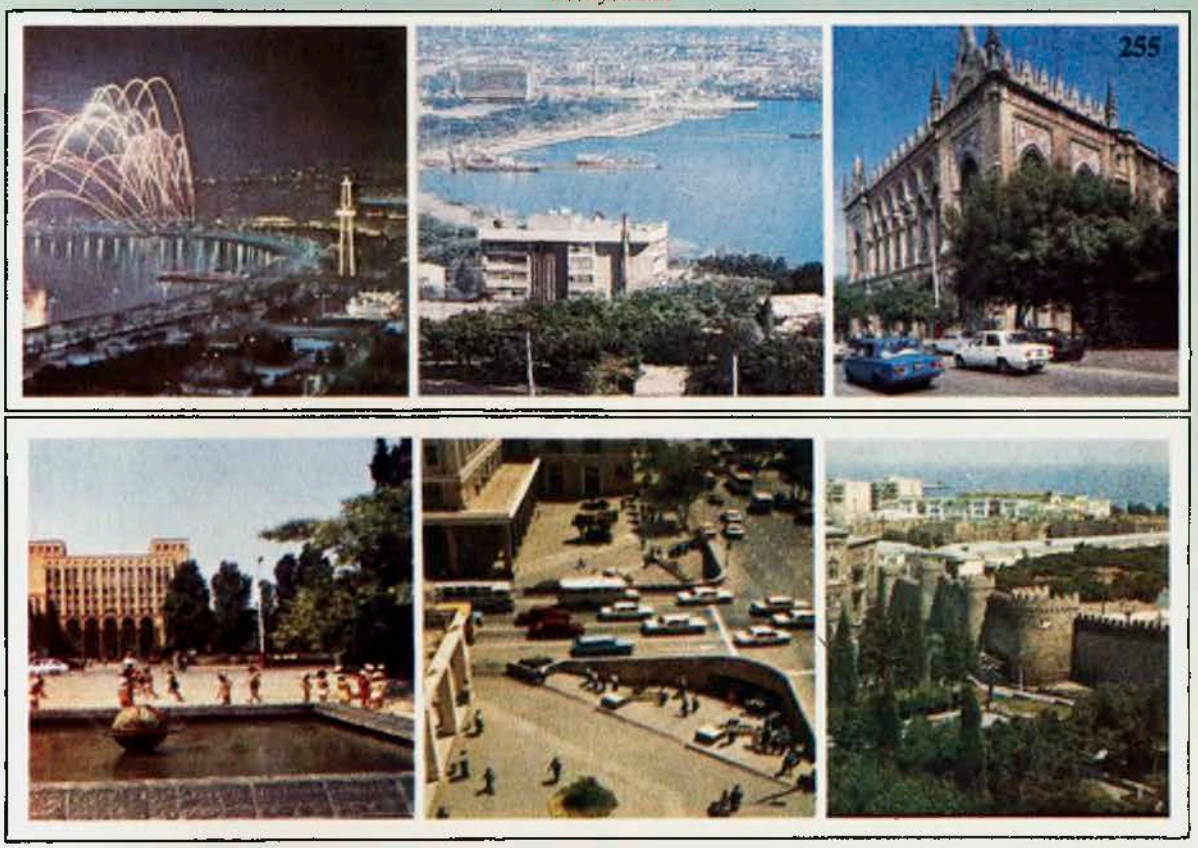

254. Azərbaycan Respublikasının xəritəsi
Карта Азербайджанской Республики

255. Bakı - Müstəqil Azərbaycan Respublikasının paytaxtıdır
Баку - столица независимой Азербайджанской Республики

Азербайджан-один из древнейших очагов мировой цивилизации. Исторические его границы охватывают восточную часть Южного Кавказа и северо-запад Ирана. Археологические раскопки, проводимые на территории Азербайджана позволяют науке утверждать, что человек обитал здесь более чем полтора миллиона лет назад. Изучение Гуручайской археологической культуры, являвшейся, несомненно, самой древней на территории бывшего Советского Союза и аналогичной Олдувайской в Африке, подтверждает, что территория Азербайджана входила в зону прародины человечества. В Азыхской пещере, расположенной на левом берегу р. Гуручай, в средне-ашельском слое обнаружен фрагмент нижней челюсти древнего человека-азыхантропа, обитавшего здесь 350-400 тысяч лет тому назад. Остатки крупных кострищ, обнаруженных в этой пещере доказывают, что древние жители Азербайджана стали пользоваться огнём еще раньше, 600-700 тысяч лет назад. Комплекс наскальных изображений, созданных 12 тысяч лет назад обитателями Гобустана (в 60 км от Баку), является выдающимся памятником мезолитической и последующих эпох, своеобразной картинной галереей. Ареал Кура-Аракской раннебронзовой культуры, охватывающий период от середины IV-до последней четверти III тыс. до н.э. выходит за пределы междуречья Кура-Аракс и охватывает территорию от Кавказских гор до Восточной Анатолии. На последнем этапе этого периода произошли значительные перемены в социально-экономической жизни древних насельников Азербайджана: власть и имущество сосредоточились в руках племенных вождей. В конце последующей четверти III тыс. до н.э., с распадом Кура-Аракской культуры, начинается новый этап в истории носителей этой культуры, в том числе и древних азербайджанцев. Археологические материалы периода показывают, что наряду с развитием земледелия и скотоводства, учащаются военные столкновения, а в Южном Кавказе повсеместно увеличивается количество поселений и крепостей.

Именно с этого периода, а точнее с XXIII века до н.э., часть территории исторического Азербайджана (приурмийский бассейн) с ее насельниками (луллубеями, кутиями, хурритами и другими племенами) попадает в орбиту Шумеро-Аккадских клинописных источников. К этому же периоду относится образование племенных союзов и их попытки к политическому объединению. В Шумеро-Аккадских клинописях отражены и столкновения племен Месопотамии (Двуречья) и древнего Азербайджана, а также их экономические связи. Становится известно, что в ответ на агрессивную политику аккадских правителей, кутии, обитавшие на западе и юго-западе озера Урмия, во главе со своим царем Эридавазиром (прибл. 2225-2205 гг. до н.э.), разгромили войска Аккадского царя Нарам-Суена (2236-2200 гг. до н.э.), продвинулись до их религиозного центра, города Ниппур и установили там стелу с аккадской надписью, в которой Эридавазир именуется царем "могучего Кутиума и четырех стран света". Согласно исследованиям, за сто лет правления кутиев в Месопотамии сменилось 20 правителей, которые, не изменяя существовавшую до них систему управления, часто поручали правление страной местной знати. Но клинописным текстам, обнаруженным в городе Умма, в годы правления девятнадцатого кутийского царя Сиумула, позиции древних насельников Азербайджана в Месопотамии были еще довольно устойчивыми. Из текстов же, приписываемых правителю города Урук Утехенгалу, становится известно, что при последнем кутийском царе Тирикане, правившем всего 40 дней, кутии, называемые "дракопами гор", были им разбиты и изгнаны.

После возвращения кутиев на прежние места обитания, т.е. в приурмийскую зону, эта территория, хотя и сохранила название "земли кутиев", именовалась так чисто традиционно, как географический термин; ибо этноним кутии в это время уже начинает сходить с исторической арены, обозначая различные народности, жившие к северу и востоку от Месопотамии.

В аккадских источниках конца III тыс. до н.э. упоминается страна Луллубеев (Луллубум) на юге и юго-востоке озера Урмия. В текстах Аккадского царя Нарам-Суена он хвастается победой над "Сидур[ри], собравшим вокруг себя горцев Луллубума".

Ранние памятники правителей Луллубума относятся к XXIII в. до н.э. Особенно ценен среди них рельеф с надписью на древне-аккадском языке, высеченной на скале Сарипул, вблизи города Зохаб и принадлежащий Луллубейскому царю Анубанини. Надпись гласит: "Анубанини, могучий царь, владыка Луллубума, установил свое изображение и изображение богини Иштар на горе Батыр". На барельефе с надписью изображен сам царь, топчущий пленников перед богиней Иштар. Исходя из текстов Анубанини, можно предположить, что подвластная ему территория простиралась от озера Урмия до Персидского залива.

Имевшие, по всей видимости, тесные связи с Месопотамией еще с древнейших времен, луллу-

бен играли значительную роль в истории Азербайджана и смежных областей вплоть до начала I тыс. до н.э. Предполагается также, что в начале II тыс. до н.э. ассирийским троном овладела луллубейская династия. Хеттские источники также подтверждают продвижение луллубсев к западу.

Древнейшие насельники Азербайджана хурриты упоминаются в источниках с конца III тыс. до н.э. Жили они на обширной территории Передней Азии, начиная от севера Месопотамии и Сирии до Урмийского прибрежья. В начале второй трети II тыс. до н.э. на территории Северной Месопотамии они создали крупное государство Митанни (по хеттским источникам; по ассирийским-Ханигалбат). По мнению исследователей, название Митанни нашло свое отражение в наименовании Матиена, одной из приурмийских провинций.

Клинописи конца II-начала I тыс. до н.э. дают сведения о племенах турукки, никимхи, уруатри и других, живших на территории Южного Азербайджана. В источниках второй половины II тыс. до н.э. говорится о полном подчинении стран Турукки и Никимхи ассирийским царем, о "покорении правителей всех гор и возвышенностей на просторных территориях кутиев".

Хотя в ассирийских источниках в основном упоминаются приурмийские племена, тем не менее, большой археологический материал подтверждает наличие высокоразвитых обществ и на исторической территории Северного Азербайджана. Согласно этим источникам, начиная с конца II тыс. до н.э. территориальный раздел-один из первых признаков государственности, заменяет здесь прежний родоплеменной принцип. Изучение археологического материала, обнаруженного в Нахчыване, Нагорном Гарабахе, Мингечевире, Талыше, Хурвине, Марлике, Хасанлу свидетельствует об аналогичном уровне развития и на этих территориях. Интересно также, что в ассирийских источниках некоторые правители Урмии именуются "саррани", т.е. "царями". В источниках встречается также титул "янзу", означающий на языке кашшу (касси) "царь". По клинописным текстам I тыс. до н.э. становится известным факт объединения некоторых "царств" в целях совместной борьбы против ассирийских и других агрессоров.

Южное побережье озера Урмия еще в конце X века до н.э. в ассирийских источниках именовалось страной Замуа. Уже в начале IX в. до н.э. здесь образовалось государство, охватывающее почти всю территорию Замуа. В 880 г. до н.э. население Замуа во главе с правителем Амека вело борьбу против ассирийцев. Источники называют его "царем", дают сведения о стольном городе Замри, о величественных городах-крепостях, о высоком развитии художественного мастерства. Среди приурмийских стран, боровшихся против Ассирии, источники упоминают Аллабрию, Караллу, Киррури, Гилзан, Гизилбунду, Андиу и ряд других. Особо отличался Гилзан, расположенный на западе приурмийской территории и отмеченный в ассирийских источниках как важное политическое образование, управляемое уже не племенными вождями, а наследственными суверенными "царями". Интересно то, что гилзанцы, сохраняя свою независимость, лишь иногда вынуждены были платить дань Ассирии, таким образом спасая страну от агрессии.

Расположенная на востоке от озера Урмия, в бассейне реки Гызылузен, страна Гизилбунда во главе с правителем Пиришати, которого ассирийские источники называли "царем", также вела борьбу против внешней агрессии. Однако, в результате отсутствия внутригосударственного единства, их "укрепленный город" Ураш был захвачен. Ассирийская клинопись, сообщавшая об этой победе, гласит:"... [Ассирийские войска] обагрили улицы города [Ураш] кровью его воинов... 6000 из них убили, 1200 воинов во главе с царем Пиришати взяли живыми; увели пленных, разгромили их имущество, угнали скот, лошадей, взяли бесчисленное количество изделий из серебра, чистого золота, бронзы, уничтожили, разрушили, сожгли...".

Территория Зикерту в VIII в. до н.э. находилась между современными Марагой и Ардабилем и отождествляется в источниках того времени с Сагартией. Это государственное образование, территория которого почти совпадала с территорией будущей Атропатены и длительное время играло важную роль в истории областей всего Южного Азербайджана, также упоминается в ассирийских источниках.

Наряду с клинописными источниками, об очень раннем формировании государственных образований в Приурмийских областях, свидетельствуют также и археологические исследования. Именно эти государственные образования заложили основу первого крупного политического объединения-Маннейского царства. Источники начала I тыс. до н.э. дают возможность проследить преемственность между понятиями Луллуме, Замуа и Маина, а ассирийский царь Саргон II упоминает область Замуа, на территории которой возникло Маннейское царство, как "страна Луллуме, называемая Замуа."

Серьёзным поводом к политическому объеди-

нению Манны-первого крупного государственного образования на территории Южного Азербайджана, о котором впервые упоминается в клинописи Салманасара III в 843 г. до н.э., послужила опасность со стороны Ассирии и Урарту.

Источники свидетельствуют о том, что Маннейское государство формально управлялось наследственными правителями, власть которых ограничивалась отчасти советом старейшин. По мнению исследователей, правители все больше стремились к безраздельному правлению страной. Территория государства разделялась на провинции, в которых правили наместники, назначаемые царем. Несмотря на сепаратизм наместников, усиление царской власти при поддержке знати и развитие экономики в скором времени превратили Манну в одно из самых могущественных на Ближнем Востоке государств. Усиление и расширение страны, повидимому, продолжалось до конца 20-х годов VIII века до н.э. Включая окраинные земли полунезависимых правителей (Уишдиш, Месси, Андиа и др.), государство Манна охватывало всю южную часть бассейна озера Урмия, восточный берег озера до реки Аракс, большую часть бассейна реки Гызылузен и территории южнее её. Согласно источникам, территория Манны почти совпадала с территориями будущей Мидии и Атропатены, т.е. с территорией Южного Азербайджана. Тесные культурные связи, прослеживаемые по материалам раскопок в Нахчыване и Манне, свидетельствуют не только о том, что временами северные границы Манны простирались севернее р.Аракс, но и о ее могуществе.

Начиная с правления Салманасара III в клинописных текстах последовательно упоминаются и столица Манны Зирта (Изирту) и имена ее правителей. Наибольшего расцвета Манна достигла при предшественниках царя Иранзу (740-719-гг. до н.э.) и в начале его правления. В этот же период были основаны города-крепости, с великолепными дворцами и жилыми постройками. Однако, расцвет Манны длился недолго. Агрессивность ассирийцев превратила маннейцев в вассалов. Государство распалось. Зикерту, Уишдиш, Месси, Андиа и другие области отошли от Манны.

К концу VIII в до н.э. на исторической арене региона появляются киммерийцы - кочевники, вторгшиеся на Кавказ с севера. В связи с Манной, они упоминаются, начиная с последней четверти VIII и в первые десятилетия VII века до н.э. Чуть позднее, в 70-х годах VII века до н.э., источники упоминают на территории Манны названия племен ишгузай, ашгузай, обычно именуемых скифами. В них же сообщается об их совместной с маннейцами борьбе против ассирийцев.

Образование "Скифского царства" в Азербайджане также относится к этому периоду. Это царство, расположенное между средним течением р.Куры и приурмийской территорией Манны, просуществовало приблизительно 80 лет. В период власти мидян (30-20-е годы VII в. до н.э.) царство превратилось в большую империю,положив начало скифской гегемонии в Передней Азии.

В конце VII - начале VI в. до н.э., одержав победу над Ассирией, государство Мада подчинила себе царства Маниа (последнее упоминание о ней относится к 593 г. до н.э.), Урарту, Скифов. Однако, сохраняя еще некоторое время систему самоуправления, эти государства выступали в роли "младших" союзников Мады. Завоевание этого государства на несколько веков приостановило существование местной государственности на территории Азербайджана.

В связи с падением Мидийского государства в конце VI в. до н.э. территория исторического Азербайджана была включена в состав новообразовавшегося Ахеменидского (Ахаманиши) государства. В 30-х годах IV в. до н.э. греко-македонские войска во главе с Александром Македонским разгромили это государство. Начался новый этап истории азербайджанской государственности. В конце 20-х годов IV века образовалось новое независимое государство, первоначально официально называемое Мада (Мидия), а чуть позднее Атропатеной (Атрапатакан, Адурбадаган и отсюда Азербайджан). Появившаяся на исторической арене через два с половиной столетия после упадка Манны, Атропатена стала первым государством Востока, добившимся политической независимости от греко-македонских завоевателей. "География" Страбона сообщает: "Мидия делится на две части. Одну часть называют Великой Мидией... Вторая часть-это Атропатийская Мидия. Свое имя она получила от военачальника Атропата, который не допустил, чтобы эта страна, как часть великой Мидии, также стала подвластной македонянам. Действительно, провозглашенный царем Атропат по собственному решению сделал эту страну независимой, и еще теперь наследование сохраняется в его семье... Это довольно значительная в смысле военной силы страна, так как она может... выставить 10 тыс. всадников и 40 тыс. пехотинцев."

Главные причины, способствовавшие возникновению государства Атропатена, следует искать

в весьма высоком уровне экономического, социального, культурного и политического развития этой области, которая была ведущей на протяжении всей древней истории региона. Другим важным фактором являлась политическая ситуация, сложившаяся в этот период.

Территория всего Южного Азербайджана и значительная часть земель Северного Азербайджана находились под властью Атропата. Столицей государства был город Газака (Ганзак), расположенный в районе деревни Лейлан, находящейся восточнее города Миандоб.

Становление и развитие Атропатенского государства происходило в эпоху эллинизма, явившегося новым этапом в развитии рабовладельческих обществ Запада и Востока. По мнению исследователей, в Атропатене, как и в других государствах того периода, была установлена независимая монархическая система, достаточно типичная для своего времени. В дальнейшем, в политической системе Атропатены, возможно и происходили некоторые перемены, связанные с возрастающей ролью мидийских магов: она превращается в теократическое государство. Анализ событий, происходивших в период правления Атропата и его преемников показывает, что расцвет монархии приходится именно на период правления основателя государства. В последней декаде IV в. до н.э. династии Атропатидов пришлось вести долгую борьбу против центристской политики Селевка (302-281), объединившего все бывшие Иранские сатрапства. В 20-х годах III в. до н.э. упоминается имя Артабазана, являвшегося по словам Полибия "могущественным и мудрейшим из владык", господствующим "над так называемыми атропатиями и приграничными с ними народами." Ссылаясь на того же автора можно предположить, что территория государства Артабазана охватывала какую-то часть Армении и Иберии, простираясь от Каспийского моря до верховьев реки Риони.

В связи с распадом Селевкидского государства в 60-х годах II в. до н.э., а возможно и в более ранний период, Атропатена вновь обрела независимость.

В конце II - нач. I в. до н.э. в борьбе с Селевкидами, наряду с Римом возникло и превратилось в грозную силу второе могучее государство-Парфия. Приблизительно в 20-х гг. н.э. наступил конец династии Атропатидов, правивших более трех с половиной столетия. Правление страной перешло в руки одной из младших ветвей Парфянских Аршакидов.

В античный период на северных землях Азербайджана обитали албанские и родственные им племена. Уже в середине I тыс. до н.э., в результате сдвигов в социально-экономических отношениях, в городах Албании явно прослеживаются имущественное неравенство, расслоение общества на различные социальные группы. Сравнительно высокий уровень социально-экономического развития, разделение общества на земледельцев и ремесленников, наличие денег, монетных дворов, знати, купцов, рабов, городов свидетельствуют о том, что в период эллинизма Албания была классовым обществом и имела государственные структуры. Существование довольно мощно укрепленного, большого и цветущего города Габала, появившегося на исторической арене не позднее III в. до н.э. и уже известного в далеком Риме как "первый город" Албании, само по себе говорит о том, что в стране была государственность и царская власть. Согласно сведениям античных авторов, в Албании были свои цари - басилевсы. Известны имена Оройса, упомянутого во времена нашествия Помпея, и Зобера, правившего 30 лет после него. Некоторые античные авторы (Плутарх, Тацит и др.) пишут о нескольких,одновременно правящих царях албан, другие же, в частности Страбон, Иосиф Флавий, Дион Кассий, Аппиан говорят о царском единовластии в стране. Слова Страбона, что "теперь у них один царь управляет всеми племенами", по мнению исследователей можно отнести не позднее чем к III веку до н.э.

Наряду с басилевсами в античной Албании упоминаются гегемоны и префекты. Слово гегемон означает глава, лидер, а также полководец, наместник. Префектом мог называться чиновник, снабжающий город продовольствием, командующий флотилией, наместник или командир кавалерийских союзных отрядов.

Античные авторы повествуют о пехотных и кавалерийских войсках албан. По Страбону "албаны вооружены дротиками и луками... войско они выставляют более многочисленное чем иберийцы. Именно они вооружают 60 тыс. пехотинцев и 22 тыс. всадников. Со столь многочисленным войском они выступали против Помпея".

Одним из самых важных атрибутов государственности в античном Азербайджане является большое количество монет, обнаруженных на территории Албании и Атропатены. Самые ранние монеты относятся к периоду Александра Македонского. Уже во второй половине III в. до н.э. албаны и атропатены, включившиеся в международную торговлю, в целях укрепления внутреннего рынка, начали выпускать монеты, подражая

привозным монетам Александра. К этому и более позднему периоду относятся серебряные драхмы с монограммами АТ, АТР (нумизматы читают как Атропат и Атропатена), в большом количестве обнаруженные на территориях Азербайджана, Грузии и Дагестана. Ученые полагают, что они были чеканены в монетных дворах Ардабила, Габалы и др.

В начале I в.н.э. Аршакиды, сменившие в Атропатене правившую династию, в скором времени (во второй половине I в.) взяли в руки правление и в Албании, свергнув местную династию Арраншахидов.

В первых веках нашей эры, в связи с кризисом рабовладельческого строя, на всем побережье Средиземноморья и в странах Передней Азии, возникают зачатки более передовой общественно-экономической формации. Эти процессы охватили и исторические области Азербайджана, однако феодальные отношения здесь, во-первых, формировались намного раньше по сравнению с классическими рабовладельческими обществами, а во-вторых, были более интенсивными.

В политической истории Азербайджана начало средневековья ознаменовалось включением во второй половине III в. его исторических земель, охватывающих обширную территорию от Дербенда на севере до Занджана на юге, Каспийского моря на востоке до гор Малого Кавказа на западе вместе с остальными южно-кавказскими областями в состав Сасанидской империи-одного из крупнейших государств раннего средневековья. В результате Сасанидского завоевания на юге этой территории-в Атропатене (Южном Азербайджане) пала власть младшей ветви Парфянских Аршакидов. Называемая в пехлевийских источниках Адурбадаганом, она с приходом к власти Сасанидов, превратилась в одну из провинций-дастакертов империи, а северная часть этой территории-Албания смогла сохранить относительную самостоятельность и своих правителей из династии Аршакидов, находившихся у власти, как было уже указано выше, с I в. н.э.

В период господства феодальных отношений в Азербайджане сложились государственная (в лице царя) и частная форма собственности на землю. В раннефеодальную эпоху преобладала государственная форма собственности. С развитием феодальных отношений, частной собственности на землю и формированием класса феодалов происходит процесс постепенного перехода основного земельного фонда от государства в руки родовой знати.

В Албании, сохранившей свою государственность, законодательная и верховная власть была в руках правителя; он возглавлял законодательный и совещательный орган светской и духовной власти страны. Кроме того, он был верховным главнокомандующим всеми военными силами Албании.

Албанские Аршакиды, продолжая традиции античной Албании, пытались проводить независимую внутреннюю, а временами и внешнюю политику, но тем не менее оставались вассалами Сасанидов. Жестоко подавляя сепаратистские стремления Аршакидов, Сасаниды в 510 г. упразднили их династию. До 628 г. страна управлялась марзбанами (наместниками). С первой половины VII в. феодальный клан Михранидов, владельцев области Гардыман, взял бразды правления страной в свои руки.При Джаваншире (642-681) -самом выдающемся представителе этой династии, несмотря на начавшиеся с 643 г. арабские завоевания и полную аннексию южной части Азербайджана-Адурбадагана со стороны арабов, Албания еще на некоторое время смогла сохранить относительную независимость. Но в результате тройной агрессии (хазарской, арабской, византийской) территория всего Азербайджана была завоевана и в 705 г. потеряв даже вассалитет, Албания вошла в состав Арабского Халифата.

Во II половине IX в. внутренние распри в Арабском Халифате явились важным фактором для возникновения на исторических территориях Азербайджана новых феодальных государств. Чаще всего эти государства создавались наместниками Халифата или местными правителями и каждое из них, несмотря на структурную схожесть, имело свои особенности становления и развития.

Упразднение Сасанидами еще в начале VI в. албанской династии Аршакидов создало почву для формирования на древней земле Ширвана, в бассейнах р. Шабранчай и Гильгильчай, нового вассального государственного образования, управляемого правителями с титулом "ширваншах". Потерявшие власть в результате арабского завоевания, эти бывшие сасанидские вассалы, предпочли подчиниться арабам и удалиться в собственные владения.

В 861 г. правитель Ширвана Хейсам-внук носившего еще в конце VIII в. титул "мелика Ширвана" Йазида ибн Мазйада аш-Шайбани (выходца из арабского племени рабиа, рода шейбан), пользуясь беспорядками в центре "обрел независимость в ширванских делах" и принял титул "ширваншаха" среди уже ассимилировавшихся Мазйа-

дидов. Представители этой династии, подчинявшиеся на первых порах арабскому халифу, пытались вести независимую политику, но позднее, попадая под вассальную зависимость разных завоевателей, платили дань сюзеренам. Одновременно они всячески укрепляли политическую и экономическую мощь Ширвана, строили оборонительные сооружения на рубежах страны, совершали набеги на "неверных соседей", в той или иной степени сохранивших язычество.

В городах Ширвана была сложная социальная структура, характерная для феодального общества. Резиденцией главы государства вначале была Шамахы. После землетрясения 1192 года столица была перенесена в Баку. Пышные титулы, сопровождающие имена ширваншахов в письменных источниках, эпиграфических и нумизматических памятниках того времени, указывают на мощь и независимость крупных феодальных правителей. Попадая под власть других государств, ширваншахи на своих монетах указывали также имена сюзеренов. Начиная с XI века на монетах ширванских правителей выбивались с одной стороны имена аббасидского халифа как духовного главы мусульман и сельджукского султана как сюзерена, а с другой – имя правящего ширваншаха.

Имея неограниченную власть в своей стране, ширваншахи были опорой и символом феодальных устоев и силой, подавляющей всякую попытку местных эмиров противостоять центру. На протяжении десяти веков ширваншахи вели самоотверженную борьбу за независимость и лишь в 1538 г. были покорены Сефевидским государством.

В 869 г. Хашим ас-Сулами из рода Хашимидов (араб по происхождению), сыгравших еще в первой половине VIII в. значительную роль в политической жизни Дербенда, объявил этот город независимым государством и тем самым заложил основу Дербендского Эмирата. Город Дербенд, на протяжении многих лет управляемый арабскими военачальниками, являлся оборонным рубежом северных границ Халифата. Наследственно правящая династия эмиров, имеющая резиденцию в городской цитадели, решала социальные проблемы совместно со старейшинами и имевшими особые полномочия градоначальниками (рансами). Попадая в разные времена под влияние Саджидов, Саларидов и Сельджуков Дербендский Эмират все же сохранял определенную независимость, и лишь к концу XI века принял политико-экономический вассалитет ширваншахов.

В последней четверти IX в. албанский князь Григор Хамам, решив восстановить "разрушенное Албанское царство" в одной из областей исторической Албании, охватывающей часть Аррана-в Шеки, взял власть в свои руки. В это же время Сахак, под псевдонимом Савада, сын от брака дочери последнего правителя Албании Вараз Тиридата Спарамы с сыном Хачинского правителя Атрнерсеха, захватил Гардыман, а также часть Арцаха и Ширака. В X веке Сенекерим, внук Сахака, сын Ишхануна, имевший христианское имя Иоанн, восстановил Албанское царство.

Шекинское меликство, где в указанный период правила местная наследственная династия, все чаще подвергалось нашествиям соседних грузин и Шаддадидских правителей. Дальнейшая его судьба была непосредственно связана с сельджуками и ширваншахами.

На юге Азербайджана, в период ослабления Халифата, возникло государство, возглавляемое династией Саджидов, тюркского происхождения. Не сумев полностью освободиться от Халифата в связи со сложившейся политической ситуацией, их правитель Мухаммад ибн Абу-с-Садж с 898 г. стал опорой центра на Южном Кавказе.

Ярким представителем династии Саджидов стал Йусиф ибн Абу-с-Садж, впервые объединивший все земли Азербайджана в единое государство. Захватив в 913 г. Армению, он расширил границы своего государства, со столицей Ардабил, от Ани и Двина на западе до Каспийского моря на востоке и от Дербенда на севере до Занджана на юге. Правители Ширвана, Шеки, Хачина, Сюника и другие платили дань Саджидам.

X век знаменателен в политической истории Азербайджана усилением существующих и возникновением новых государств. Внешне сохраняя повиновение духовно-политическому главе мусульман аббасидскому халифу, они всячески старались освободиться от политических уз.

В 941 г. сын дейлемского правителя Салар Марзбан ибн Мухаммад взял власть в свои руки. Местные правители, ранее платившие дань Саджидам, теперь начали платить ее Саларидам. Со II половины X века представители курдской династии Шаддадидов (основатель Мухаммад ибн Шаддад) начали борьбу за земли подвластные Саларидам. В 971 г. Гянджа, а вскоре большая часть Аррана и Армения были захвачены Шаддадидами. В 983 г. династия Раввадидов из рода Ибн Мусанны, выходца из арабского племени азд, переселившихся еще в конце VIII века из Йемена в Тебриз, захватила город Двин, последний оплот Саларидов и тем самым положила конец более чем 40-летнему существованию этого государства. Государство Раввадидов со столицей в г. Тебризе

в X веке вступает на путь развития и расширения своих земель. А северо-западная территория Азербайджана в этот период подчинялась власти Шаддадидов, которые создали на своей территории эмираты Арран (Гянджа-Нахчыван) и Двин-Ани.

В I половине XI века с нашествием сельджуков происходят значительные перемены в политической истории Азербайджана и сопредельных стран. Ослабленные междоусобными войнами азербайджанские феодальные государства (Ширваншахи, Шаддадиды, Раввадиды) все чаще подвергаются сельджукским нашествиям.

В 70-80-х гг. X века, принявшие ранее сельджукское подданство Раввадиды, упоминаемые в источниках позже титулом ***Азербайджаншах***, а также Шаддадиды, называемые ***Арраншахами***, полностью уходят с исторической сцены, уступив свои земли Сельджукскому государству. Лишь Ширваншахи, бывшие вассалами Сельджукидов, сохраняют свою государственную независимость, благодаря ловкой политике ширваншаха Фарибурза. С распадом этих государств, несомненно, сыгравших большую роль в истории нашей государственности, земли Азербайджана вошли в состав Сельджукской империи, объединявшей огромную территорию от Средней Азии до Средиземного моря, от Кавказа до Персидского залива.

Первая половина XII века стала началом новой вехи в истории Азербайджанской государственности. Династические распри, борьба за власть, продолжавшиеся внутри Иракского (Азербайджан был в его составе) и других султанатов, образовавшихся в период упадка Сельджукского государства (1092-1157), создали предпосылки для формирования государственных образований нового типа-атабекств. В 1136 г. наместник Аррана Шамсаддин Илдениз, выбравший своей резиденцией Барду, постепенно подчинил почти всю территорию Азербайджана. Присоединив к своим владениям в 1146 г. и Нахчыванскую область, он перенес столицу в город Нахчыван. С приходом к власти в 1161 г. султана Арслан шаха, бывшего под опекой Илдениза, последний получает титул "великий атабек" и превращается в истинного главу Иракского султаната.

Будучи сюзереном эмиров, владетелей "игта" (земельной собственности) и правителей (вали), атабек стоял на более высокой ступени в феодальной иерархии и был фактически вторым лицом после султана. По словам историка Садраддина ал-Хусайни, Шамсаддин "овладел Азербайджаном, Арраном, Ширваном, Джибалом. Хамаданом, Гиланом, Мазандараном, Исфаханом и Реем". Упоминавшие его имя в пятничных молебнях (хутбах) после имен халифа и султана, атабеки Мосула, Кирмана и Фарса, правители Ширвана, Хузистана, Хилата, Арзинджана, Арзан ар-Рума и Мараги стали его вассалами.

Начиная с правления Джахан Пахлавана-сына Шамсаддин Илдениза, было создано верховное ведомство по управлению государством (диван алали), во главе которого стоял везир. При этом ведомстве существовали государственная канцелярия, управление финансов или казначейство. Одним из главных управлений государства было войсковое, главой которого был "сахиб диван ал-арз".

В 1191 г. третий представитель династии Илденизидов Гызыл Арслан, свергнув сельджукского султана Тогрула III, с согласия халифа объявил себя султаном и стал абсолютным правителем Иракского султаната. Однако, внутреннее и внешнее положение, создавшееся в государстве в период правления последних Илденизидов, привели в 1225 г. к его падению.

Воспользовавшись ослаблением центральной власти атабеков, Хасан Джалал (1215-1261), из династии албанских Михранидов, в бассейнах Хачен-чая и частично Тертер-чая, восстановил албанское государство-Арцах-Хаченское княжество. В письменных источниках и эпиграфических памятниках имя Хасан Джалала сопровождается различными титулами как "князь князей", "могущественный, лучезарный правитель", "могущественный князь Хачена и Арцаха", "царь Албании", "могущественный владелец Албании", "абсолютный монарх". До XV в. род Хасан Джалала обладал светской властью в Хачене, а до упразднения в 1836 г. албанской самостоятельной апостольской церкви в Ганзасаре и духовной.

В 20-30-х годах XIII века, из-за разрушительных войн монголов, в Азербайджане прекратили свое существование многие местные династии. В 1239-1256 гг. эти области управлялись наместниками Высшего Монгольского каганата. В 1258 г. Азербайджан вошел в состав пятого монгольского улуса-Хулагуидского государства (Ильханидов), рубежи которого охватывали территорию от Египта до Амударьи, от Дербенда до Ормузского залива. Однако, Азербайджан отличался от других подвластных Хулагуидам областей тем, что его территория была политико-административным центром империи, а города Марага, Тебриз и Султаниййе поочередно являлись столицами Хулагуидов. Уже в XIV в. тюркский язык стал государственным; по сведению источников важные государственные документы писались на трех

языках-тюркском, арабском и персидском. В 40–х годах XIV в., в результате внутренних распрей и внешних нашествий, Хулагуидское государство распалось. Некоторое время (1338-1357) в Азербайджане и сопредельных ему территориях Хулагуидское правление осуществляли феодалы Чобаниды. Имея в руках фактическую власть, Чобаниды, однако не смогли стать независимыми: чеканка монет и чтение "хутбы", считавшиеся в этот период на Востоке символом государственности, осуществлялись от имени Хулагуидских принцев.

После падения Хулагуидского государства (1357 г.), Чобанидские эмиры не смогли устоять перед более сильным противником-Джалаиридами, правящими в Руме с первой четверти XIV в. В 1359 г. Азербайджан вошел в состав Джалаиридского государства. Азербайджанский город Тебриз стал столицей государства, в состав которого входили Ирак-Арабский, Ирак-Аджамский, Армения, Грузия.

Последние 15 лет XIV века войска среднеазиатского правителя эмира Теймура и хана Золотой Орды Тохтамыша попеременно совершали походы на Азербайджан. В результате, основная территория Азербайджана вышла из под влияния Джалаиридов и в разные периоды времени была под контролем Теймуридов, некоторых местных феодалов и тюркских племен Гарагоюилу из Дийарбекира. Все попытки Джалаиридов с 1386 по 1405 г. (до смерти эмира Теймура) восстановить в Азербайджане свою политическую власть не увенчались успехом.

Объединительная политика ширваншаха Ибрагима I (1382-1417) стала важным событием в истории государственности Азербайджана для того периода. Заключив политический союз с эмиром Теймуром, согласно которому ширваншах сохранял независимую внутреннюю политику, он в союзе с грузинским царем и местными феодалами (правителем Гарабаха Ярахмедом из племени Гараманлы, правителем Шеки Сейди Ахмедом, эмиром Ардабила Бистамом из племени Джагирли) освободил значительную часть страны от врагов и во главе армии вошел в Тебриз (1406 г.). Но победа Гарагоюнлу над Теймурндами и Джалаиридами, а также внутренние распри местных феодалов помешали объединительной политике Ибрагима I.

В 1410 г. новообразованное государство Гарагоюнлу наряду с территорией Азербайджана (южнее р. Куры) охватывало также земли Армении, Восточной Анатолии и Ирака Арабского, включая Багдад. Гара Йусиф, объявивший Тебриз столицей государства, сам правил Азербайджаном, а сыновья его управляли другими областями. При Джаханшахе, сыне Гара Йусифа (1435-1467), государство Гарагоюнлу переживало период своего расцвета.

В 1468 г. на землях государства Гарагоюнлу, образовалось государство Аггоюнлу, в состав которого входили Азербайджаи, Армения, Восточная Анатолия, Ирак Арабский и почти вся территория Ирана. Основателем государства, центральной областью которого являлся Азербайджан, а столицей Тебриз, был яркий представитель своего времени, известный государственный деятель Узун Хасан. При нем Азербайджан впервые вошел в сферу европейской и мировой политики. С ним считались и на Востоке и на Западе. В отличие от своих предшественников Гарагоюнлу, носивших титул ***падишаха***, он носил титул ***султана***, приравнивая себя к Османским и Тсймуридским правителям. Вторым лицом государства был ***садр азам*** (верховный глава), руководивший всем духовенством. Государственные доходы и финансовая система была в руках главного везира, руководившего также верховным судом и носившего по этому случаю титул ***сахиб диван***. Высшие начальники армии именовались ***эмирами***, низшие ***гибтаулами***. Предположительно в армии Гарагоюнлу насчитывалось 50 тыс., в армии Аггоюнлу 100 тыс. воинов.

После смерти Узун Хасана началась борьба за власть между его преемниками. Государство Аггоюнлу распалось.

Во второй половине XV века наряду с государствами Аггоюнлу и Ширваншахов на историческую арену выдвинулись ардабилские шейхи из рода Сефевидов, ведущие свое происхождение от Шейх Сафиаддина (1252-1334). Они независимо управляли ардабилскими владениями, хотя формально подчинялись сначала Гарагоюнлу, и впоследствии Аггоюнлу. Сефевиды выступали под знаменем шиизма, тогда как суннитский толк официально считался правящей религией и всякие отклонения преследовались как ересь. Все попытки Шейх Джунейда, породнившегося с Аггоюнлу Узун Хасаном и его сына Шейх Гейдара (1447-1488) создать в Азербайджане свое государство не увенчались успехом. В отличие от своих предков, их преемник Шейх Исмаил решил объединнть под знаменем шиизма все земли своего деда Узун Хасана. В результате его политической и военной активности борьба Сефевидов за объединение Азербайджана и образование централизованного государства завершилась вступлением Исмаила в Тебриз, чтением хутбы и чеканкой монет с его именем, а также восхожде-

нием на азербайджанский трон. Таким образом, первоначально Сефевидское государство охватывало лишь азербайджанские земли (Ширван, Гарабах, Нахчыван, Муган и Южный Азербайджан до реки Гызылузен). Ширваншах Шейхшах и правитель Шеки Хасан бек стали вассалами Шах Исмаила I и начали платить ему дань. Уже в 1510 г., в результате успешных походов, все провинции Ирана (кроме Хорасана), Армения и Арабский Ирак были присоединены к Сефевидскому государству.

Новообразованное государство Сефевидов по своей структуре продолжало традиции государств Гарагоюнлу и Аггоюнлу. Во главе государства стоял шах, олицетворявший светскую и религиозную власти. При шахе функционировал государственный совет-Верховный Меджлис, состоявший из людей, занимавших высокие посты в государственном аппарате с совещательным голосом, а также из самых влиятельных эмиров азербайджанских племен. Векил, который был вторым человеком после шаха, являлся его полноправным заместителем и в светских и религиозных делах. Возвышение азербайджанского языка до уровня государственного, использование его в указах, дипломатических переписках относится именно к Сефевидскому периоду. Во дворце, армии господствовал азербайджанский язык. На этом языке сочинялись произведения с мировым значением. Исследователи считают Сефевидское время периодом нового ренессанса азербайджанской культуры.

Попытки османских султанов завоевать в течение XVI столетия Азербайджан, разорение и опустошение ими территории страны, внутренняя политика Сефевидского государя Шах Аббаса I (1587-1629) и его реформы, направленные на выдворение османов из Азербайджана и других завоеванных областей и в особенности перенесение столицы города в Исфахан, привели к потере ведущей роли Азербайджана в Сефевидском государстве. Начались вытеснения тюркских гызылбашских эмиров, опоры первых Сефевидов, со стороны персов и других иранских этнических элементов. Таким образом, были заложены основы превращения Сефевидского государства из азербайджанского в иранское.

В конце XVII-начале XVIII вв. политико-экономический кризис, охвативший Сефевидское государство, ослабил и Азербайджан, который все еще находился в его составе. Воспользовавшись этой ситуацией, османы захватили Южный Кавказ и Западный Иран, а царская Россия-прикаспийские земли до города Анзали.

В 1736 г. талантливый полководец иранской армии Надир Гулу хан из тюркского племени афшар на съезде в Муганс (Северный Азербайджан) объявил себя шахом и тем самым положил конец правлению династии Сефевидов. В результате завоевательных войн, Надир шах создал огромное государство, в состав которого входил и Азербайджан. Упразднив азербайджанские беглярбекства (Ширван, Гарабах-Гянджа, Южный Азербайджан-Тебриз, Чухур-Саад) Сефевидского периода, Надир шах образовал провинцию под названием Азербайджан, охватывающую территории от Иревана до Дербенда включительно.

После смерти Надира (1747) его государство распалось; начались кровавые распри за шахский престол. Страны, силой вошедшие в состав Иранского государства, попытались восстановить свою былую независимость. В этот исторический период на территории Азербайджана начался процесс образования независимых государств-ханств. На территории, охватывающей земли от гор Зангезура до реки Аракс располагалось Нахчыванское ханство, на северо-западных землях Азербайджана-Иреванское ханство, от хребтов Муровдага до реки Кура-Гянджинское ханство, в междуречье Аракса и Куры-Гарабахское ханство, на Ширванском плато-Шамахинское ханство, на северо-востоке Азербайджана-Шекинское ханство, на западном побережье Каспийского моря-Дербендское, Губинское и Бакинское ханства, южнее-Салянское, Джавадское и Талышское ханства. На юге Азербайджана были образованы Тебризское, Урмийское, Ардабилское, Хойское, Гарадагское, Марагинское, Макинское и Сарабское ханства. Были также созданы меньшие административные структуры-султанаты, а именно Гутгашен, Габала, Араш, Газах, Шамшадил и Илису. На северо-востоке Азербайджана, севернее Илису расположился Джар-Балаканский джамаат. В горных частях Гарабахского ханства существовали меликства Варанде, Хачин, Гюлистан, Дизак, Джараберд.

Эти независимые и полузависимые государственные структуры, образовавшиеся в Азербайджане, возникли в процессе борьбы с феодальными группировками Ирана, боровшимися за власть. Последние всячески старались привлечь на свою сторону азербайджанских феодалов, и тем самым укрепить свои позиции, овладеть шахским троном. Попытки Сам Мирзы III, объявившего себя наследным принцем Сефевидов и выступавшего за восстановление Сефевидского государства, двоюродного брата Надир шаха Амираслан хана, племянника Надир шаха Али Кули

Мирза Гаджара, взявшего имя Адил шах, его брата Ибрагим шаха усмирить азербайджанских ханов, не увенчались успехом: ханы объединились в антииранском союзе.

Политическая история независимых ханств, ведущих довольно замкнутый образ жизни, насыщена бесконечными междоусобными войнами и кровавыми дворцовыми переворотами. Верховная власть в ханствах принадлежала ***хану***. Как и в других мусульманских государствах, ханы Азербайджана придерживались законов шариата, указы и постановления в основном касались хозяйства, военных и полицейских дел. Во многих ханствах был ***диван-шура***; члены дивана именовались диванбейи. Диваны помогали хану в управлении государством, но наряду с этим контролировали их деятельность. В административном плане ханства подразделялись на ***махалы***, которыми управляли ***наибы***, городские чиновники-***джанишины*** также пользовались правами ***наибов***. Галабейи (комендант крепости), ***дарга*** (следивший за порядком в городе), ***асас башы*** (ответственный за ночную безопасность в городе) также считались городскими чиновниками. Вооруженные силы ханств состояли из воинов-***чериков*** (конных) и ***пияда*** (пеших). Ханы пользовались и наемными формированиями. В Шекинском ханстве было 2000, в Шамахинском 7000, в Иреванском 5000, в Бакинском 500, Нахчыванском 1000, Тебризском 10.000 человек, состоящих в армии.

В этот период в Азербайджане не было единой денежной системы. Почти во всех больших городах чеканились медные и серебряные монеты ханов. Деньги не имели стабильную номинальную цену и поэтому употреблялись в основном в своем ханстве; на территориях других ханств они значительно уценялись.

Управление ханствами в основном зависело от личных качеств хана. Гарабахское, Шекинское, Губинское и Урмийское ханства отличались своим могуществом. Попытки ханов расширить свои территории за счет других ханств объективно превращались в процесс объединения азербайджанских земель. Но в конечном итоге инициативы шекинского Гаджи Челеби хана, Урмийского Фатали хана Афшара, Гарабахского Ибрагим хана, Губинского Фатали хана по объединению разрозненных азербайджанских земель не увенчались успехом.

В конце 80-х годов XVIII века основатель династии Гаджаров Ага Мухаммад хан, взяв в Иране (за исключением Хорасана) всю власть в свои руки, под предлогом восстановления границ Сефевидского государства, осуществил два разрушительных похода (1795,1797) на территорию Южного Кавказа и попытался подчинить ханства. Царская Россия, не изменяя своим планам завоевания Азербайджана, также послала войска в регион. Тем самым, возникла историческая ситуация для начала первой русско-иранской войны за Южный Кавказ, в том числе и Азербайджан.

В 1801 г. в результате присоединения Восточной Грузии к России Газахское и Шамшадилское султанства, находящиеся в то время в зависимости от Грузии, вошли в состав русской империи. Начался процесс завоевания Азербайджана. В 1803 г. был завоеван Джар-Балаканский джамаат, а в 1804 г. после кровавых битв пало Гянджинское ханство. 14 марта 1805 г. был подписан Курекчайский договор, подтвердивший вассальную зависимость Гарабахского ханства от Российской империи. В течение последующих двух лет Шекинское, Ширванское, Бакинское и Губинское ханства также были подчинены России. 13 октября 1813 г. был подписан Гюлистанский договор, положивший конец русско-иранской войне, начавшейся с 1804 г. Согласно этому договору территория азербайджанских ханств, расположенных севернее реки Аракс (кроме Иреванского и Нахчыванского) были включены в состав Российской империи. Вскоре все эти ханства были упразднены, превратившись в одноименные провинции. Во главе каждого из них стоял комендант-царский офицер, абсолютный правитель и потому система управления называлась комендантской. По Туркменчайскому договору 1828 г., заключенному между Россией и Ираном, российские войска покинули территорию Южного Азербайджана, предоставив ее Иранскому государству. С завоеванием северных территорий Россией, азербайджанские ханства окончательно лишились независимости. Единый народ был разделен. Северная часть Азербайджана стала колонией России, источником сырья.

В 1840 г. комендантская система была упразднена; основная часть Азербайджана вошла в Каспийскую область со столицей в г. Шамахы. В состав этой области вошли уезды-Шамахы, Шуша, Нуха, Ленкаран, Баку, Дербенд, Губа. А уезды Елизаветполь (Гянджа), Балакан, Ордубад и Нахчыван вошли в состав Грузино-Имеретинской губернии со столицей в Тифлисе. В последующие годы на территории Северного Азербайджана, находящегося под властью России, произошли административные перемены, соответствующие колониальной политике царизма. Всячески препятствуя созданию местных органов самоуправления

в Азербайджане, как и во всех отдаленных окраинах империи, царизм предоставил верховную власть на Кавказе своим наместникам. С упразднением наместничества в 1883 г, власть на Кавказе была передана Верховному военному начальству.

Развитие капитализма в Северном Азербайджане во второй половине XIX века, рост экономических и культурных центров, образование общего рынка, складывание национальной буржуазии и формирование рабочего класса-все эти процессы явились объективными предпосылками консолидации азербайджанской буржуазии. Формирование азербайджанцев как нации произошло подобно другим, на базе общности экономической жизни, в результате единства языка, религии, территории, культуры, сознания и психологии. Под влиянием русской и мировой культуры на севере Азербайджана получили свое развитие различные отрасли науки, восприяла культурная жизнь, был создан национальный театр, изданы газеты, появились прогрессивные, демократические идеи.

В начале XX в. промышленный кризис в России происходил в условиях усиления колониального гнета и буржуазно-помещичьей эксплуатации. В Азербайджане, как и в других регионах империи, ощущалась неминуемость радикальных перемен. Для "безотлагательного водворения на Кавказе спокойствия" царским рескриптом здесь было восстановлено наместничество и во многих губерниях Азербайджана (в Баку, Елизаветполе и др.) объявлено военное положение; именно в это время были спровоцированы первые межнациональные армяно-азербайджанские столкновения.

На юге Азербайджана выступления против иранского гнета, попытки образовать демократическое государство выросли в революционное движение. В этой части Азербайджана, оставшейся после Туркменчайского договора (1828) под властью Ирана, началась борьба против монархии за защиту национальных прав. В период Иранской революции (1905-1911), направленной против шахского режима и феодально-помещичьего гнета, Южный Азербайджан со столицей Тебриз превратился в центр революции, а революционные силы, возглавляемые Саттар ханом, в течении 11 месяцев удерживали в своих руках город и ряд вилайетов Южного Азербайджана. Однако, в целях предотвращения распространения революционного движения с юга на север, царские воинские части, с согласия Ирана, вступили на территорию Южного Азербайджана и, таким образом, революция была подавлена.

Со свержением царизма и его колониальной системы в феврале 1917 г., меняется политическая ситуация и в Азербайджане. Сразу же после февральской революции, Временное правительство создает Особый Закавказский Комитет, тем самым предотвратив всякую попытку образования местных государственных структур. Членом этого комитета из Азербайджана был бывший депутат Государственной Думы России М.Ю.Джафаров.

После свержения большевиками Временного правительства, бакинские большевики захватили власть в Исполнительном Комитете Бакинского Совета. 15 ноября был упразднен Особый Закавказский Комитет и создан Закавказский Комиссариат. В феврале 1918 г. был открыт Закавказский Сейм-первый Закавказский законодательный орган. Азербайджанскую (мусуль-манскую) фракцию возглавлял Мамед Эмин Расулзаде. Выступая против автономии Азербайджана, большевики повсеместно-в Баку, Шамахы,Губе,Гарабахе,Зангезуре и в других районах спровоцировали новую армяно-азербайджанскую резню.

22 апреля 1918 г. на расширенном заседании Закавказского Сейма была объявлена Независимая Закавказская Демократическая Федеративная Республика. В составе правительства, под председательством А.И. Чхенкели, пятеро из двенадцати министров были из Азербайджана.

Одновременно под руководством Бакинского Совета в восточных уездах (в Ленкаране, Губе, Салянe) Азербайджана шел процесс советизации. Для управления этими уездами был создан Бакинский Совет Народных Комиссаров (БСНК), под-чинявшийся правительству Советской России. Национализировав первым долгом нефтяную промышленность и Каспийский торговый флот, БСНК по поручению В.И. Ленина и под руководством С.Шаумяна только за апрель-июнь 1918г. переправил из Баку в Советскую Россию более 1,3 млн. тонн нефти и нефтепродуктов. Итак, даже создание Закавказского Сейма не привело к образованию единой государственной власти в Закавказье. 26 мая, с провозглашением Грузинской Республикой своей независимости, Сейм распался.

28 мая 1918 г. на заседании Азербайджанского Временного Национального Совета под председательством М.Э.Расулзаде было принято постановление о создании независимой Азербайджанской Республики. Таким образом, после более чем столетнего перерыва, на территории Северного Азербайджана, была восстановлена государственность, впервые на мусульманском востоке образована республика. На первом своем

заседании, проводимом в Тифлисе, был принят "Акт о независимости Азербайджана", юридически закреплявший факт создания нового демократического государства. Первым председателем Совета Министров Азербайджанского правительства стал Фатали Хан Хойский. Азербайджанское правительство стало создавать государственные структуры власти; азербайджанско-тюркский язык был объявлен государственным языком, был утвержден государственный флаг, принято решение о гражданстве, объявлен призыв в новосозданную азербайджанскую действующую армию.

Однако, даже создание в Азербайджане такой независимой республики, не положило конец двоевластию в стране. Осуществляя план присоединения Баку и его окрестностей к России, председатель Бакинской Коммуны С.Шаумян, сохранивший власть в Баку, двинул войска на Гянджу, куда из Тифлиса переселилось правительство Азербайджанской Республики. Объединенная турецко-азербайджанская армия нанесла поражение большевикам, которые вскоре потеряли власть в Баку. Власть перешла в руки Диктатуры Центрокаспия, состоящей из эсеров и армянских дашнаков. 15 сентября армия Азербайджанской Республики нанесла поражение армии Диктатуры. 17 сентября правительство Азербайджанской Республики переехало из Гянджи в Баку, а 19 ноября приняло решение о замене Национального Совета парламентом, открытие которого состоялось 7 декабря.

Независимость Азербайджанской Республики, подвергавшейся с первых же дней создания нападкам со стороны соседней Армении была де-факто подтверждена лишь в январе 1920 г. на Парижской мирной конференции. Однако, не признавая государственный суверенитет Азербайджана, Советская Россия направила в Баку XI Красную Армию. На чрезвычайном заседании Азербайджанского парламента 27 апреля 1920 г. было принято решение о передаче власти Временному Военно-Революционному Комитету. Таким образом, в результате военной агрессии России, азербайджанское национальное правительство ушло в отставку.

Начавшаяся на юге Азербайджана борьба за свержение шахского режима, создание республики и статуса автономии Южному Азербайджану завершилась весной 1920 г. взятием государственных учреждений в Тебризе и созданием государства под названием Азадистан (страна Свободы), в состав которого вошли также города Марага, Хой, Ардабил и др. Но правительство возглавляемое Шейх Мухаммадом Хиябани продержалось только до сентября 1920 г.; шахское правительство с помощью английских войск свергнуло власть Шейх Мухаммада Хиябани; последний был вскоре казнен.

28 апреля 1920 г. Временный Военно-Революционный Комитет во главе с его председателем Н.Наримановым объявил об установлении в Азербайджане независимого государства-Советской Социалистической Республики. Несмотря на создание Совета Народных Комиссаров Азербайджанской ССР, реальная власть была в руках Российской Коммунистической (большевистской) партии. 6 мая 1921 г. на первом съезде Советов в Баку была утверждена первая Конституция Азербайджанской ССР. Была узаконена диктатура пролетариата, подчинявшаяся Москве власть большевистского руководства и новая политико-экономическая система. Был упразднён Азревком. Съезд избрал законодательный орган-Центрально-Исполнительный Комитет Азербайджанской ССР и исполнительный - Совет Народных Комиссаров. Председателем ЦИК Азербайджанской ССР был избран М.Гаджиев, председателем Совнаркома – Н.Нариманов.

После свержения в Азербайджане национальных правительств (также как в Грузии и Армении) и утраты военной и экономической независимости, новообразованная Советская Республика еще некоторое время формально сохраняла политическую независимость; были выпущены национальные денежные знаки и почтовые марки, учреждены ордена и медали. 3 ноября 1921г. Кавбюро ЦК РКП(б) приняло решение об объединении Азербайджана. Грузии и Армении в Федеративном Союзе Закавказских республик. 12 марта 1922 г. был создан Федеративный Союз Закавказских Советских Социалистических Республик. 10 декабря того же года Первый Закавказский съезд советов, открытый в Баку, принял решение об образовании ЗСФСР. Была принята Конституция ЗСФСР. Был избран Высший Орган-Закавказский Центрально-Исполнительный Комитет. Самед Агамали оглу был избран одним из трех председателей ЦИК Президиума.

16 марта 1921 г. в Москве был заключен договор между РСФСР и Турцией. Согласно этому договору был определен статус древне-азербайджанской территории-Нахчывана. Было достигнуто соглашение о создании в составе Азербайджана Нахчыванской ССР. На основе пятой статьи Карсского договора, заключенного между Турцией и Закавказскими республиками с участием России, Нахчыванская область была объявлена

автономной территорией в составе Азербайджана. В начале 1923 г. республиканская автономия Нахчывана была заменена краевой. Был создан Нахчыванский Краевой Исполнительный Комитет. 9 февраля 1924 г. было принято решение о создании Нахчыванской Автономной ССР в составе Азербайджанской ССР.

7 июля 1923 г. ЦИК Азербайджана издал декрет об образовании Нагорно-Карабахской Автономной Области Азербайджанской ССР. Таким образом, были пресечены претензии Армении к исконно азербайджанским землям. Но тем не менее, ещё во второй половине 1921 г., с непосредственной помощью России, территория Верхнего Зангезура была захвачена Арменией.

После установления Советской власти в Грузии под напором правительства России территория древне-азербайджанской Борчалы тоже была передана Грузинской ССР.

В январе 1923 г. Закавказье перешло на единую денежную систему, единый бюджет. 30 декабря 1922 г. РСФСР, Украинская ССР, ЗСФСР и Белорусская ССР "добровольно" объединились в Союз Советских Социалистических Республик. Нариман Нариманов был избран одним из четырех председателей ЦИК СССР. Таким образом, Азербайджан утратил остатки формальной политической независимости и вошел в состав Советской империи, управляемой Коммунистической партией.

По Конституции СССР 1936 г. ЗСФСР была упразднена. Азербайджан вошел в состав СССР как "суверенная" республика. Была принята Конституция Азербайджанской ССР по образцу Конституции СССР. После упразднения ЗСФСР местное азербайджанское правительство управляло республикой под руководством назначаемых центром первых секретарей ЦК КП Азербайджанской ССР (Мирджафаром Багировым до 1953 г., Имамом Мустафаевым 1954-1959, Вели Ахундовым 1959-1969, Гейдаром Алиевым 1969-1982, Камраном Багировым 1982-1988, Абдуррахманом Везировым 1988-1990). За это время были достигнуты большие успехи в области общественно-политической, социально-экономической и научно-культурной жизни страны. Этот прогресс достиг своего апогея, в особенности, в 70-1 пол. 80-гг. Однако, чрезмерная централизация, гегемония империи в планировании и управлении свела на нет суверенитет Азербайджана, также как и других советских республик, формально владеющих почти всеми государственными атрибутами.

В 1941 г., согласно Советско-Иранскому договору 1921 года, советские войска вошли в Иран. Это событие послужило толчком новой волне освободительного движения в Южном Азербайджане. Под руководством Азербайджанской Демократической партии 12 декабря 1945 г. было создано Азербайджанское Национальное правительство. За год ее деятельности во главе с Сейидом Джафар Пишавари в Южном Азербайджане произошли значительные перемены в политической, экономической и культурной жизни. Правительство состояло из министерств внутренних дел, народных войск, сельского хозяйства, просвещения, здравоохранения, юстиции, почты-телеграфа и телефона, торговли и экономики, труда. Были изданы учебники на азербайджанском языке. В Тебризе были созданы Азербайджанский Государственный Университет, Азербайджанский Государственный Театр, филармония, музей искусства, музыкальная школа, радиостанция, военная школа и главный штаб. Иранское правительство было вынуждено признать Азербайджанское Национальное Правительство, которое продержалось до декабря 1946 г. В конце ноября 1946 г. Иранское правительство, нарушив договоренность, ввело свои войска в Южный Азербайджан и шахское правление было восстановлено.

В 80-х годах начался процесс внутреннего разложения и разрушения Советского Союза. В 1988 году, Армения, активно поддерживаемая центром, незаконно предъявила территориальные претензии к Азербайджану и в скором времени захватила Нагорный Гарабах вместе с районами Агдам, Физули, Джабрайыл, Зангилан, Губадлы, Лачын и Келбеджар, оставив миллион азербайджанских жителей без крова и превратив их в беженцев.

Азербайджанский народ встал на борьбу в защиту своих суверенных прав и за демократические преобразования. В ночь с 19 на 20 января 1990 г. империя осуществила свой преступный замысел, введя в Баку и некоторые районы республики части Советской Армии. Произошла трагедия 20-го января. Уроки 20 января дали новый подъем национально-демократическому движению в Азербайджане. 18 мая 1990 г. на исторической сессии Верховного Совета Азербайджанской ССР был учрежден президентский пост и Аяз Муталлибов был избран на эту должность. Указом от 21 мая 1990 г. день установления Азербайджанской Демократической Республики - 28 мая был объявлен днем возрождения Азербайджанской Государственности. В этот день демократические силы Азербайджана вновь водрузили над старым парламентским зданием трехцветный флаг Азербайджанской Республики. 17

ноября 1990 г. на сессии парламента Нахчыванской Автономной Республики под председательством Гейдара Алиева были приняты исторические решения об изъятии из названия Республики слов "советская, социалистическая", о ходатайстве перед парламентом Азербайджанской Республики перенять трехцветный флаг Азербайджана с полумесяцем и восьмиконечной звездой.

5 февраля 1991 г. на сессии Верховного Совета республики было принято постановление о переименовании нашего государства в Азербайджанскую Республику; государственный герб и трёхцветный флаг, существовавший в 1918-1920 г.г., были утверждены в качестве государственного флага и герба. Было принято решение об учреждении орденов и медалей Азербайджана, о выпуске национальных денежных знаков.

18 октября 1991г. Верховный Совет Азербайджанской Республики принял конституционный акт "О государственной независимости Азербайджанской Республики".

29 декабря 1991г. – проведён референдум, связанный с вопросом об отношении к конституционному акту "О государственной независимости Азербайджанской Республики" и абсолютное большинство населения республики высказалось за государственную независимость Азербайджана.

30 января 1992 г. впервые в истории Азербайджанской государственности была заложена основа современных таможенных органов, являющихся одним из атрибутов самостоятельного государственного строительства, которые призваны служить укреплению экономических устоев страны и обеспечению его экономической безопасности.

Азербайджанская Республика изъявила желание придерживаться итогового акта Хельсинкского договора общеевропейской безопасности и сотрудничества и принципов Парижской Хартии для новой Европы и была принята полноправным членом в Европейский союз по Безопасности и Сотрудничеству (ЕСБС). 2 марта 1992 г. Азербайджанская Республика стала членом Организации Объединенных Наций, присоединившись к основным конвенциям и актам принятым этой организацией. Азербайджан открыл свои посольства в Турции, США, Иране, Германии, Франции, Великобритании, Ирландском королевстве и других странах. Взяв за принцип суверенное равенство с другими странами, Азербайджанская Республика всячески старалась выполнять международные обязательства. Но проблема Нагорного Гарабаха оставалась неразрешенной. В сентябре 1991 г. на исторической земле Азербайджана, в Верхнем Гарабахе, вопреки всем законам, была создана так называемая "Нагорно-Карабахская Республика". Азербайджанская Республика в ответ на этот акт была вынуждена упразднить статус НКАО. В начале 1992 г. армянские воинские части с помощью российских(СНГ) войск начали наступления на азербайджанские села Гарабаха. Произошла одна из самых трагических акций XX века-Ходжалинская. В стране нарастала политическая напряженность, в результате которой в марте 1992 г. Аяз Муталлибов был вынужден уйти в отставку. 7 июня того же года председатель Народного фронта Азербайджана Абульфаз Эльчибей (Алиев) был избран президентом.

Внутренние разногласия и раздоры, происходящие в стране, в июне 1993 г. привели ее на грань гражданского противостояния. В условиях усиления армянской агрессии, 15 июня, председатель Верховного Меджлиса Нахчыванской Автономной Республики Гейдар Алиев был избран председателем Верховного Совета Азербайджанской Республики. В июне 1997 г. Милли Меджлис объявил этот день праздником, назвав его "Днем Национального спасения". 23 июня 1993 г. Милли Меджлис предложил полномочия президента Гейдару Алиеву. 3 октября, на всенародных выборах, президентский пост занял Гейдар Алиев. Давая присягу, президент взял обязательство "укреплять государственную независимость, создать независимый государственный строй, создать и развивать государственные атрибуты, обеспечить территориальную целостность и полный суверенитет Республики, вызволить страну из войны, улучшить благосостояние граждан, создать им необходимые условия для жизни".

12 мая 1994 г. была достигнута договоренность о прекращении огня на фронтах. 12 ноября 1995 года путем референдума была принята первая Конституция независимой Азербайджанской Республики. В этот же день состоялись первые выборы в парламент Азербайджана. 11 октября 1998г. Гейдар Алиев был избран президентом Азербайджанской Республики на второй срок.

Сегодня, на пороге XXI века, в период перехода от одной экономической системы в другую, Азербайджан переживает самый сложный, трудный и почётный период своей истории. Придерживаясь принципов территориальной целостности и верховности законов, наше независимое государство сегодня в состоянии поднять свою экономику и развивать национальную культуру. Благо, для этого имеются мощный патриотический людской потенциал и древняя, богатая традиция государственности.

Наиля Велиханлы

THE STATEHOOD AND STATE SYMBOLS IN AZERBAIJAN

Azerbaijan is one of the most ancient cradles of global civilisation. Its historic boundaries encompassed the eastern part of the South Caucasus and the northwestern regions of Iran. The surveys of the Guruchay archaeological culture which was doubtless the most ancient in the whole expanse of the former Soviet Union territory and is analogous to the Olduwai culture in Africa, confirm that the territory of Azerbaijan was within the zone where the humanity emerged. In the Azikh cavern located on the left bank of River Guruchay the fragment of the jaw of the ancient human being - azikhantropos - was found; that population inhabited the locality 350-400 thousand years ago. Tribal associations were forming in the territory of Azerbaijan and attempted to establish political unions in the 23d century BC

The written witness and a vast archaeological material basis show that the territorial division, one of the primary signs of statehood, replaced tribalism in Azerbaijan beginning in the end of the first millennium BC According to the ancient texts of that era, several 'principalities' were joined in order to withstand external aggression together. Archaeological research conducted to date indicates the very early formation of states in the South of Azerbaijan, in the cis-Urmian zone. Those were the states that laid the foundation of the first major political formation that was known as the Manna kingdom. According to the historical sources, the territory of Manna was roughly the same as that of the later Mydia and Atropatena (that is to say, the territory of the modern Southern Azerbaijan). Manna's submission to the Mada state (Mydia) at the end of VII to the beginning of VI centuries BC extinguished local statehood in Azerbaijan for a number of centuries. It was only in the 30s of IV century BC, after the Macedonian troops had defeated the state of Mada, that a new stage of Azeri statehood development began in the region.

Atropatena that arrived at the historical scene two centuries and a half after the fall of Manna (otherwise called Atrapatakan. Adurbadagan, and hence the derivation 'Azerbaijan') was the first Oriental state ever to become politically independent from the Greek-Macedonian conquerors. Researchers think that there was an independent monarchic system in the territory of Atropatena, like in other countries of that age; later, however, the ever increasing influence and power of the Mydian Magi converted that state into a theocratic formation.

Various studies witness that Albania located in the northern lands of Azerbaijan, too, had statehood organisation in the Hellenic period. The earliest coins minted locally that are discovered in the former territories of both Albania and Atropatena date back to the first half of III century BC In the feudal era, unlike the territory of Atropatena that had come to be one of the provinces of the Sasanis Empire, Albania managed to preserve relative sovereignty up till the Arabian conquest.

In the second half of IX century AD the internal frictions in the Arabian Khalifat provided an important factor pre-conditioning appearance of new feudal formations in the historic territories of Azerbaijan. Among them stand out the State of the Shirvanshahs, the rulers of which fought for independence by themselves for ten centuries and were only suppressed by the Sefevi State in 1538. That newly-formed state's structure followed the established tradition of local Turkic states of the Garagoyunlu and Aggoyunlu (the formations of the XV century).

In the middle of XVII century the process of emergence of independent states commenced in the territory of Azerbaijan. Those were the khanats of Baku, Sheki, Nakhchivan, Garabag, Gyanja, Shamaha, Guba, Urmiya, Irevan, Tabriz, Maraga and so on. As Russia conquered the northern territories beginning in early XIX century, the Azeri khanats lost their independence. Pursuant to the Turkmenchay Treaty of 1828 between Russia and Iran the territories of the southern khanats passed to Iran. The nation was thus divided.

Since the Tsarist regime was overthrown in 1917, the political situation in Azerbaijan was changing. The independence of the Northern Azerbaijan was restored after the more than a century-long intermission on 28 May 1918, and that was the emergence of the first ever Muslim republic. The Republic of Azerbaijan only

existed for 23 months. Ignoring the state sovereignty of Azerbaijan, the Soviet Russia sent down the XI Red Army corps to Azerbaijan in late April 1920. The Soviet power was declared in Azerbaijan on 28 April 1920. Despite the formal political independence, Azerbaijan became part of the Soviet Empire ruled by the Communist Party. Internal decay and collapse of the Soviet regime began in the 80s, and the presidential post was instituted at the historic session of the Supreme Council of Azerbaijan on 18 May 1990.

At the session of the Supreme Council of the republic on 5 February 1991 our country was renamed as the Azerbaijan Republic; the three-coloured flag and the state emblem of 1918-1920 were restored as official symbols of state. It was resolved that the orders and medals of Azerbaijan would be introduced and the national currency printed and minted. The Azerbaijan Republic is party to the European Union for security and co-operation and the United Nations Organisation. Despite the fact that our independent state is passing through the most difficult period of its history it is in a position to revive its economy and develop the national culture. There is the powerful patriotic potential and the ancient and rich history of statehood to support this drive for development.

Texniki redaktor Sevda Mikayıl qızı
Kompüter dizaynı Zərbaf Nüsrət qızı

Yığılmaga verilmiş 02. 10. 2000
Çapa imzalanmış 04. 12. 2000
Həcmi 12 ç. v.
Formatı 70×100¹/₁₆
Sayı 1000 nüsxə
Ofset capı.
«ZİYA» MMM-də çapa hazırlanmışdır.
«Parni iz Baku» Nəşriyyat Evinin mətbəəsində cap olunub.